

Uzņēmējdarbības pamati

9

GEORGS
LIBERMANIS

Makroekonomika:
teorija un Latvijas
attīstības problēmas - I

Ls

DM

%
£

Tālmācības studiju programma **"Praktiskā uzņēmējdarbība"** pavērs Jums iespējas

- klūt par vairāk pieprasītu un arī augstāk apmaksātu darbinieku uzņēmumā**
- būt kompetentākam vadītājam, reklāmas speciālistam, sekretārei**
- profesionālāk vadīt jaunsaimniecību**

- Visus studiju materiālus Jūs saņemsiet pa pastu
- Studijas varat sākt jebkurā brīdī, kad Jums tas ir ērti
- Šī programma piemērota ikvienam - bez vecuma un izglītības ierobežojuma

Zvaniet, un mēs jums izsūtīsim bezmaksas informāciju!

Rīga, Salaspils iela 14 - 303, LV-1057,

Tālr.: 261182, 7135516

(darba dienās plkst. 8 - 19, sestdienās plkst. 10 - 14)

Liepāja, Lielā iela 14 - 237, LV-3401,

Tālr.: 34 26293 (piektdienās 8 - 19)

98-3
104

Latvijas Nacionālā
Bibliotēka

L
33

UZIEMOŠANĀS

000000000

1.1. Makroekonomikas priekšmets

Georgs Libermanis

Makroekonomika:

teorija un Latvijas attīstības problēmas - I

Kamene

1998

98-3.368-2
0302040439

Priekšvārds

Šī pirmā grāmata veltīta makroekonomikas pamatrādītājiem un tautsaimniecības ekonomiskajai izaugsmei. Darba centrālā problēma – kā panākt Latvijas ekonomikas krietni straujāku kāpinājumu. Var jau sapņot par “tīģera lēcieniem”, par teiciena īstenošanu “galdiņ, klājies”. Reāli jāapgūst izaugsmes teorija, lai mērķtiecīgi veidojot cēloņsakarības, panāktu vēlamu rezultātu.

Lasītājs iepazīsies ar ciešajiem sakariem starp mikro un makroekonomiku, kā atsevišķa prece, uzņēmums, firma sekmē visas tautsaimniecības augšupeju. Investīciju multiplikatora – akselelatora teorija atklāj investīciju un iekšzemes kopprodukta, nacionālā ienākuma lomu, lai ekonomika straujāk dotos uz priekšu. Vieni politiķi sola Latvijai sasniegt Rietumeiropas labklājības līmeni pēc 8 gadiem, citi pēc 15 gadiem, trešie min pat 60 gadu periodu. Autors nesludina utopijas, nenododas “zinātniskam” pesimismam, bet analizē nosacījumus, kas ļautu mums ātrāk tikt pie pārtikušas, sociāli nodrošinātas dzīves.

Autors

Makroekonomika: teorija un Latvijas attīstības problēmas - I

Georgs Libermanis

ISBN-9984-9056-9-1

Datorsalikums: Inga Dambe

Korektūra: Inta Ceļdoma

Izdevējs: Birnieka SIA “Kamene”

Formāts 60x18/16. Ofsetiespiedums. Iespiests SIA “ALTAN PS” tipogrāfijā
Maskavas ielā 170a - 58.

1. TILTS UZ MAKROEKONOMIKU

1.1. Makroekonomikas priekšmets

Cik profesoru tik uzskatu. Vai makroekonomikas priekšmets ir strīda ābols, problēma, par kuru būtu jālauž zinātniskie šķēpi? Izrādās, ka jā! Izlasījis ne mazums grāmatu angļu, vācu, krievu valodā, šo rindiņu autors nepārprotami konstatēja, ka katram, kam bija drosme ķerties pie spalvas, ir savs individuāls viedoklis par to, ko pēta makroekonomika. Grāmatas atšķiras ar savu jautājumu klāstu un līdz ar to struktūru iekšējo loģiku. Galvenais ir dažāda izpratne, kritēriji, kas īsti attiecas uz makroekonomikas problemātiku. Var drosmīgi izvirzīt pat galīgi ķecerīgu jautājumu, proti, cik vispār pamatoti ir tirgus ekonomikas kursu sašķelt mikro- un makroekonomikā. Lasītājam prāta vingrināšanai ieteicams pārdomāt kādu jautājumu. Kādas atsevišķas cenas veidošanas cēloņsakarības viennozīmīgi ir mikroekonomiska problēma? Nav nekādu šaubu, ka izprast cenu būtību nevar atrauti no naudas. Bet nauda, tās funkcijas tradicionāli ietilpst makroekonomikas problēmu lokā.

Kur ir izeja? Atteiksimies no revolucionāriem pārkārtojumiem makroekonomikas priekšmetā, lai cik pievilcīga šāda nostāja arī būtu. Vadīsimies pēc viena pragmatiska principa. Loģiski sakārtosim tās makroekonomikas problēmas, kas ir aktuālas Latvijas tautsaimniecības sekmīgajai attīstībai. Tā nav teorijas ignorēšana vai nonievāšana. Tieši otrādi. Vadīsimies pēc izcilā dāņu atomfiziķa Nilsa Bora vārdiem: nav nekā praktiskāka par labu teoriju.

Koks un mežs. Populārs ir salīdzinājums, ka mikroekonomika pēta koku, bet makroekonomika - mežu. Kāds reāls saturs ir šim pretstatījumam? Mikroekonomika pēta tirgus ekonomikas sākuma attiecības, proti, kādi cēloņi nosaka mājsaimniecību, atsevišķu pircēju, patērētāju, pārdevēju ekonomisko uzvedību, saimniecisko rīcību. Uzņēmēja, pārvaldnieka, darba devēja un darba ņēmēja daudzšķautņainā ekonomiskā uzvedība gan pēc cēloņiem, gan pēc sekām ir sarežģīts sakarību kamols, kuru atšķetināt ir mikroekonomikas uzdevums. Atsevišķs koks tiek pētīts autonomi neatkarīgi no meža masīva.

Cits analīzes objekts ir makroekonomikai. Tā noskaidro tautsaimniecības kopējās attīstības cēloņsakarības. Bieži vien jāiedziļinās

garās jo garās ķēdes reakcijās, kad sarežģītam makroekonomiskam procesam grūti atrast kā sākumu, tā galu. Makroekonomiku interesē tautsaimnieciskās proporcijas, līdzsvara nosacījumi un cēloņi, kas šo līdzsvaru uztur vai grauj. Vienu un to pašu problēmu var brīžiem pētīt mikro- un makrolīmenī. Jau pieminētā cenu veidošanās atsevišķai precei konkrētā tirgū ir mikrolīmeņa jautājums. Pētot vispārējās cenu celšanās cēloņus, negantās inflācijas spirāles darbību, mēs saduramies ar īstiem makrolīmeņa džungļiem, kad atsevišķa koka detalizēta apskate itin neko nedod. Makroekonomikā ekonomiskās uzvedības motivācija tiek analizēta caur īpašu prizmu. Runa vairs nav par atsevišķa *homo economicus* viegli prognozējamo uzvedību, bet gan par lielu sociālo grupu ekonomiskās stājas daudzpusīgo motivāciju. Motivācija "velk" sociālo grupu ekonomisko rīcību dažādos virzienos, un atrast meža biežāk uzvedības motivācijas kopsaucēju ir liela analītiska māksla.

Valsts ekonomiskā loma - makroekonomika. Jau gadu desmitiem ilgi rit principiāls strīds, kādai jābūt valsts lomai tirgus saimniecībā? Uzvarētāju šinī teorētiskajā duelī ar konkrētiem praktiskiem soļiem kā nav, tā nav. Bet viss jautājumu komplekss, kas attiecas uz valsts ekonomisko lomu, ir cieši "iespundēts" makroekonomikas nosacītā mucā. Lai kādus risinājumus atšķirīgu uzskatu piekritēji arī piedāvātu vai īstenotu, tie tieši vai pastarpināti aptver tautsaimnieciskus sakarus. Makroekonomiski "grēcīga" ir fiskālā politika, viss, kas saistās ar valsts budžeta ieņēmumiem un izdevumiem, arī ar valstisku taupību un izšķērdību.

Ekonomiskai politikai - makroekonomisku analīzi. Grāmata par makroekonomiku, kas sarakstīta Latvijā, nevar apiet republikā īstenojamo ekonomisko politiku. Šīs politikas virspusējs apraksts, pat ja tas ir vispusīgi dokumentēts, lasītāju neapmierinās. Jādod atbilde uz jautājumiem: kāpēc? kāds tam pamatojums? kāda cēloņsakarība tiek iedarbināta? Analīze ir jāpakļauj ekonomiskās politikas motivācijai, lobistu iedarbībai, pretdarbības spēkiem, brīžiem arī starptautiskās rezonanses spiedienam. Citiem vārdiem, ekonomiskā politika prasa vispusīgu makroekonomisku pamatojumu.

Makroekonomikas saknes - mikroekonomikā. Starp mikro- un makroekonomiku nav ne Ķīnas mūra, ne necaurbrienu purvu. Ekonomika ir vienota. Tie ir zinātnieki prātvēderi, kas augstākās skaidrības vārdā vienus procesus noraksturo kā mikroekonomiskus, citus - kā makroekonomiskus. Pārdomāsim dažas sakarības. Bezdarbu visi autori

raksturo kā makroekonomikas nestabilitātes izpausmi. Cēloņu bezdarbam ir vesels lērums. Bet lai kādi faktori bezdarbu arī izraisītu, pirmais solis - darbinieka atlaišana - sākas konkrētas nozares konkrētā uzņēmumā, tātad - mikrolīmenī.

Investīcijas - makroekonomikas superproblēma, tautsaimniecības attīstības tempu nepārprotamais nosacījums. Bet atkal - kur meklējams investīciju ķēdes reakciju sākums? Atsevišķā uzņēmumā! Tiešā investīciju dzimšanas vieta ir mikroekonomika.

Mīnēsim vēl vienu piemēru. Kredīta gada procentu likme iespaido visu tautsaimniecību, ir visai aktīvs makroekonomikas indikators. Bet kredītu ņem (vai neņem) atkarībā no izdevīguma (procentu likmes) atsevišķs uzņēmums, apvienība. Pieprasījums vispirms mikrolīmenī iespaidos banķieru motivāciju, procentu likmju normu, līdz ar to plašus makroekonomikas procesus. Tāpēc, pētot makroekonomikas problēmas, neaizmirsīsim nolaisties mikrolīmenī, kur ģenētiski sākas daudzi makroekonomikas procesi.

1.2. Ražošanas resursu izlietošanas alternatīvas un izvēle

Vai resursi ir ierobežoti? Gan mikro-, gan makroekonomika nemītīgi atdurās pret ražošanas resursu problēmu. Vispāratzīts ir uzskats, ka problēmas sakne ir resursu ierobežotība. Tieši no šīs atziņas tiek tālāk veidoti visdažādākie loģiskie virknējumi. Visa apšaubītāji enerģiski iebilst: ierobežoti ir nevis resursi, bet gan ekonomikas proza - nauda. Piemēru, kas šādu nostāju apliecina, netrūkst. Vai miljóniem bērnu, kas Āfrikā, Ziemeļkorejā mirst bada nāvē, ir resursu trūkuma upuri pasaulē? Nē un vēlreiz nē! Trūkst finansu līdzekļu, lai pārpildītās pārtikas noliktavās uzturlīdzekļu minimumu dzīvības glābšanai elementāri nopirktu. Palauzīsim galvu par citu problēmu. Latvijas budžetā gadu no gada trūkst naudas, lai apmierinātu visai neatliekamas vajadzības gan aizsardzības jomā, gan veselības aprūpē, kā arī izglītībai, zinātnei un kultūrai. Bet kā īsti trūkst? Resursu vai naudas? Būtu nauda, gan jau sameklētu resursus! Var minēt tieši pretēju piemēru. Latvijā naftas pagaidām nav. Ir vienīgi rožainas cerības. Bet uz brīdi pafantazēsim un pieņemsim, ka Latvijas daļa atrodas nevis pie piesārņotā Rīgas jūras līča, bet pie Persijas jūras līča un mums būtu nafta un arī nauda. Fantazēsim tālāk. Pieņemsim, ka oļu un

grants vietā mums būtu bagātas dimanta un platīna atradnes. Investīciju lietusgāze apauglotu Latvijas āres. Nauda plūstu aumaļām no visas pasaules. Mēs dzīvotu gandrīz kā Dieva azotē. Sapņi! Brīnišķīgi sapņi! Realitātē Finanšu ministrijā, Saeimā vispārējā trūkumā jācīnās par katru santīmu.

Divsejainais Januss. Acīmredzami ražošanas resursu ierobežotības problēma ir divsejainais Januss: viena seja - globāla (ir nauda - būs resursi), otra seja - lokāla (nav resursu - nav naudas) ar visām negatīvām sekām.

Caur kādu prizmu - globālo vai lokālo - lai mēs arī resursu problēmu analizētu, ar mūsdienu tehniku un tehnoloģiju konkrētu ražošanas resursu izlietošanai ir daudz alternatīvu. Visvairāk alternatīvu ir naudai, kas pati nebūt nav resurss, bet ir atslēga piekļūšanai jebkuriem resursiem. Bet te negantā veidā naudas un tākāk resursu izlietošanas problēmā iespraucas finanšu līdzekļu un ražošanas resursu ierobežotības fenomens. Neviens nav tik bagāts kā Brunejas sultāns, kas var nerēķināties ar jebkura pirkuma cenu. Pērkot kārtējo superdārgo limuzīnu, viņam ne no kā nav jāatsakās.

Normāls uzņēmējs, ierindas patērētājs, izlietojis naudu kādiem resursiem, ir spiests atteikties no kāda cita pirkuma, būtībā viņam ir kaut kas jāupurē. Tas, kas šādi nonāk uz upura altāra, tautsaimniecībā kopumā ir pietiekami nozīmīgi.

Izvēle nav nejaušība. Tāpēc ražošanas resursu alternatīvas izvēle ir viena no centrālām makroekonomikas problēmām. Caur valsts budžeta mehānismu problēmai var būt tālejošas sociālas, brīžiem pat politiskas sekas. Cik resursu ir vajadzīgs, lai sakārtotu Latvijas austrumu robežu? Bet katrs lats robežai nozīmē lata upuri kādai citai vajadzībai, un makroekonomiskā izvēle pārvēršas tautsaimnieciski nozīmīgā politiskā solī. Ražošanas resursu izlietošanas alternatīvas izvēle daudzos gadījumos ir saistīta ar sociāliem risinājumiem.

Alternatīvu izvēle, kas galu galā veido makroekonomikas sejas vaibstus, nav nejaušības auglis. Izvēle, ko veic uzņēmējs, pircējs, pārdevējs utt., sākotnēji liekas tīri subjektīva rīcība. Vai jānoskaidro subjektīva soļa cēlonis? Noteikti! Izvēle vienmēr ir **motivēta**.

1.3. Motivācija makroekonomikā

Motivācijas loma. Jebkura normāla cilvēka rīcība ir motivēta. Lai cik sarežģīta arī būtu *homo sapiens* psihe, vienmēr eksistē pamudinoši faktori, kas liek cilvēkam attiecīgi uzvesties. Šie faktori ir loģiski analizējami. Ja kāds cilvēks sāk rīkoties nemotivēti, acīgāni no loģikas viedokļa, viņš kļūst sabiedrībai bīstams. Šādu cilvēku nākas izolēt no sabiedrības speciālās medicīnas iestādēs.

Ekonomikas centrālā problēma ir saimniekotāju subjektu jebkuru darbinieku motivācijas cēloņsakarību izdibināšana. Tas nozīmē izpētīt, tikt skaidrībā, kādi nosacījumi (cēloņi) nosaka kādus rezultātus (sekas). Bez motīvu izziņāšanas mākas nevar ne izprast, ne vadīt saimnieciskos procesus, prognozēt konkrētas ekonomiskās uzvedības (rīcības) tuvākās un tālākās sekas.

Dažkārt uzskata, ka jēdziens "motīvs" ir liels maiss, kur saliktas visdažādākās "lietas": vajadzības, intereses, tieksmes, mērķi, impulsi, kaislības, tradīcijas, iemaņas, vēlmes, emocijas, bauda, gaīdas, godkāre, varaskāre, nauda, darba alga, ideāli un tamlīdzīgi. Šķirojot šī maisa bagātīgo saturu, jāizdala galvenais, kas nosaka motivācijas mehānisma darbību un ievirzi. Jau šīs brošūras sākumā mēs pamatojām atziņu, ka ekonomika aicināta (nepieciešama) cilvēka vajadzību apmierināšanai. Tāpēc likumsakarīgi, ka vajadzības ar to dinamisko darbu bieži vien tiek izvirzītas kā ekonomiskās uzvedības (rīcības) noteicošais motīvs. Likumsakarīgi ir apgalvojumi, ka par vajadzībām jārunā ne savādāk kā motīvu valodā; vajadzību analīzi ir nepieciešams pārveidot motīvu analīzē. Šai problēmai ir daudz aspektu. Bieži vien jautājums tiek aplūkots caur psiholoģijas prizmu. Tomēr jāatzīst, ka motīvi nebūt nav tīrs psiholoģisks fenomens, bet pamatīgi samudžināts kamols ar simtiem pāvedienu. Turpmākā analīzē mēs aplūkosim tikai tos pāvedienus, kas tieši motivē ekonomisko uzvedību (rīcību).

Vai makroekonomika ir motivācijas darbalauks? Pirmais iespaids - motivācija ir likumsakarīgs mikroekonomikas fenomens. Ekonomikas zemākā līmenī motivēti darbojas tirgus visdažādākie subjekti. Makroekonomika ir kā spēku paralelograms, kopsavilkums, vispārinājums. Bet arī makroekonomikā atbilde uz jautājumu "kāpēc?" nav dabūjama bez motīvu analīzes. Visa makroekonomika ir motivācijas caurausta. Tas nenozīmē, ka makroekonomikā nevar būt tīri matemātiskas sakarības, kas

ar motīviem tieši nav saistīta. Ja makroekonomika ir cilvēku ekonomiskās uzvedības vispārinājums, tad šī uzvedība ir motīvu rosināta. Jābrīdina no problēmas vienkāršošanas. Visi cilvēki nerīkojas vienādi, jo atšķirīgi reaģē uz motīviem. Tāpēc makroekonomikā motivācija izpaužas caur lielo skaitļu likumu. Tautsaimnieciskais rezultāts ir cilvēku vairākuma uzvedības auglis. Sakarību cēlonis - sekas var arī novirzīties no trenda, kas ir vairākuma rīcības ievirze. Tas ir jāņem vērā. Absolutā vienprātība tiek krāšņi apcerēta tiaki diktatoriskos režīmos. Ekonomiskā uzvedība kā kaut kas totāli vienots bez līčločiem ir tukšs sapnis vai laidņu un durkļu draudu rezultāts. Tāpēc optimismam vienmēr ir pesimisma piedeva, bet pesimismam - noteikta optimisma deva.

Sociālo grupu motivācija. Makrolīmenī motivācijai ir būtiska iezīme: te darbojas nevis autonomi indivīdi, bet lielas sociālas grupas, kuras vieno un saliedē kopīgi motīvi, vienādas intereses. Atsevišķu cilvēku individuāli centieni sociālās grupas sastāvā ir jau atmesti. Palicis tikai kopīgais. Vispārinājuma augstākā virsotne ir *homo economicus*. Tas nav ne uzņēmējs, ne baņķieris, ne pircējs, ne pārdevējs, ne biržas brokers, ne bezdarbīgs vērtspapīru turētājs, ne akciju vai valūtas spekulants. Tas ir tirgus ekonomikas vispārināts subjekts. Arī *homo economicus* pēc sociālā stāvokļa nebūt nav viendabīgs. Tāpēc arī makroekonomika pēta un ievēro sociālo grupu motivāciju.

Makroekonomikas likumi. Atziņa, ka zinātnes likumi izsaka stabilitā, arvien atkārtoto cēloņsakarību, pilnā mērā attiecas uz makroekonomiskiem likumiem. Pēc savas dziļākās būtības tie ir ekonomiskās uzvedības motivācijas likumi. Motīvs (reizē cēlonis) ir pamats pavisam noteiktām sekām - ekonomiskajai uzvedībai, kas aptver arī vispārinātā veidā sociālo grupu rīcību. Cēloņsakarība turpinās, brīžiem ievadot ķēdes reakciju, un galīgās sekas ir noteikti tautsaimniecības attīstības rezultāti: ekonomikas augšupeja un lejupslīde, naudas apgrozības un tās pirktspējas konkrētās iezīmes, bezdarba raksturs un apmēri, dzīves līmenis, sociālā diferenciacija, ārējās tirdzniecības un maksājuma bilance utt. Izsekot cēloņsakarīgu ceļu no sākotnējās motivācijas līdz tautsaimnieciskam gala rezultātam ir makroekonomikas tiešais pienākums, brīžiem augstākā māksla.

Motivācija saistībā ar skaitlisko lielumu. Jau mikroekonomikā tiek noskaidrots, ka motivācija ir sistēma ar daudzām apakšsistēmām. Tāpat analīzei pakļauts sakars starp īpašuma attiecībām un to izpausmes formām.

Šo atziņu makroekonomika pārņem, manto no mikroekonomikas nobriedušu rezultātu veidā. Bet ir tādi motivācijas elementi, kas makroekonomikā izpaužas atkārtoti, turklāt ar varenu spēku. Te vispirms jāmin tā motivācija, kas saistās ar ekonomisko parādību skaitlisko lielumu. Inflāciju kā makroekonomisko parādību izprast bez motivācijas, kas balstās uz kvantitatīvām attiecībām, nav iespējams. Procentu likme ar tās daudzpusīgajām sekām tautsaimniecībai ir skaitlisks motivācijas fenomens. Dž. M. Keinsa investīciju multiplikators virspusēji ir matemātiska formula. Dziļākais pamats - ienākuma saņēmēja motivācija. Dž. M. Keinss pat runā par ekonomikas psiholoģisko pamatlikumu. Bezdarbs gūst jaunu kvalitāti, pastāvot noteiktam skaitliskam lielumam. Darba ņēmēju atlaišana, no darba devēju puses, ir rūpīgi pārdomāta motivēta rīcība. Visiem makroekonomiskiem pamatrādītājiem ir matemātisks ietērps. Un kārtējo reizi uz jautājumu "kāpēc?" ir jāatbild ar motivācijas analīzi.

Ideoloģiska, gnozeoloģiska motivācija. Uzdrošinos apgalvot, ka ideoloģiska, gnozeoloģiska motivācija makroekonomikā ir tā centrālā prizma, caur kuru starus lauž jebkura cita motivācija. Ideoloģiskā nostāja motivē ekonomiskās sistēmas tipa izvēli. Tā sīvā bezkompromisa cīņā, kas norisinājās Latvijā 1990. - 1991. gadā, bija principiāla cīņa par nākotni - vai Latvijā saglabāt komandekonomiku (sociālistisko plānsaimniecību) vai droši mesties tirgus ekonomikas apkampienos. Sava motivācija bija komunistiem interfrontiešiem un to pretiniekiem - Tautas frontes - idejiskiem tēviem un ierindas censoņiem. Rezultāts cīņai *kurš kuru?* tad arī noteica ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismu rītdienai. Uzvaru svinēja tirgus saimniecības ideologi. Tas nozīmēja, ka bija jāizskauž vecais motivācijas mehānisms, un sākās titānisks darbs pie tirgus ekonomikas motivācijas sistēmas izveides. Šodien nevienam nav šaubu, ka lauru vainags pienākas tiem, kas izcīnīja neatkarīgas Latvijas atjaunošanu, tādu sociāli ekonomisko attiecību pamattipu, ko droši var dēvēt par mērķtiecīgu pāreju uz tirgus ekonomiku.

Taču problēma nebūt nav izsmelta. Savs izšķirošs vārds jāsaka gnozeoloģiskajai motivācijai. Gnozeoloģija ir izziņas teorija. Praktiski runa ir par dažām tirgus saimniecības teorijām, kas katra saistās ar noteiktu motivācijas mehānismu. Atkarībā no tā, kāds konkrēti ir šis mehānisms, tiek motivēta noteikta ekonomiskā rīcība, kas savukārt nosaka vienas vai otras sekas, tīkamāku vai mazāk tīkamu rezultātu.

Jau vairākus gadu desmitus nerimstas akadēmisks strīds starp keinsismu un monetārismu. Strīda ābols nebūt nav abstraktas tēzes, bet gan ekonomiskas politikas virzieni. Mūsdienu šķēpi tiek laužti ap pieprasījuma un piedāvājuma teoriju (keinsisma un monetārisma atvases). Katra no šīm teorijām pūlas ieviest savu motivācijas mehānismu, kas nozīmē ekonomisko uzvedību ievirzīt noteiktā gultnē.

Mūsaprāt, šīs teorijas tiek propagandētas tīrā veidā, atrauti no Latvijas sūrās realitātes. Kas dod labus panākumus Zviedrijā, Jaunzēlandē, Singapūrā, Austrijā, Austrālijā vai turpat kaimiņos Somijā, ne vienmēr krāšņi uzdīgst Latvijas augsnē. Ārzemju pieredze motivācijas sistēmas izveidē ir jāstudē, jāzina un kritiski jāvērtē. Bet Latvija ir Latvija ar savu vēsturi, 50 okupācijas gadiem, savu mentalitāti, nepilsoņu skaitu. Kāda ir Latvijai vispiemērotākā motivācijas sistēma? Šaubos, vai te bez korektīvām var ieviest motivācijas mehānismu, kas veidojies citā vidē, citos apstākļos, zemē ar citu ekonomikas brieduma pakāpi. Akli kopēt te vienas, te otras valsts pieredzi nozīmē braukt no grāvja grāvī. Gnozeoloģiskai motivācijai jābūt Latvijai piemērotai. Motivācijas "uzvalkam" jābūt uzšūtam pēc Latvijas mēra. Kādu motivācijas sistēmu mēs pamatos izvēlēsimies, tādi būs arī daudzi motivācijas apakšsistēmas elementi. Tāpēc gnozeoloģisko motivāciju tirgus ekonomikas ietvaros pārvērtēt nav iespējams.

1.4. Ekonomisko sistēmu nomaiņas problēma

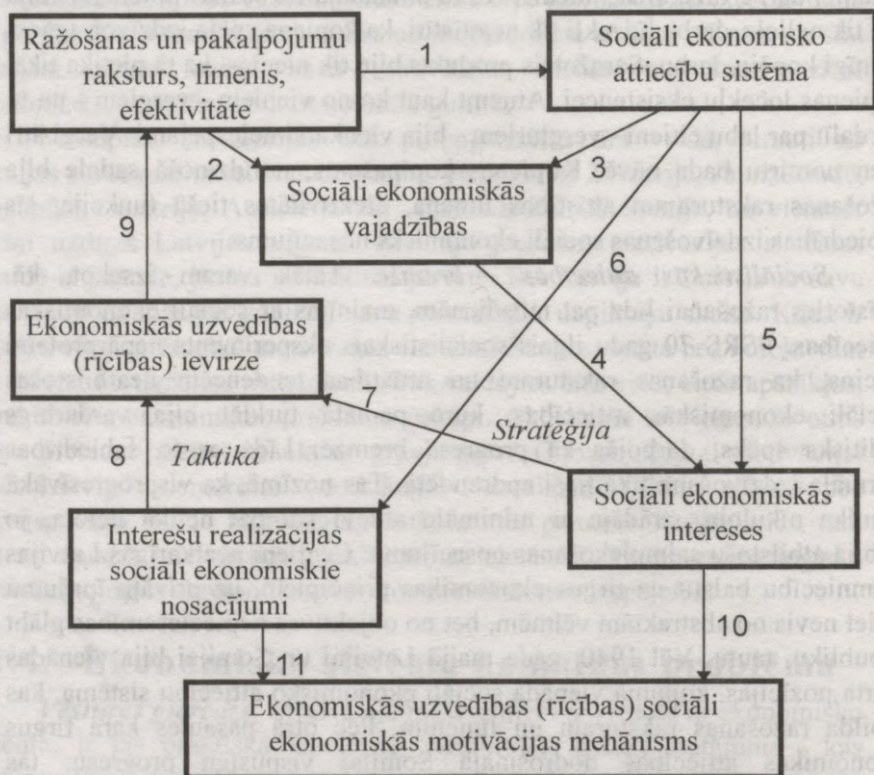
Vēstures pieredze. Motivācija makrolīmenī ir vienota ar ekonomisko sistēmu, ir tās praktiskā izpausme. Neatbildēts paliek jautājums - kas vēstures gaitā nosaka ekonomisko sistēmu tapšanu un nomaiņu smagās dzemdību mokās. Ražošana, plašākā nozīmē saimniekošana, galu galā pakļauta cilvēkam, tā mainīgo un perspektīvā neierobežoto vajadzību apmierināšanai. Šīs vajadzības savukārt nav brīvas fantāzijas auglis, bet veidojas pakāpeniski, brīžiem straujāk, brīžiem lēnāk atkarībā no ražošanas attīstības līmeņa, efektivitātes, ekonomikas brieduma pakāpes, kā arī sabiedrības sociāli ekonomiskām attiecībām, ieskaitot sociālās diferenciacijas pakāpi. Bet kas vēsturiski determinē jauno sociāli ekonomisko attiecību dzimšanu, uzvaru pār vecajām attiecībām, kam galu galā ir jāatstāj vēstures skatuve?

Padomāsim par dažām sensenas vēstures realitātēm. Kāpēc akmens laikmetā nebija mūsdienu privātā īpašuma un sociālās diferenciacijas,

vergturu un vergu, kāpēc pastāvēja kopienas kopīpašums un nolīdzinoša sadale pēc ēdāju skaita? To noteica ražošanas vēsturiski zemā brieduma pakāpe, darba ražīguma līmenis. Katra strādātāja ražošanas potenciāls bija vēl tik neliels, darba līdzekļi tik neattīstīti, ka kopiena spēja izdzīvot, veicot vienīgi kopēju darbu. Saražotais produkts bija tik niecīgs, ka tā pietika tikai kopienas locekļu eksistencei. Atņemt kaut ko no vieniem - vergiem - un to pārdalīt par labu citiem - vergturiem - bija vienkārši neiespējami. Vergi ātri vien nomirtu bada nāvē. Kopienas kopīpašums, nolīdzinošā sadale bija ražošanas rakstura un attīstības līmeņa, efektivitātes tiešā funkcija, šīs sabiedrības izdzīvošanas sociāli ekonomisks nosacījums.

Sociālistiskās attiecības - bremze. Tālāk varam izsekot, kā, attīstoties ražošanai līdz pat mūsdienām, mainījās ar sociāli ekonomiskās attiecības. PSRS 70 gadu ilga sociālistiskais eksperiments nepārprotami liecina, ka ražošanas raksturam un attīstības tendencēm neatbilstošas sociāli ekonomiskās attiecības, kuru pamatā turklāt bija vardarbīgs politisks spēks, darbojās kā progresa bremze. Līdz ar to sabiedrības normāla izdzīvošana tika tieši apdraudēta. Tas nozīmē, ka visprogresīvākā tehnika nīkuļoja, strādāja ar minimālu atdevi vai pat netika lietota, jo nebija atbilstošu saimniekošanas nosacījumu. Centieni neatkarīgās Latvijas saimniecību balstīt uz tirgus ekonomikas principiem, uz privāto īpašumu izriet nevis no abstraktām vēlmēm, bet no objektīvas nepieciešamības glābt republiku, tautu. Vēl 1940. gada maijā Latvijai un Somijai bija vienādas starta pozīcijas, kopumā vienāda sociāli ekonomisko attiecību sistēma, kas atbilda ražošanas raksturam un līmenim. Pēc otrā pasaules kara tirgus ekonomikas attiecības nodrošināja Somijai vispusīgu progresu, tās iedzīvotājiem augstu dzīves kvalitāti. Tā saucamais sociālisms, kas ir pret dabisks pēc savas būtības, noveda Latviju tajā krīzes muklājā, no kura tai šodien, pārvarot milzumu grūtību, pakāpeniski jāizrāpjas. Īpašuma privatizācija, zemnieku saimniecību veidošanās, centralizēti diktētu plānu atcelšana, tirgus cenas radīja republikā principiāli jaunus saimniekošanas nosacījumus, mūsdienu apstākļiem atbilstošu ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismu. Lasītājs var iebilst. Darba sākumā tika minēts, ka motīvu "maisā" noteicošais elements ir vajadzības. Taču darba turpmākās lappusēs tiek apgalvots, ka ekonomiskās uzvedības, rīcības motivācijas pamats ir sociāli ekonomiskās attiecības, saimniekošanas formas. Lai to saprastu, paanalizēsim realitātes. Pirmkārt, pašas vajadzības veidojas un attīstās sociāli ekonomisko attiecību ietekmē. Otrkārt, vajadzības

determinē ekonomisko uzvedību nevis tieši, bet pastarpināti. Izsekosim šīm sakarībām 1.1. attēlā, kas būtībā ir ekonomikas attīstības modelis.

1.1. attēls. Ekonomikas attīstības un sociāli ekonomisko attiecību mijiedarbības modelis.

Analīzes smaguma punkts. 1. līnija raksturo to, ka sociāli ekonomisko attiecību sistēmas objektīvi veidojas atbilstoši ražošanas un pakalpojumu raksturam, attīstības līmenim un efektivitātei. 2. un 3. līnija fiksē darbā apskatīto vajadzību atkarību gan no ražošanas attīstības, gan no sociāli ekonomisko attiecību sistēmas. Pievērsīsim uzmanību 9. līnijai. Tā atspoguļo nepārprotamu realitāti, ka ražošanas procesu tieši nosaka ekonomiskās uzvedības (rīcības) praktiskā ievirze. Te esam nonākuši līdz analīzes smaguma punktam. Jādod atbilde uz jautājumu, kas motivē

ekonomiskās uzvedības ievirzi. Vai tās ir sociāli ekonomiskās vajadzības? Mūsaprāt, nē. Atcerēsimies Latvijas nesenas pagātnes necilo praksi. Vadītāji cīnījās par plāna izpildi neatkarīgi no tā, vai paveiktais apmierināja vai neapmierināja sabiedrības, patērētāju vajadzības. Strādnieku interesēja lielāka alga, ko bieži vien varēja saņemt, ražojot pat brāķi. Celtnieki daudz neraizējās par būvju celtniecības ilgumu, bet viņus interesēja pēc iespējas lielāku līdzekļu apguve. Rūpnīca varēja gadu desmitiem ilgi ražot gaužām novecojušu tehniku un būt augsti rentabla. Arī Rietumu tirgus ekonomikā ražošana, saimniekošana cilvēku vajadzību apmierināšanas nolūkos ir pastarpināta ar citu motīvu - ar centieniem pēc lielākas peļņas, ar panākumiem konkurencē. Tāpēc shēmā sociāli ekonomiskās vajadzības nav tieši savienotas ar ekonomiskās rīcības ievirzi.

Ekonomiskās intereses. 4. līnija liecina, ka vajadzībām ir ļoti specifiska un reizē aktīva izpausmes forma - sociāli ekonomiskās intereses. 5. līnija rāda, ka šīs intereses tieši determinē sociāli ekonomisko attiecību kopums. Sociāli ekonomiskās intereses ir objektīva kategorija, kas ir neatkarīga no cilvēku gribas un apziņas. No vienas puses, tas, kādas ir sociāli ekonomiskās attiecības, nosaka arī sociāli ekonomiskās intereses. Pēdējās kā rosinošs spēks pauž centienus apmierināt vajadzības.

Daudzi autori uzskata, ka tieši sociāli ekonomisko interešu sistēma veido **ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānismu**. Lai novērtētu šo atziņu, pievērsīsimies atkal praksei. Analizēsim piemēru. Strādniekam virpotājam sākotnēji par darbu maksāja pēc gabaldarba algas sistēmas, paredzot arī lielu premiālo piemaksu par normu pārpildi. Viņa ekonomiskās uzvedības motivācijas ķēde ir acīmredzama: lai pilnīgāk apmierinātu savas vajadzības, virpotājam vairāk jānopelna, bet, lai vairāk nopelnītu, viņam jāražo vairāk detaļu, jāpārsniedz norma. Viņu maz interesē detaļu kvalitāte. Pieņemsim, ka virpotājam mainīja apmaksu, turpmāk noteica laika darba samaksu, paredzot augstu premiālo piemaksu par teicamu ražotās produkcijas kvalitāti. Vai šajā gadījumā mainījās strādnieka ekonomiskā rīcība? Jā, nepārprotami. Tagad vairs nav svarīgs ražoto detaļu daudzums, bet gan to kvalitāte. Kāds tam iemesls? Ir mainījusies darba samaksas praktiskā forma. Ko no tā varam secināt? Pirmkārt, ne virpotāja vajadzības, ne arī viņa centieni šīs vajadzības apmierināt (strādnieka personiskās intereses) nav mainījušās. Tātad vajadzības nav virpotāja rīcības pārmaiņu tiešais motīvs. Otrkārt,

pārmaiņas ekonomiskās uzvedības ievirzē tieši noteica virpotāja darba samaksu konkrētā organizācija. Treškārt, ekonomiskās rīcības pārmaiņu motīvs ir sociāli ekonomiskās attiecības - darba algas forma. Ceturtkārt, sociāli ekonomisko attiecību konkrētās praktiskās organizatoriskās formas savā kvalitatīvā un kvantitatīvā noteiktībā ir interešu realizācijas sociāli ekonomiskie nosacījumi. Tieši tie veido ekonomiskās uzvedības motivācijas mehānisma pamatus.

Mūsu viedokļa uzskatāmībai minēsim vēl vienu piemēru. Cenu līmeņa pārmaiņas pārdodamai produkcijai nemaina uzņēmēja ražotāja vajadzību saturu. Taču atkarībā no minētajām pārmaiņām uzņēmējs lemj, ko, kā un cik ražot. Šeit ekonomiskās uzvedības motīvs - cena - uzskatāmi ir izdzīvošanas, interešu realizācijas sociāli ekonomisks nosacījums. Teiktais nenozīmē, ka sociāli ekonomiskajām interesēm nav nekāda sakara ar motivācijas mehānismu. Šīs intereses, atspoguļodamas dotās sabiedrības sociāli ekonomisko attiecību kopumu, nosaka saimniekotāju subjektu, strādātāju darbības kopējo ievirzi, ekonomiskās uzvedības stratēģiju (sk. 1.1. attēla 7. līniju).

Ekonomisko interešu sociāli ekonomiskie nosacījumi.

Ekonomiskās rīcības taktiku tieši motivē interešu realizācijas sociāli ekonomiskie nosacījumi, saimniekošanas formas (8.līnija). Šīs tēzes jāpaskaidro. Tirgus ekonomikas sociāli ekonomiskās attiecības ar tās konkurenci un kardinālo interesi iegūt peļņu stratēģiski nosaka zinātniski tehnisko progresu, resursu ekonomiju, produkcijas daudzveidību, kvalitatīvu darbu. Ekonomiskās rīcības taktika ir atkarīga no dotā perioda cenu līmeņa, nodokļu likmēm, kredīta nosacījumiem, valūtas kursa utt. Ar noteiktu taktiku stratēģiskā kursa īstenošanu var būtiski veicināt vai bremsēt. Atdalot teorijā interešu realizācijas sociāli ekonomiskos nosacījumus no sociāli ekonomiskajām interesēm, mēs padziļinām mūsu izpratni par ekonomiskās rīcības motivācijas mehānismu, gūstam nepieciešamās atziņas praktisku jautājumu risināšanai (sk. 1.1. attēla 10. un 11. līniju).

Tādas tirgus ekonomikas kategorijas kā cenas, pakalpojumu tarifi, nodokļi, muitas tarifi, noguldījumu procenti, kredīta procenti, amortizācijas atskaitījumu normatīvi, valūtas kurss, darba alga, nomas maksa, piegādes līgumu punkti utt. savā konkrētībā, līdz organizācijas pēdējai detaļai nav ne pašas vajadzības, ne intereses, bet šo interešu realizācijas sociāli ekonomiskie nosacījumi. Kāpēc meklējam precī ar zemāku cenu? Kāpēc

esam gatavi maksāt par kvalitatīvu precī augstāku cenu? Kāpēc meklējam banku, kur norēķinu apkalpošana ir lētāka un gada procenti par kredītu mazāki? Nemitīgi centieni pilnīgāk īstenot intereses, labāk apmierināt augošās un mainīgās vajadzības liek katram diendienā meklēt izdevīgākus interešu realizācijas nosacījumus. Tā arī ir atbilde uz iepriekš izvirzītiem jautājumiem. Vienlaikus interešu realizācijas sociāli ekonomiskie nosacījumi vistiešāk motivē saimniekojošo subjektu ekonomisko uzvedību.

Progresā mehānisms. Ekonomikā nemitīgi īstenojas dinamiski procesi: kaut kas veidojas no jauna, kaut kas atmirst. Ekonomiskā progresā virzību var attēlot šādi:

- 1) attīstās vajadzības;
- 2) jaunu saturu gūst intereses;
- 3) līdzšinējie interešu īstenošanas sociāli ekonomiskie nosacījumi kā motivācijas mehānisma elementi ievirza saimniekojošo subjektu ekonomisko uzvedību vecā gultnē;
- 4) veidojas pretruna starp interešu jaunu saturu un novecojušām saimniekošanas formām (interešu realizācijas sociāli ekonomiskiem nosacījumiem);
- 5) pēdējie jāpilnveido vai jānomaina;
- 6) tā ietekmē mainās saimniekošanas taktika, ekonomiskās uzvedības (rīcības) ievirze;
- 7) ja vajadzību pārmaiņa ir pietiekami būtiska, briesmī nepieciešamība mainīt saimniekošanas stratēģiju;
- 8) jaunas saimniekošanas stratēģijas un taktikas iespaidā pārkārtojumu impulsus saņem ražošanas un pakalpojumi, mainās to līmenis, raksturs, efektivitāte;
- 9) sociāli ekonomisko attiecību sistēma pārkārtojas, jo pilnveidotas vai izveidotas jaunas saimniekošanas formas;
- 10) šie pārkārtojumi nevar būt pietiekami radikāli, ja saglabājas vecās un visai sīkstās īpašuma attiecības;
- 11) jānomaina īpašuma attiecības, kas izraisa veco attiecību nesēju pretdarbību;

12) ja vecās, par bremzi kļuvušās īpašuma attiecības ir nomainītas, nostiprinās jaunas īpašuma attiecību realizācijas formas, pārkārtojumi ekonomikā kļūst kardināli;

13) jaunais ekonomiskās uzvedības (rīcības) motivācijas mehānisms sekmē ekonomikas tālāko attīstību.

Process turpinās. Iepriekšminētie trīspadsmit etapi atkārtojas, nodrošinot ekonomisko un sociālo progresu. Saprotams, šis galu galā neatvairāmais process nav pastaiga pa platu un gludu lielceļu. Pretrunas, pretdarbība, mīņāšanās uz vietas, novirze sānis ir progresa virzības neizbēgami pavadoņi. Ir iespējams aizkavēt progresu uz īsāku vai garāku laika sprīdi. Šādai uzvedībai ir savi cēloņi. Kā atsevišķi izņēmumi tie tikai apstiprina progresa uzvaras vispārējo likumu, galu galā neatvairāmo virzību uz priekšu.

Vardarbība un ekonomika. Vai aprakstītā sakarību virkne, ekonomikas un sociāli ekonomisko attiecību mijiedarbības modeļa darbības mehānisms pieļauj ilgstošu regresa periodu? Pieļauj! Tam var būt divi cēloņi. *Pirmkārt*, vēsturē ir zināma virkne gadījumu, kad sociāli ekonomiskās attiecības, kas pašos pamatos principiāli neatbilda ražošanas un pakalpojumu raksturam un līmenim, iespējamai resursu izlietošanas efektivitātei, tika uzspiestas vardarbīgi, ar militārspēka palīdzību. Sveša armija, naidīga policija, noziedzīgi drošības orgāni sargāja šo uzspiesto pretdabisko sociāli ekonomisko iekārtu, bet propagandas lielmeistari mēģināja cilvēku apziņā iekalt domu, ka tas esot ceļš uz paradīzi. Šo variantu pilnā mērā izbaudīja Latvijas tauta padomju okupācijas laikā.

Neatbilstoša teorija. *Otrkārt*, tautas gudrība māca, ka ar cēliem nodomiem ceļš uz elli klāts. Šī tēze papildināma ar brīdinājumu, ka elles mokas gaida to tautu, kuras vadītāji ekonomikas attīstību balsta uz reāliem apstākļiem neatbilstošu teoriju. Tiks veidota sociāli ekonomisko attiecību sistēma, motivācijas mehānisms, kas saimniecību iegrudīs regresa bedrē. Otrais cēlonis bieži vien ir pirmā cēloņa "likumīgs" rezultāts. Latvijas sociālistiskā plānsaimniecība tam ir pārliecinošs piemērs. Otra cēloņa paveids ir nekompetence, kļūdaini risinājumi, mēģinājumi ekonomiku pakļaut radikālām politiskām kaislībām, varaskārei, kas nerēķinās ar veselo saprātu un objektīvo ekonomisko nepieciešamību. Šī paveida nejēdzības atsevišķos gadījumos Latvijai nācās izbaudīt pēc neatkarības atgūšanas.

Makroekonomika un ekonomikas attīstības modelis. No pirmā acumirkļa varētu likties, ka makroekonomikai nav nekāda sakara ar ekonomikas attīstības modeli (1.1. attēls). Nopietnāka analīze rāda tieši pretējo. Pirmkārt, aprakstītais modelis ir makroekonomikas visdziļākās saknes. Modelis rāda tās cēloņsakarības, kas caur motivāciju, interesēm, interešu realizācijas nosacījumiem nosaka makroekonomikas procesus. Otrkārt, modelī mikro- un makroekonomika nav šķirtas. Attēlots vienots ekonomiskās attīstības process. Tas lieku reizi apliecina, ka dalījums mikroekonomikā un makroekonomikā ir nosacīts, ir zinātnes (precīzāk zinātnieku) metodoloģiska pieeja. Ir vienota saimniekošana, un modelis uzsver mikro- un makroekonomikas ciešo sakaru. Bez mikroekonomisko procesu vispārīguma nav makroekonomikas. Treškārt, pārmaiņas makroekonomikā nekādi nevar pieskaitīt pie nejaušībām. Ja mēs abstrahējamies no valdošo dižvīru subjektīviem lēmumiem, lobistu uzspiestiem savtīgiem sānlēcieniem, paliek objektīvi nepieciešami pasākumi, kas soli pa solim nodrošina progresu. Modelis sniedz zinātnisku skaidrojumu pārkārtojumu nepieciešamībai. "Stāvēt pie ratiem", nekustēties no vietas, iekonservēt esošo nozīmē atpalikt. Latvija ir atpalikusi no Eiropas vidējā līmeņa par pieciem gadu desmitiem. ES nākamajā gadu tūkstošā nemīnāsies uz vietas. Tas nozīmē, ka Latvijai jāattīstās sevišķi strauji: septiņjūdžu soļiem jāpanāk tie, kas paši čakli soļo uz priekšu. Tas nozīmē, ka dinamiskām pārvērtībām jāaptver gan mikro-, gan makroekonomika, lai, pateicoties ekonomiskajai uzvedībai, mūsu iestrēgušais ekonomikas vezums beidzot startētu paātrinātai kustībai.

Resursu ekonomijas likums. Kā mērīt sabiedrības progresu? Kā un kāpēc nobriest nosacījums sociāli ekonomisko attiecību un līdz ar to motivācijas mehānisma maiņai? Gandrīz vai katrs zinātnieks nāks ar saviem priekšlikumiem, kritēriju sistēmu.

Darbt teorijas pārstāvji, īpaši A. Smits un K. Markss progresa nosacījumu ciešā kamolā savija ar darba laika ekonomiju. Jo lielāks ir darba ražīgais spēks, jo mazāk darba jāizlieto produkcijas vienības ražošanai, jo sabiedrības progresam ir radīti labāki nosacījumi. Šīs koncepcijas metodoloģiska kļūda ir tā, ka jebkuru resursu ekonomija tiek reducēta uz laika ekonomiju. Abstraktā darba laika patēriņš, šī visaptverošā ikvienas preces substance esot progresa bāze. Tātad četru resursu vietā - viens resurss. Četru resursu sarežģītās mijiedarbības vietā - reducēts vienveidīgs filosofiskā prātojumā samērojams laiks. Gnozeoloģiska loģika

novesta līdz prakses absurdam. Ja jau mikroekonomikā esam atteikušies no vienkāršota pieņēmuma, ja jebkurš resurss ir nekas cits kā sarecējis darbs, tad arī tēze par laika ekonomiju kā progresa pamatu pamatu zaudē savu jēgu. Ogles, nafta, zelts, citu metālu rūdas ir veidojušās bez cilvēka pirksta pieskāriena zemes dziļēs gadu miljoniem ilgi. Kalnrūpnieku darba laiks, turklāt ar citu resursu palīdzību, iegūstot zemes dziļu bagātības, ir mikroskopiski mazs brīdis, salīdzinot ar pieminēto dabas bagātību "grūtniecības un dzemdību" laiku.

Minēsim kādu raksturīgu piemēru par resursu ekonomiju 102 gadu laikā ASV straujās industrializācijas periodā. Šaubu nav, ka šajos 102 gados tehniski tehnoloģiskais progress milzu soļiem traucās uz priekšu.

1.1.tabula

Ražošanas resursu daudzums viena cilvēka vēsturiski sociālai normālai izdzīvošanai ASV (1874.g. = 1)

	1900	1929	1976
1. Preču, t.sk. pakalpojumu daudzums	1,42	2,39	5,89
2. Preču, t.sk. pakalpojumu vienības izmaksas	0,65	0,36	0,12
3. Viena cilvēka izdzīvošanas izmaksas	0,92	0,86	0,88

1.1. tabula pārliecina un dzīve apliecina, ka viena cilvēka vēsturiski sociālai normālai izdzīvošanai jāpatērē arvien vairāk dažādu preču (102 gados seškārtīgs pieaugums). Šinī pašā laika posmā resursu daudzums, kas nepieciešams preces, t.sk. arī pakalpojumu vienības izgatavošanai, sarucis 8 reizes. Tādējādi viena cilvēka izdzīvošana (konkrēti vēsturiski sociālos apstākļos) prasa par 12 % mazāk resursu. Kopsecinājums: cilvēku vajadzību pilnīgāka, vispusīgāka un kvalitatīvāka apmierināšana kļūst iespējama, pateicoties ražošanas resursu ekonomijas likumam. Katra lietošanas vērtība, katra galējās preces vienība ar tās galējo derīgumu prasa ražojot, pakalpojumu sniedzot, mazāku resursu daudzumu. Tas ir tehniska, tehnoloģiska un organizatoriska progresa auglis. Rodas iespēja ražot vairāk, kvalitatīvāk (arī no dizaina viedokļa). Patēriņš kļūst daudzpusīgāks un palielinās brīvais laiks. Tieši brīvā laika ilgums ir sabiedrības progresa

indikator. Attīstās *homo sapiens* - progresā nosacījums it visās jomās. Nē, brīvā laika pieaugums nav domāts miegamicēm, tiem, kas alkst pēc horizontāla stāvokļa. Zinātne, jaunrade, kultūra, māksla, lūk, ko veicina un nodrošina brīvais laiks. Lūk, kāpēc ražošanas resursu ekonomija ir viens no tiem sarkanajiem pavedieniem, kas vijas cauri visai makroekonomikai, katrai tās problēmai.

Vai drīkst ignorēt laika ekonomiju? Nekādā gadījumā! Tā mēs taupām darbaspēka resursus. Šī bausļa aizmiršana ir viens no lielākiem makroekonomiskajiem grēkiem. Tikai atcerēsimies: lai taupītu vienu resursu, dažkārt nākas vairāk lietot citu resursu. Izšķirīgs ir koprezultāts: jāsamazina ražošanas resursu kopdaudzums uz produkcijas, pakalpojumu vienību. Šinī atziņā slēpjas makroekonomikas panākumu atslēga. Tāpēc brīžiem ir jāmaina sociāli ekonomisko attiecību ievirze, motivācijas mehānisma konkrēti elementi. Cilvēku ekonomiskai uzvedībai jāparāda jauns virziens, motīviem jāizraisa jauna darbības rīcība. Jēdziens *labāka dzīve* nebūt nav kaut kas konstants. Jauni nosacījumi noteiks tālāku progresu. Tas nozīmē ne tikai jaunas vēlmes, leiputrijas un dīkdienības sindromu. Tas reāli sola pilnasinīgāku dzīvi.

1.5. Atgriezeniskā saikne makroekonomikā

Ne tikai mikroekonomikā. Sarakstīts vesels grāmatu kalns par atgriezeniskās saites principu izmantošanu mikroekonomikā, atsevišķu uzņēmumu vai apvienību vadībā. Cēlonis nosaka sekas, informācija par sasniegto rezultātu atgriezeniski iedarbojas uz cēloni. Sekas ar cēloni nemitīgi mainās vietām. Vadības komandu korekcija, kuras nepieciešamību nosaka atgriezeniskā saikne, palīdz īstenot loloto mērķi.

Vai atgriezeniskā saikne darbojas makroekonomikā? Noteikti! Turklāt ar lielu spēku, bet visai sarežģītās formās. Cikliskā attīstība, inflācija, bezdarbs, multiplikatora akseleratora mehānisms un daudzas citas parādības ir atgriezeniskās saiknes aktīvas darbības izpausme.

Tautsaimniecības raksturs. Makroekonomikā cēlonis, kas ievada atgriezeniskās saiknes ķēdes sakarības, neaptver atsevišķu saimniekošanas parametru, bet plašus tautsaimnieciskus kompleksus, brīžiem veselas pamatnozares. Tāpat sekas, kas atgriezeniski iedarbojas uz cēloni, var būt aptverošs tautsaimniecisks rezultāts, piemēram, cenu kopējais līmenis, investīciju kopapjoms, kopējais pieprasījums un piedāvājums.

Atgriezeniskās saiknes informācija. Šī informācija parasti ir agregēta, aptver lielus blokus. Atgriezeniskās saiknes ķēdes saslēgšana notiek īpašās formās, bieži vien skar lielu sociālu iedzīvotāju grupu dzīves līmeni. Sāpju signāli un neitrāli informējoši signāli nav tik spilgti izteikti un dažkārt gūst izpausmi demokrātiskās akcijās.

Tirgus un demokrātija kā atgriezeniskās saiknes mehānisms. Tirgus ar saikni starp pieprasījumu un piedāvājumu, cenu svārstībām, līdzsvara cenas veidošanās, konkurence ir tipisks atgriezeniskās saiknes mehānisms. Vēlēšanu rezultāti kā sekas, kā reakcija uz ekonomiskiem un politiskiem panākumiem un neveiksmēm (cēloņiem) raksturo atgriezenisko saikni politikā. Demokrātija ir visai pievilcīgs atgriezeniskās saiknes mehānisms, kas spēj ātri reaģēt uz informācijas sāpju signāliem. Būtiska īpatnība makroekonomikā ir tā, ka tirgus atgriezeniskā saikne ir aktīvi saistīta ar atgriezenisko saikni politikā. Tirgus un demokrātija ir vienas aptverošas atgriezeniskās saiknes medaļas divas cieši saistītas puses. Tirgus bez demokrātijas un demokrātija bez tirgus tikai vājina atgriezeniskās saiknes iedarbības spēku, virknē gadījumu pat pārtrauc atgriezeniskās saiknes darbību. Efektīvai saimniekošanai tas ir būtami. Arī korupcija un birokrātisms ir normālas atgriezeniskās saiknes naidnieki. Pat "blats" grauj gan tirgu, gan demokrātiju. Atgriezeniskās saiknes mehānisms ekonomikā un politikā ir mērķtiecīgi jākonstruē, jāargā no izkropļojumiem, iznīcības, laiku pa laikam jāpielāgo jauniem apstākļiem, vienmēr jāuztur kaujinieciskā formā. Tas ir viens no saimniekošanas panākumu garantiem makrolīmenī.

1.6. Alternatīvās izmaksas

Mikroekonomika vai makroekonomika? Kompetents lasītājs stingrā taisnības pārlicībā iebildīs: alternatīvas izmaksas ir tīri mikroekonomiska problēma! Iebildumu vienkāršotā uztverē nav. Bet padomāsim par tām daudzajām mikroekonomikas saknēm, kas kā masveida parādība var izauzt krāšņā makroekonomiskā mežā.

Kas ir alternatīvās izmaksas? Iepazīstināsim lasītāju ar literatūrā plaši izmantotiem formulējumiem.

1. Alternatīvās (reizē iekšējās, apslēptās) izmaksas ir naudas ienākumi, ko nesaņem ražošanas resursu īpašnieks, izmantojot šos resursus pašā uzņēmējdarbībā. Šie resursi netiek pārdoti tirgū

un netiek iznomāti citiem. Šīs izmaksas pēc lieluma līdzinās ienākumam, ko var gūt no šo resursu visizdevīgākā alternatīvā lietojuma.

2. Pēc citas pieejas, alternatīvās izmaksas ir ienākumi, kas uzņēmējiem jānodrošina resursu piegādātājiem, lai nepieļautu to alternatīvu izlietošanu (izlietošanu citiem mērķiem). Alternatīvās izmaksas līdz ar to līdzinās citu produktu (pakalpojumu) daudzumam, ko nevar saražot (sniegt), jo dotos resursus izmanto noteiktas produkcijas izgatavošanai vai pakalpojumu sniegšanai.
3. Alternatīvās izmaksas ir preču, t.i., produkcijas un pakalpojumu izmaksas, kas nozīmē zaudētu iespēju izmantot šos resursus (izmaksas) ienesīgākam alternatīvās darbības veidam, kas prasa tos pašus resursus vai laiku.

Šos smagnējos formulējumus uzskatāmības labad ilustrēsim ar piemēriem.

1.2. tabula

Ēkas izmantošanas izmaksas gadā, Ls

Nomniekam		Īpašniekam	
Ekspluatācijas izdevumi	1000	Ekspluatācijas izdevumi	1000
Amortizācijas atskaitījumi	2000	Amortizācijas atskaitījumi	2000
Nomas maksa	4000	Alternatīvās izmaksas	4000
Kopā izdevumi	7000	Kopā izdevumi (bez alternatīvām izmaksām)	3000

Šis piemērs tieši atbilst alternatīvu izmaksu pirmajam raksturojumam. Šinī variantā alternatīvās izmaksas kā uzņēmēju papildu ienākums veidojas arī tad, ja uzņēmējs vienā personā reizē ir arī pārvaldnieks un viņam nav pārvaldnieka apmaksas izdevumu. Ģimenes fermā visus darbus veic ģimenes locekļi, algotu strādnieku nav. Vienkāršotā aprēķinā šo algoto darbinieku darba apmaksa ir fermiera alternatīvās izmaksas.

Kādam ierobežotam resursam, precei A, ir vairākas alternatīvās izlietošanas iespējas. Pircēju konkurentu ir liku likām. Preci A savai alternatīvai nopirks tas konkurents, kas ar cenu, maksāšanas noteikumiem

pārtrumos sāncensūs, kas pārstāv citus preces A izlietošanas variantus. Gribi dabūt nepieciešamo resursu, atver maku un neskopojies: iekaro vēlamo ar alternatīvām izmaksām.

Makroekonomiskas izmaksas. Kamēr alternatīvās izmaksas skar atsevišķu preci, nozari, firmu, tās patiešām neizlien no mikroekonomikas maisa. Tomēr, ja šādi alternatīvu izmaksu varianti sniedzas tūkstošos, caurauž tautsaimniecību, maina ekonomisko attiecību realitāti, šīs izmaksas pēc savām sekām kļūst par makroekonomisku fenomenu: iespaido ienākumu sadali visā ekonomikā, iespaido tautsaimniecisko proporciju veidošanu, par var dominējoši iespaidot saimniekošanas struktūru. Pārcirst makroekonomikas saites ar mikroekonomiku nav lemts pat visasāk tītam cirvim.

Ekonomiskā piespiešana. Atgriezeniskās saiknes modelis spēj sekmīgi darboties, ja darbojas ekonomiskās piespiešanas mehānisms. Nevis pātaga un dūre, zobens un mauzeris, Gulaga perspektīva liek reaģēt uz atgriezeniskās saiknes sāpju signāliem, bet ekonomiskā piespiešana, bankrota draudī, nežēlīga konkurence liek uzņēmējam meklēt saprātīgu ceļu, kā īstenot atgriezenisko saikni atbilstoši izvirzītiem mērķiem. Šāda ekonomiskā piespiešana vijas cauri visai makroekonomikai. Ekonomiskā piespiešana sekmē tautsaimniecisko proporciju veidošanu, tehnisko progresu, bez iekšējās un starpnozaru konkurences nav ne mikroekonomikas, ne makroekonomikas. Ekonomiskā piespiešana ir ekonomiskās uzvedības motivācijas sastāvdaļa. Makroekonomiskie procesi bez ekonomiskās piespiešanas ir tukša sapņu pils. 70. gadu diskusijās mēs uzsvērām, ka plāns ir ekonomiskās piespiešanas smags un ass ierocis. It sevišķi līdzeklis, lai plānus pildītu ar un visai bieži bez saprāta par katru cenu. "Asinis no deguna, bet nodrošina plānu", tāds bija plāna ekonomiskas īstenošanas "humānais" princips. Rezultāts bija ačgārns. Pierakstījumi, "cēli" meli, zema efektivitāte. Tirgus ekonomikai ir sava ekonomiskās piespiešanas sistēma. Būtiska atšķirība: tā bez žēlastības un ar upuriem, bez politiskās demagoģijas un plānprātiņiem domātiem rupjiem meliem kalpo ekonomiskam progresam, makroekonomiskai augšupejai. Tā ir liela māksla - ekonomiskai piespiešanai likt kalpot nevis politiskām ambīcijām, bet cilvēka intelektuālai nākotnei.

1.7. Citi tilta balsti

1.7.1. Pozitīvā un normatīvā makroekonomika

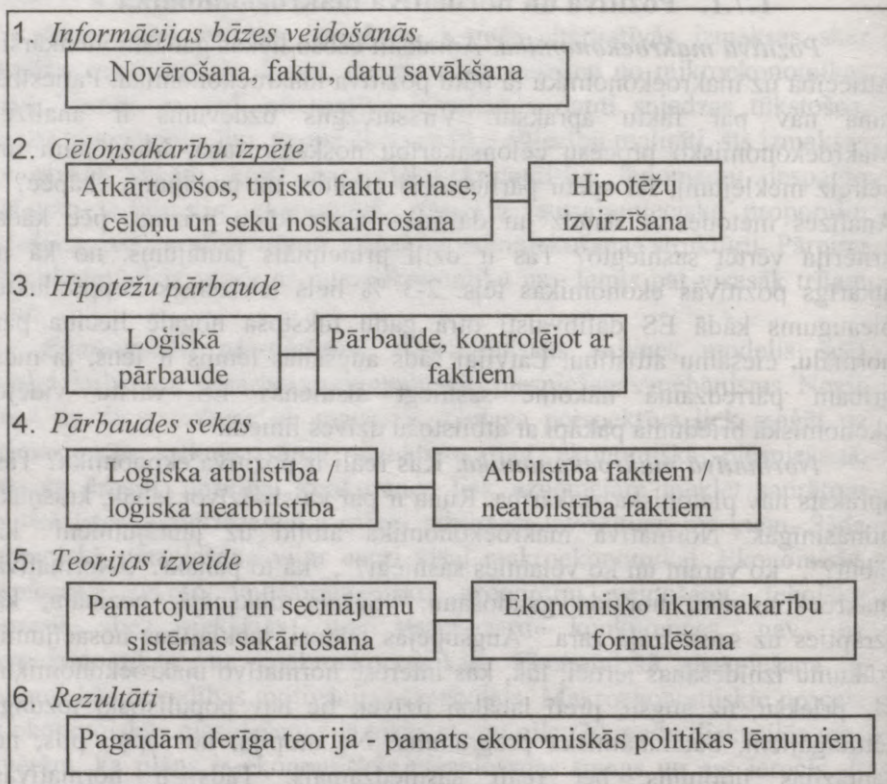
Pozitīvā makroekonomika. Aprakstīt esošo liekas gaužām vienkārši. Attiecībā uz makroekonomiku tā būtu pozitīva makroekonomika. Patiesībā runa nav par faktu aprakstu. Virssarežģīts uzdevums ir analīze. Makroekonomisko procesu cēloņsakarību noskaidrošana. Meklējumi un vēlreiz meklējumi, lai spētu pārliecinoši atbildēt uz jautājumu "kāpēc?". Analīzes metodes ir daudz un dažādas. Caur kādu prizmu, pēc kāda kritērija vērtēt sasniegto? Tas ir dziļi principiāls jautājums, no kā ir atkarīgs pozitīvās ekonomikas tēls. 2-3 % liels iekšzemes kopprodukta pieaugums kādā ES dalībvalstī otrā gadu tūkstoša nogalē liecina par normālu, ciešamu attīstību. Latvijai šāds augšanas temps ir lēns, ja mēs gribam pārredzamā nākotnē sasniegt šīsdienas ES valstu vidējo ekonomiskā brieduma pakāpi ar atbilstošu dzīves līmeni.

Normatīvā makroekonomika. Kas reāli ir pozitīva ekonomika? Tās apraksts nav platoniska ziņkārība. Runa ir par kaisli dzīvot labāk, krāšņāk, pilnasinīgāk. Normatīvā makroekonomika atbild uz jautājumiem "kā jābūt?", "ko varam un ko vēlamies sasniegt?", "kā to panākt?". Normatīvā makroekonomika noraida gaudošānu: "Sēžam dūksnājā, nezinām, kā izrāpties uz sausa zaļā zara." Augšupejas faktori, labklājības nosacījumi, trūkumu iznīdēšanas ieroči, lūk, kas interesē normatīvo makroekonomiku. Uz priekšu, uz augšu, pretī labākai dzīvei, tie nav populistiski lozungi lētticīgajiem, bet zinātniska programma. Ne utopijā, ne sapņu pils, ne fantāzijas lidojums, bet reāli sasniedzamais. Tāds ir normatīvās makroekonomikas saturs, ja tā balstās uz teorijas atziņām. No pozitīvās makroekonomikas uz normatīvo makroekonomiku - tāds ir ceļš, pa kuru autors vedīs lasītāju.

1.8. Ekonomikas teorijas izstrādāšana

Prognozes. Ekonomikas teorijai, t.sk. mācībai par tirgus saimniecību ne tikai jānoskaidro ekonomiskās attīstības cēloņsakarības, bet, balstoties uz ekonomiskās rīcības izziņātu motivāciju, jāprognozē ekonomiskās politikas, jaunu saimniekošanas formu ieviešanas sekas. Līdz ar to jānonāk

līdz vispārinājumam, kas būtu par pamatu efektīvas saimniekošanas organizēšanai. Pēc 1.2. attēla izsekosim ekonomikas teorijas izstrādāšanai.

1.2. attēls. Ekonomikas teorijas izstrādāšanas posmi.

Pagaidām derīga teorija. Shematiski attēlotais ekonomikas teorijas izstrādāšanas ceļš ir pietiekami loģisks un grafiski apstiprina to, kas iepriekš jau ir noskaidrots. Taču jāpievērš uzmanība rezultātam, t.i., tēzei, ka ir izstrādāta tikai pagaidām derīga teorija. Šāds formulējums ir pamatots, jo, pirmkārt, nevienu teorētisku atziņu nevar uzskatīt par patiesību pēdējā instancē. Turpmāk dziļāki, vispusīgāki pētījumi var būtiski mainīt sākotnēji par pareizām atzītas tēzes; otrkārt, mainoties cēloņiem, mainās arī sekas, tātad pati cēloņsakarība. Līdz ar to ekonomikas teorija noveco. Šajā jomā neviens nespēj pateikt pēdējo vārdu, jo

ekonomikas teorija nemitīgi tiek pilnveidota un attīstīta. Makroekonomika arī.

1.9. Makroekonomikas teorija un ekonomiskā politika

Jaunu attiecību veidošana. Latvijas Republikā pamatos ir demontēta administratīvā komandsistēma jeb sociālistiskā plānsaimniecība un ir likti pamati normālai, mūsdienu attīstības līmenim atbilstošai tirgus ekonomikai. Taču pašplūsmas ceļā jauna saimniekošanas sistēma nespēj veidoties un tālāk attīstīties, jo trūkst nepieciešamo pašregulēšanās un pašattīstības mehānismu. Ir jāveic īpaši pasākumi, lai saimniekošanu izvilktu no atpalcības bedres. Verd politiskas kaislības, kas stāvokli vēl vairāk sarežģī. Vienlaikus jāīsteno gan glābšanas pasākumi, gan principiāli jauna sociāli ekonomisko attiecību izveides programma. Ar vienu dekrētu to nevar panākt. Ir nepieciešama pārdomāta stratēģija un taktika. Jānosaka galvenie mērķi un pārējas posmi uz tirgus ekonomiku. Citiem vārdiem, valstij (parlamentam, valdībai) jārealizē noteikta ekonomiskā politika, jāietur stingra līnija, veidojot jaunas attiecības un pārdalot resursus. Ekonomiskā politika ietver saimnieciskās attīstības mērķus, pasākumus un līdzekļus šo mērķu īstenošanai. Mēs nesaudzīgi kritizējam ekonomikas administratīvo regulēšanu. Taču dzīves pretruna ir tā, ka tikai administratīviem soļiem ir iespējams pāriet uz jaunu saimniekošanas sistēmu. Saeimai jāpieņem liels skaits likumu ekonomikas jomā, kas veido jauno attiecību juridisko formu, tiesiski nostiprina jaunās saimniekošanas attiecības. Daudzkārt lielāks ir to juridisko aktu skaits, kas šajā sakarā jāpieņem Ministru Kabineta, valsts ekonomikas vadības orgāniem.

Latvijas valsts ekonomiskajai politikai ir jānosaka kurss, saskaņā ar kuru ekonomikas kuģis caur bangojošo saimniekošanas okeānu jānovada līdz tirgus ekonomikas drošajai ostai. Lai nospraustu šādu kursu, ir nepieciešams kompass un locijas. To lomu pilda ekonomikas teorija, t.sk. makroekonomika.

Ekonomiskās politikas teorētiskais pamats. Minēsim šādus piemērus, kas rāda, ka tirgus ekonomikas teorijas konkrētās daļas ir tiešs pamats ekonomiskās politikas noteiktiem virzieniem:

- ◇ naudas teorija - naudas apgrozības politika, pasākumi inflācijas pārvarēšanai;

- ◇ nodarbinātības teorija - nodarbinātības politika;
- ◇ finansu teorija - budžeta, t.sk. nodokļu politika;
- ◇ kredīta teorija - kredīta politika;
- ◇ valūtas teorija - valūtas politika;
- ◇ cikliskās attīstības teorija - konjunktūras politika;
- ◇ ārējo ekonomisko sakaru teorija - ārējo ekonomisko sakaru politika.

Taču šo problēmu nedrīkst vienkāršot. Katrs ekonomiskās politikas virziens balstās ne tikai uz ekonomikas teorijas noteiktu daļu, bet kompleksi uz daudzām ekonomikas teorijas jomām. Tā, piemēram, naudas (monetārai) politikai jāievēro ne tikai cenu teorija, bet arī naudas teorija, finansu teorija, valūtas teorija, cikliskās attīstības teorija, darba algas teorija. Turklāt ekonomiskajai politikai ir darīšana ar visai konkrētu saimniecisku situāciju, un liela māka ir savienot abstraktu teoriju ar praktisku uzdevumu risināšanu. Būtībā tā ir uz teorētiskām atziņām balstīta prognozēšanas prasme, proti, sevišķa māka pieņemt likumus, lēmumus, īstenot pasākumus, kas konkrētā situācijā ievirzītu saimniekotāju subjektu ekonomisko rīcību nepieciešamā gultnē. No prognožu pareizības, no varianta izvēles ir atkarīgs, vai ekonomiskās politikas mērķi tiks realizēti.

Makroekonomikas pamati jāzina visiem. Ekonomikas teorijas apgūšana ir uzņēmēju un menedžeru profesionālās sagatavošanas obligāts nosacījums. Ikvienam izglītotam cilvēkam jāzina ekonomikas teorijas pamati, lai apzināti un mērķtiecīgi varētu piedalīties neatkarīgās Latvijas jauncelsmes darbā, lai saprastu un varētu novērtēt partiju un sabiedrisko kustību ekonomiskās programmas, likumdošanas orgānu un valdības ekonomisko politiku. Bez ekonomiskām zināšanām mūsdienu cilvēks staigā pa dzīvi it kā aizsietām acīm. Lai nosēstos uz saimniekošanas panākumu zaļā zara, jābūt teicamai redzei. Nobeigumā citēsim vienu no izcilākajiem XX gadsimta ekonomistiem, liberālisma kvēlo aizstāvi Ludvīgu fon Mizesu: "Neatkarīgi no tā, vai tas kādam patīk vai ne, mūsdienu politikas problēmas ir tīri ekonomiskas dabas un tās nevar izprast bez ekonomiskās teorijas zināšanām. Tikai cilvēks, kas orientējas ekonomikas teorijas pamata jautājumos, spējīgs izstrādāt neatkarīgus uzskatus par izskatāmām problēmām."

1.10. Ceļš, kas savieno tilta galus

Ar ko sākas tilts no mikro- uz makroekonomiku? Cilvēks cenšas izdzīvot. Tā nebūt nav problēmas vulgarizācija. Tas nepielīdzina cilvēku dzīvām būtnēm, kas visdažādākām metodēm cenšas tīri bioloģiski izdzīvot. Jā, arī cilvēkam jāizdzīvo bioloģiski. Īpatnība ir tā, ka cilvēkam jāizdzīvo ekonomiski, sociāli, politiski, kulturāli, kas saistās ar sarežģītām cilvēkam un tikai cilvēkam piemītošām savstarpējām attiecībām.

Cilvēku absolūtais vairākums spēj cienīgi izdzīvot, ja tiek veidota un attīstās sociāli orientēta tirgus saimniecība. Viss cilvēkam, cilvēka labā. Tie nav populistiski lozungi, lai ņertu vēlētajus kā mušas uz lipīga mušpapīra. Tā ir pati dzīve ar saviem priekiem un bēdām, pretrunām un kataklizmām.

Cilvēces progress, katrs šī progresā vissīkākais solis ir diezgan sarežģītu sakarību auglis, kas nogatavojas visai lēni. Mēģināsim šo procesu aprakstīt, telegrāfstilā attēlojot tiltu uz makroekonomiku vienkāršotā attēlā.

Ražošanas resursi. Lai cilvēksabiedrība vēsturiski konkrēti izdzīvotu, tai nepieciešami četri ražošanas resursi:

- ◇ dabas resursi;
- ◇ darbaspēks;
- ◇ kapitāls;
- ◇ uzņēmējspējas.

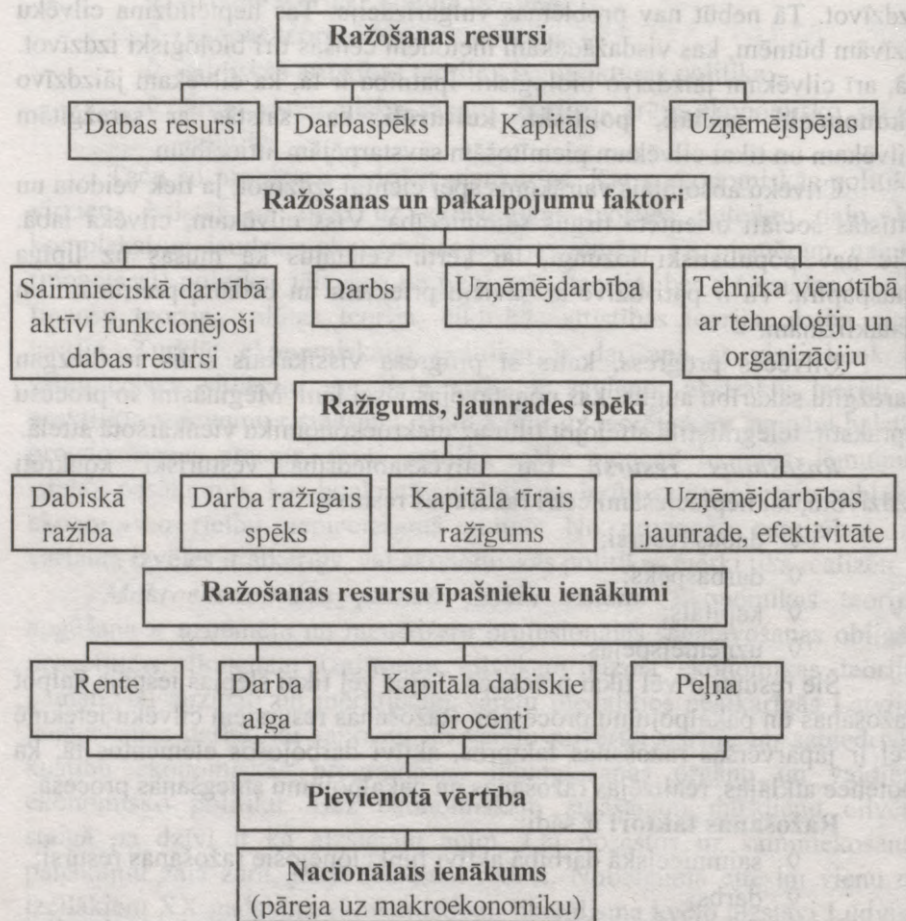
Šie resursi ir vēl tikai potences. Tajos vēl tikai slēpjas iespēja kalpot ražošanas un pakalpojumu procesam. Ražošanas resursiem cilvēku ietekmē vēl ir jāpārvēršas ražošanas faktoros, aktīvi darbojošos elementos tā, ka potence atklājas, realizējas ražošanas un pakalpojumu sniegšanas procesā.

Ražošanas faktori ir šādi:

- ◇ saimnieciskā darbībā aktīvi funkcionējošie ražošanas resursi;
- ◇ darbs;
- ◇ tehnika vienotībā ar tehnoloģiju un mērķtiecīgu organizāciju;
- ◇ uzņēmējdarbība.

Ražošanas faktori izpaužas kā jaunrades spēks, tiem ir noteikts ražīgums. Tā ir progresā redzamā daļa. Nemitīgi dzimst kaut kas jauns, līdz šim nebijis. Daudzas preces uz mūžiem atstāj tirgu: ahronismi, kam ir moderni aizstājēji. Vienlaikus reljefi parādās ražošanas faktoru ražīguma spēks. Aug faktora atdeve. Vairojas rezultāts. Augļi nogatavojas lielākā

skaitā. Tas ir pamats **ražošanas resursu īpašnieku ienākumiem**: zemes rente, darba alga, procenti no kapitāla, peļņa no uzņēmējspējām.

1.3. attēls. Ražošanas resursu ražošanas faktori, ienākumi.

Esam nonākuši līdz tilta otrajam balstam - makroekonomikas pamatkategorijai - nacionālajam ienākumam (zemes rente + darba alga + procenti no kapitāla + peļņa no uzņēmējspējām). Pavērts ceļš uz makroekonomikas analīzi (sk. 1.3. attēlu).

2. MAKROEKONOMISKIE PAMATRĀDĪTĀJI

Ar ko sākt makroekonomisko pamatanalīzi? Acīmredzot vispirms jānoskaidro, kā attīstījusies kādas valsts, tostarp arī Latvijas, tautsaimniecība. Būtiski svarīgi ir izdibināt, vai ekonomikai raksturīga augšupejas tendence, vai arī saimniecība ieslīgusi sastinguma purvā, vai, vēl ļaunāk, rit ekonomikas lejupslīde. Ar tendenču konstatēšanu nepietiek. Makroekonomiskie procesi prasa konkrētu kvantitatīvu raksturojumu.

Mikroekonomikā viss ir gaužām vienkāršs. Grāmatvedības dati, gada bilance satur plašu informāciju vispusīgai un dziļai panākumu un neveiksmju analīzei. Peļņa un zaudējumi nepārprotami liecina, kā ir saimniekots, kādi rezultāti ar plusu vai mīnusu ir sasniegti ražošanas faktoru mijiedarbības ietekmē. Saprotams, grāmatvedībai ir savi speciāli paņēmieni, maskēšanās veidi, gājieni pa "kreisi", kas rada "pozitīvas" novirzes. Nav noslēpums, ka nereti tiek praktizētas divas grāmatvedības: pirmā - valsts ieņēmumu dienestam nodokļu aprēķinam, bet otrā - sev, lai uzņēmējs precīzi zinātu, kādi ir īstie saimniekošanas augļi. Tas viss sarežģītās makrolīmenī. Tautsaimniecības rezultātu uztvere un analīze ir grūti risināms uzdevums.

2.1. Iekšzemes kopprodukts (IKP)

Principiālais pamats. Vērtēt kādas valsts ekonomisko attīstību ieteicams pēc jaunrades rezultāta, pēc tās papildu produkcijas un pakalpojumiem, ko no jauna saņem sabiedrība. Šādam raksturojumam tieši atbilst pievienotā vērtība vai vērtīgums. Katrs no ražošanas resursiem, kas tiek izmantots saimniekošanā, ir ar jaunrades spēku. Šis jaunrades spēks izpaužas konkrētā kategorijā ar noteiktu lielumu. Dabas resursi sniedz sabiedrībai renti, darbaspēks ar darba starpniecību nodrošina darba algu, kapitāls "dzemdē" procentus, uzņēmējspējas ir peļņas avots. Tikai nav jāaizmirst, ka četri ražošanas resursi un atbilstošie faktori funkcionē mijiedarbībā. Viņu jaunrades spēks cits citu papildina, vienoti rada pievienoto vērtību. Tirgus attiecības sadala minētos ienākumus (renti, darba algu, procentus un peļņu) starp ražošanas resursu īpašniekiem. Šo ienākumu kopsomma veido pievienoto vērtību (vērtīgumu). Šīs pievienotās

vērtības dinamika labi raksturo ekonomikas attīstību tautsaimniecības mērogā. Tāpēc ne tikai teorija, bet arī praktiskā statistika tieši pievienoto vērtību ir izraudzījusies par makroekonomikas pamatrādītāja - iekšzemes kopprodukta - pamatu.

Iekšzemes kopprodukts pret sabiedrisko kopproduktu. Varētu likties, ka saimniekošanas rezultātu vispilnīgāk atspoguļo it visu saražoto un sniegto pakalpojumu cenu kopsomma noteiktā laika sprīdī. Šāds aptverošs rādītājs tiek dēvēts par sabiedrības kopproduktu. Sīkāka analīze liecina, ka sabiedrības kopprodukts, tieši otrādi, rāda ainu greizā spogulī. Šī it kā vienkāršā, viegli uztveramā rādītāja ģenētiskais grēks - atkārtotais rēķins. Minēsim elementāru piemēru. Tiek ražots patēriņa priekšmets no tērauda. Procesa sākums: tiek iegūts dabas resurss - dzelzsrūda ar daudziem piejaukumiem. (Mēs abstrahējamies no tā, kā dzelzsrūdas ieguvei tiek lietoti daudz dažādu ražošanas resursu.) Tālāk flotācijas procesā izdala tīru dzelzi. Statistika centīgi uzskaita flotācijas rezultātu. Tas nozīmē, ka dzelzsrūda sabiedrības veikumā jau lēsta divas reizes. Dzelzi pārvērš čugunā. Pēdējo arī čakli ietver ražošanas rezultātā. Dzelzsrūda sabiedrības kopproduktā jau parādās trešo reizi. Čuguns speciālā elektrokrāsnī tiek pārkausēts tēraudā. Tēraudu pieskaita pie saražotā. Līdz ar to dzelzsrūda tiek uzskaitīta jau ceturto reizi, tīra dzelzs - trešo, čuguns - otro, tērauds - pirmo. Tēraudu velmē. Velmējumi jāpieskaita gada sniegumam. Dzelzsrūdai tiek parādīts gods tikt skaitītai piekto reizi, tīrai dzelzij - ceturto. No velmējuma izgatavo patēriņa priekšmetu. Ko mums vēsta statistika, ja lēš sabiedrisko kopproduktu? Dzelzsrūda tiek uzskaitīta sešas reizes, dzelzs pēc flotācijas - piecas, čuguns - četras, tērauds - trīs, velmējums - divas, patēriņa priekšmets, no patēriņa viedokļa gala produkts - vienu reizi. Pēdējā apstākļi ir arī "suns aprakts". Vērtējot ekonomikas attīstību pēc pievienotās vērtības kopsummām, vērtēšanas pamats ir gala produkts, pievienotā vērtība. Vadoties pēc sabiedriskā kopprodukta veidošanas metodikas, mēs iegūstam rezultātu, kas pārstāv atkārtotu rēķinu un reizē starpproduktu - ražošanas līdzekļus, kas ir lemti tālākai pārstrādāšanai. Pilnīgi skaidrs, ka pievienotā vērtība "tīri" raksturo ekonomikas augšupeju un leņķuslīdi atšķirībā no sabiedriskā kopprodukta, kas nepamatoto noviržu ziņā var droši pretendēt uz lauru vainagu. Kropļs rādītājs makroekonomikai nav vajadzīgs.

Divas pieejas. Pirmā pieeja. Mērīt jaunradīto valsts mērogā var divējādi: pirmkārt, pēc **izdevumiem**, otrkārt, pēc **ienākumiem**.

Pievērsīsimies pirmajai pieejai. Gala produkts netiek tikai saražots, bet arī turpmāk patērēts. Turklāt to nedāvina, bet tas jānopērk. Pirkst var tikai pēc tiem ienākumiem, ko saņem resursu īpašnieki kā pārdevēji. No jauna saražotais prasa izdevumus, resursu izlietojumu. Saskaitot izdevumu kopsummu, mēs gūsim informāciju par iekšzemes kopproduktu. Kas veido šos izdevumus? Nav ne mazāko šaubu, ka par dabas resursu jaunrades spēku jāmaksā rente. Lai jaunrades procesā piedalītos ar darbu, jāpērk vai jānomā darbaspēks. Tas prasa izdevumus - darba algu. Lieli izdevumi parasti saistās ar ražošanas resursu - kapitālu. Tas apmaksājams ar tīrā ražīguma augli - procentiem no kapitāla. Teorijā arī peļņu raksturo kā izdevumu. Ar peļņu tiek apmaksāti tie izdevumi, kas saistās ar uzņēmējspējām. Tā kļūst iespējams kādā laika sprīdī "tīri" saražoto produktu izteikt, lēst kā izdevumu kopsummu.

Otrā pieeja - medaļas otra puse. Pirmās pieejas loģiskais turpinājums ir visu ienākumu saskaitīšana. Ienākumi kalpo saražotā, pakalpojumu apmaksai. Tātad ienākumu kopsumma ir pielīdzināma pievienotai vērtībai kā iekšzemes kopprodukta pamats. Ienākumus no ražošanas resursu pārdošanas veido rente, darba alga, procenti no kapitāla, peļņa. Var uzrakstīt šādu vienādojumu:

Izdevumu kopsumma, ražošanas gala produkcija un pakalpojumu sniegšana noteiktā laika posmā (gadā, ceturksnī, mēnesī)	=	Naudas ienākums, kas gūts noteiktā laika posmā, pārdodot gala produkciju un pakalpojumus.

Šī vienādojuma abas puses ir pilnīgi identiskas. Tā ir medaļa, kuras puses neatšķiras. Ja abstrahējamies no iespējamām neprincipiālām atkāpēm, runa ir par vienu un tā paša lieluma dažādu mērīšanu.

Mēģināsim konkretizēt iekšzemes kopprodukta atšķirīgus mērīšanas veidus.

Izdevumi lūdzinās ienākumiem. Jauns skats. Lietojot dažādas prizmas, mēs negūstam jaunu rezultātu. Mainās vienīgi redzes leņķis, atklājas jauns skats uz problēmu.

Iekšzemes kopprodukta (IKP) aprēķins pēc izdevumiem un pēc ienākumiem

Aprēķins pēc izdevumu summas, iegādājoties preces (produkciju un pakalpojumu)		Aprēķins pēc ienākumu summas, kas veidojas preču (produkcijas, pakalpojumu) radīšanas procesā, tiek saņemts pēc to realizācijas
Mājsaimniecības patēriņa izdevumi		Izdevumi un maksājumi, kas nesaistās ar ienākumu
+		+
Uzņēmējdarbības investīciju izdevumi	= IKP =	Rente
+		+
Preču (produkcijas un pakalpojumu) valsts iepirkums		Darba alga
+		+
Ārzemju izdevumi		Procenti
		+
		Peļņa

Amortizācijas atskaitījumi IKP sastāvā. Pamatkapitāla nolietojumu kā kaut ko jaunradītu raksturot nevar. Ar kādām tiesībām tad amortizācijas atskaitījumus ieskaita IKP? Teorētiski satriekt lupatlēveros šādu nostāju nenākas grūti. Amortizācijas atskaitījumi ir īpaši izdevumi. Starpproduktā tos neieskaitīsi. Pamatkapitāla nolietojums ir cieši saistīts ar pamatkapitāla lielumu, cenu. Vareni amortizācijas atskaitījumi var liecināt, ka izmantots plašs un dārgs pamatkapitāls. Šie atskaitījumi spēj liecināt par brangām investīcijām, bet pēdējās sekmē ekonomikas augšupeju. Rodas pamats amortizācijas atskaitījumus ieskaitīt IKP kā potenciālu iekšzemes kopprodukta pieauguma avotu. Nelieli amortizācijas atskaitījumi, it sevišķi tādi, kas samazinās, ir pamatkapitāla un investīciju sašaurināšanās bezkaislīgi liecinieki un lepnu, tehniski augstvērtīgu rītdienu nesola. Tāpēc IKP "grēks", ieskaitot amortizācijas atskaitījumus iekšzemes produktā, ir pelnījis indulgenci. Rādītājs ar zināmu atrunu orientēts uz rītdienu. Nevar noliegt, ka tas ir makroekonomiski attaisnojams.

Var minēt vēl divus argumentus par labu amortizācijai IKP sastāvā. Investīcijas kalpo nevis vienam gadam, bet vairākiem gadu ražošanas

cikliem. Tas nozīmē, ka pamatkapitāla nolietojums ilgst gadiem. IKP ik gadus saņem kaut ko klāt, palielinās uz šo atskaitījumu rēķina.

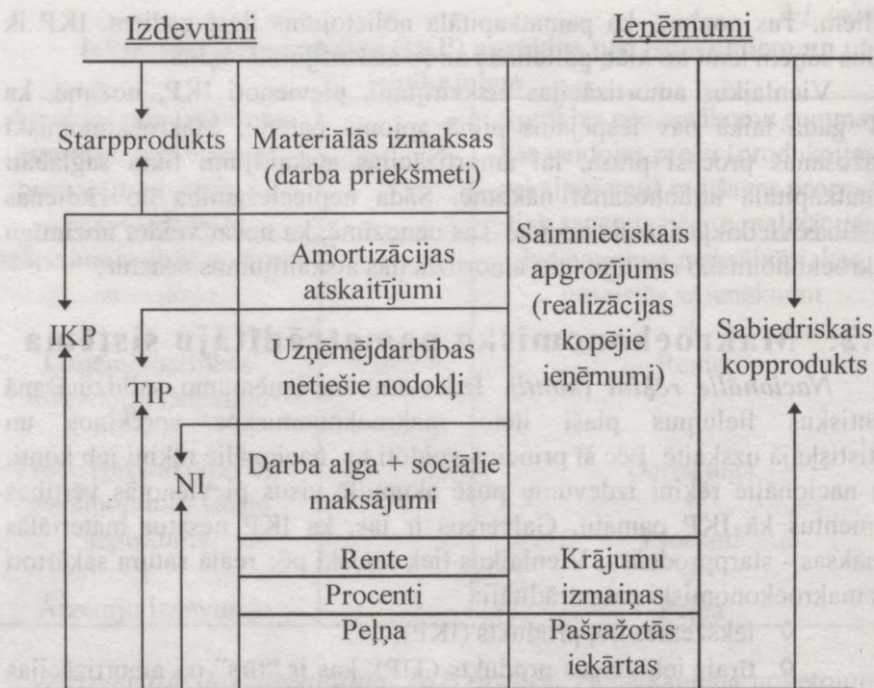
Vienlaikus amortizācijas atskaitījumi, pievienoti IKP, nozīmē, ka IKP gada laikā nav iespējams pilnā apjomā patērēt. Makroekonomiski atražošanas procesi prasa, lai amortizācijas atskaitījumi tiktu saglabāti pamatkapitāla atjaunošanai nākotnē. Šāda nepieciešamība no rītdienas attīstības viedokļa šaubas nerada. Tas nenozīmē, ka nevar veidot nozīmīgu makroekonomisko rādītāju, kas amortizācijas atskaitījumus nesatur.

2.2. Makroekonomisko pamatrādītāju sistēma

Nacionālie rēķini (konti). Izdevumu un ieņēmumu salīdzināšanā identiskus lielumus plaši lieto makroekonomiskos aprēķinos un statistiskajā uzskaitē. Pēc šī principa veidoti t.s. nacionālie rēķini jeb konti. Šie nacionālie rēķini izdevumu pusē akumulē visus pievienotās vērtības elementus kā IKP pamatu. Galvenais ir tas, ka IKP nesatur materiālās izmaksas - starpproduktu. Vienlaikus tiek loģiski pēc reālā satura sakārtoti trīs makroekonomiski pamatrādītāji:

- ◇ iekšzemes kopprodukts (IKP);
- ◇ tīrais iekšzemes produkts (TIP), kas ir “tīrs” no amortizācijas atskaitījumiem;
- ◇ nacionālais ienākums (NI), kas nesatur uzņēmējdarbības netiešos nodokļus.

Ieņēmumu pusi pārstāv sabiedriskais kopprodukts un tā sastāvdaļas. Šāda saimniekošanas rezultātu uztvere pēc izdevumiem un ieņēmumiem valsts mērogā noteiktā laika periodā tiek raksturota kā nacionālie rēķini jeb konti. Šī metode ir uzņemta ANO visnozīmīgāko statistisko ieroču arsenālā.

2.1. attēls. Nacionālie rēķini (konti).

Starpprodukts. Materiālo izmaksu (izņemot amortizācijas atskaitījumu) izslēgšanu no saimniekošanas rezultāta mēs jau pamatojām. Atkārtotais rēķins tiek totāli izslēgts. Nepastāv nekāda rezultātu izskaistināšanas iespēja. Jaunrades lielums parādās bez novirzēm un izkropļojumiem.

Iekšzemes kopprodukts. IKP makroekonomisko pamatrādītāju saimē ieņem dominējošu vietu. Ekonomikas augšupeja un lejupslīde, starptautiski salīdzinājumi (valūtas kurss tos dara neprecīzus) vienmēr balstās uz IKP. Šī rādītāja nozīmīgs paveids ir iekšzemes kopprodukta lielums un dinamika uz vienu iedzīvotāju vai arī uz vienu darba spējīgo. Šie rādītāji krietni precīzi spēj raksturot ražošanas resursu atdevi. Vienlaikus jāuzsver, ka no IKP nedrīkst gaidīt parāk daudz. Kā kopsavilkuma rādītājs naudas izteiksmē, kas nekādi neatspoguļo sadales attiecības, tas nespēj parādīt, kāds ir dotās valsts iedzīvotāju dzīves līmenis. Pēdējais ir atkarīgs no IKP

struktūras, sadales proporcijām starp sociālām grupām. Minēsim vienkāršotu piemēru.

100 IKP = 10 rente, 10 procenti no kapitāla, 70 darba alga, 10 peļņa. Pretmetā 100 IKP = 8 rente, 15 procenti no kapitāla, 55 darba alga, 22 peļņa. Ar to pašu 100 IKP piemēri būtiski atšķiras pēc sociālās diferenciācijas pakāpes. Līdz ar to IKP ir lielums, kas var sadalīties lielā skaitā sociālo proporciju. Te ekonomika jau pāriet sociālā politikā. Jautājumu sarežģī amortizācijas atskaitījumi un netiešie nodokļi.

Tīrais iekšzemes produkts (TIP). Amortizācijas atskaitījumu lomu, nozīmi iekšzemes kopprodukta sastāvā jau paskaidrojām. Dziļākai analīzei bilanču sastādīšanai dažkārt nepieciešams "tīrs" lielums bez amortizācijas radītā "svešķermeņa". Atskaitot no IKP amortizācijas atskaitījumus, mēs gūstam tīro iekšzemes produktu, loloto rezultātu, kas jau ir atgriezeniskās saiknes signāls ar citu saturu un citām ekonomisko procesu vadības iespējām. "Tīro" rādītāju joprojām kropļo uzņēmējdarbības netiešie nodokļi.

Netiešie nodokļi. Šie nodokļi ir tiešs pielikums cenām. Praktiski runa ir par pievienotās vērtības nodokli (Latvijā 18%), akcīzes nodokli, muitas nodokli. Šo nodokli ir labi jūt pircēja kabata, jo tas sadārdzina preci. Vienlaikus tas ir pavisam reāls lielums, kuru pircēji skaitliski reti kad zina. Vai pērkot veikalā maizes klaipu, apavu pāri, kaklasaiti, rakstāmgaldus, krāsu tālrādi, pircējam ir kaut kāda jausma par netiešo nodokļu lielumu? Pat aprēķināt šo nodokli ar teicamām zināšanām nodokļu gudrībās nenāksies viegli. Tikai dažādos grāmatvedības dokumentos, piemēram, "Lattelekom" rēķinos par telefonsarunām ir precīzi norādīti pievienotās vērtības nodokļa lati un santīmi. Vai kāds šoferis lauza galvu, aprūtinā savu pelēko vielu ar akcīzes nodokļa lēšanu? Kārtējā atbilde skan "nē!". Jo augstākas ir cenas, jo zemāka ir lata pirkspēja un iedzīvotāju dzīves līmenis (ar nemainīgiem ienākumiem). Tāpēc makroekonomiskajā rādītājā, kam jāatspoguļo starp citu arī privātā patēriņa apjoms, proti, nacionālā ienākumā (NI) netiešie nodokļi obligāti jāizslēdz.

Sabiedriskais produkts kā sabiedrības ieņēmumi. Izdevumiem jāsakrīt ar ieņēmumiem, tāda ir nacionālo rēķinu pamatprasība. Sabiedrisko kopproduktu var raksturot daudzveidīgi.

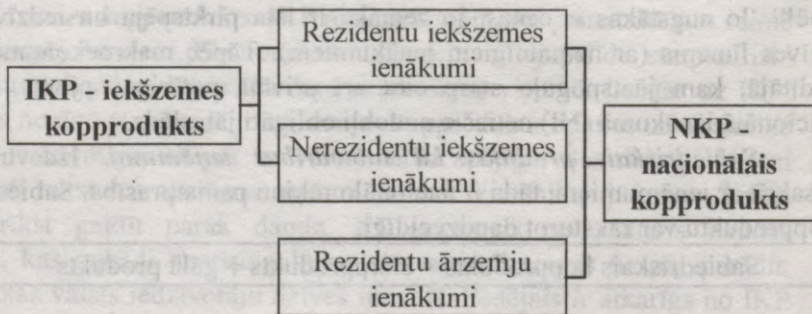
Sabiedriskais kopprodukts = starpprodukts + gala produkts

Tirgus ekonomikā sabiedrības kopprodukts vispirms ir visu realizēto materiālo labumu un pakalpojumu kopsumma. 2.1. attēlā šis lielums ir raksturots kā saimnieciskais apgrozījums jeb realizācijas kopējie ieņēmumi. Formāli te varētu šai kategorijai pielikt punktu. Reāli problēma ir krietni sarežģītāka. Materiālās izmaksas (starpprodukts), amortizācijas atskaitījumi, daļēji netiešie nodokļi, nemaz jau nerunājot par darba algu un sociāliem nodokļiem, rente, procenti par kapitālu, arī peļņa (kā alternatīvā izmaksa) tieši attiecas uz produkcijas krājumu izmaiņām un ražojumiem pašu vajadzībām, t.sk. pašražotām iekārtām, instrumentiem utt. Šāda metodoloģiska pieeja nodrošina

Izdevumi = Ieņēmumi

Nacionālais kopprodukts (GNP). Starp makroekonomiskiem pamatrādītājiem īpašu vietu ieņem nacionālais kopprodukts. Ar ko tas atšķiras no iekšzemes kopprodukta? Jebkuras valsts iedzīvotāji dalās rezidentos un nerezidentos. Šāds dalījums parasti saistās ar pilsonību. Pilsoņi ir dotās valsts rezidenti. Ārzemnieki - nerezidenti. Latvijai ir savas īpatnības. Rezidentu saimei pieskaitāmi ne tikai Latvijas pilsoņi, bet tās patstāvīgie iedzīvotāji nepilsoņi, kas nav nevienas citas valsts pilsoņi, bet pastāvīgi dzīvo Latvijā.

Latvijas iekšzemes kopproduktu rada tirgus subjekti - rezidenti un nerezidenti Latvijas teritorijā. Latvijas nacionālo kopproduktu rada tikai rezidenti gan LR, gan ārpus tās. Pievienotā vērtība, ko nerezidenta uzņēmums veidojis Latvijā, nacionālajā kopproduktā neietilpst. Toties tā pievienotā vērtība, kam rezidenta uzņēmējdarbība likusi piedzimt ārzemēs, ir nacionālā kopprodukta likumīga sastāvdaļa. Iekšzemes kopprodukta un nacionālā kopprodukta sakarību var izsekot pēc 2.2. attēla.

2.2. attēls. Iekšzemes un nacionālā kopprodukta sakarība.

Aprēķinot nacionālo kopproduktu, ir noteiktas grūtības sadalīt kopuzņēmumu ienākumus. Statistikas un vadības praksē, makroekonomikas analīzē biežāk lieto iekšzemes kopprodukta rādītāju. Nacionālā kopprodukta dinamika ir nozīmīga valstīm ar plašām ārzemju investīcijām, piemēram, Vācijai, ASV, Japānai un dažām citām, kā arī valstīm, kam ir lieli ārējo investīciju objekti.

Par neievērojamu atšķirību starp nacionālo kopproduktu un iekšzemes kopproduktu Latvijā liecina šādi skaitļi. Nacionālais bruto ieņēmums % pret iekšzemes kopproduktu ir šāds: 1990.g. - 101,7%; 1991.g. - 101,5%; 1992.g. - 100,1%; 1993.g. - 99,9%; 1994.g. - 99,8%; 1995.g. - 100,5%. 1995.gadā nacionālajam bruto ieņēmumam LR bija šāda struktūra: nefinansu uzņēmumi - 16,7%, finansu organizācijas - 3,4%, valsts pārvalde - 13,8%, mājsaimniecības - 66,1%¹.

Kur dzimst iekšzemes kopprodukts? Marksistiskā teorija par sabiedriskā kopprodukta avotu atzina tikai materiālo ražošanu. Pakalpojumu sfēra un tās izaugsme tika raksturota kā parazitisma un trūdēšanas pazīme. Dzīve sen ir atteikusies no šādiem primitīviem, totāli vulgāriem uzskatiem, kas ir tiešā pretrunā ar objektīvās attīstības tendencēm un veselo saprātu. Pretstatā šādiem "revolucionāriem" uzskatiem tirgus ekonomikas teorija reāli parāda, ka iekšzemes kopprodukts dzimst šādās sfērās:

- 1) nefinansu organizācijās (jebkuros uzņēmumos, arī mājsaimniecībā) ražošanas un pakalpojumu sfērā;
- 2) bankās, krājaizdevumu sabiedrībās (ar savu pakalpojumu lauku);
- 3) valsts organizācijās, kas sniedz iedzīvotājiem dažāda rakstura pakalpojumus (ministrijās, tiesu iestādēs, policijā, robežapsardzē, armijā u.c.);
- 4) kultūras, izglītības iestādēs, kas specifiskā formā "ražo" iedzīvotājiem pakalpojumus (bauda no kultūras arī ir pakalpojums);

¹ Latvijas nacionālie konti. Statistikas biļetens. - R.: VSK, 1997, - 84.lpp.

5) veselības aprūpē (sniedz visai nozīmīgus dzīves un darbaspēju saglabāšanas pakalpojumus).

Kur nedzimst IKP? Vai ir tautsaimniecības darbības sfēras, kur neveidojas pievienotā vērtība, nedzimst iekšzemes kopprodukts? Izrādās, ka ir! Teorētiski to izskaidrot nav grūti. Ekonomika pazīst zināmu skaitu tīru pārdales procesu, kur viens un tas pats lielums tiek pārdalīts. Dažkārt pat vairākkārt. Pārdale nav jaunrades process. Jaunais te nedzimst. IKP nepalielinās. Sabiedrība no pārdales nekļūst bagātāka. Ekonomiskai darbībai līdz ar to ir neražīgs raksturs.

Teorētiķi parasti izdala divus neražīgos darbības veidus:

- ◊ noteikta veida finanšu darījumus;
- ◊ lietoto preču pārdošanu.

Neražīgi finanšu darījumi vispirms ir valsts transferta maksājumi. Piemēram, pensijas, sociāli pabalsti. Nodokļi, šo valsts transferta avots, jau ir vienreiz nomaksāti, pensionāri, pabalstu saņēmēji neko jaunu pretī nesniedz. Viena un tā pati summa tiek vienkārši pārdalīta. Valsts transfertam ar līdzīgu raksturu pievienojas privātie transferti. Vecāki materiāli atbalsta studentus, kas ir tipisks pārdales process. Arī mantojuma saņemšana nekādi nesaistās ar jaunā radīšanu. Mantojums var būt miljoniem liels, bet sabiedrība tieši bagātāka no tā nekļūst. Arī mantojuma nodoklis ir tipiska pārdales forma.

Neražīgs raksturs ir arī operācijām ar vērtspapīriem. Reālā kapitāla dublikāts tiek pirkt un pārdots, pāriet no rokas rokā. Jaunrade tā nav. Esošo resursu pārdales un tikai. Valsts un privātfirmu vērtspapīru kursu celšanās vai krišanās un ar to saistītie spekulatīvie darījumi un ienākumi paši par sevi nav pievienotās vērtības dzimšana. Uzņēmējdarbībā radītais tiek pārdalīts, turklāt biržas operācijās. Arī visveiksmīgākā valūtas spekulācija IKP nepalielina.

Attiecībā pret lietoto preču pārdošanu, ir vairāk nekā skaidrs, ka ražošanas rezultāts nedubultojas. Lietotas mēbeles, automašīna, pat dators var tikt pārdots vairākkārt, nevairot pievienoto vērtību, nepalielinot IKP. Gan neaizmirsīsim vienu: minētie finanšu darījumi un lietoto preču pārdošana saistās ar parasto pakalpojumu, kas pievienoto vērtību rada.

Naturālā saimniecība un iekšzemes kopprodukts. Naturālā saimniecība neražo preces. Tās pakalpojumi nav preču ietērpā. Vai tas nozīmē, ka naturālā saimniecībā IKP, pārējie makroekonomiskie rādītāji

neveidojas? Šāda pieeja būtu visnotaļ formāla. Loģiski problēmu var skaidrot šādi. Naturālā saimniecība (šaubas nost) sniedz ienākumus. Tai ir tāds pats jaunrades spēks kā tai lauku saimniecībai, kas ražo tirgum. Vai piens, kartupeļi, cūkgaļa, kas kalpo pašu patēriņam, nav gala produkts, ienākums, kas veido pievienoto vērtību, reāls sabiedrības guvums? Cits jautājums, cik precīzi šos naturālās saimniecības ienākumus var uztvert. Katru vistas olu, kas nonāk pašu galdā, neuzskaitīsi. Vēl sarežģītāk uzskaitīt apēstas dārza un meža zemenes, sēnes, mellenes, dzērvenes, arī savvaļā augošās puķītes, kas nenonāk tirgū. Kā lēst pievienotās vērtības lielumu, kas "noslēpta" pašmājās notiesātajā produkcijā? Ir šādi alternatīvi risinājumi:

- 1) to, kas nav prece, IKP sastāvā neietvert;
- 2) naturālās saimniecības pievienoto vērtību kā ienākumu ar lielumu, kas aptuveni pēc pieredzes ir tuvu īstenībai, IKP ieskaitīt.

Otrā pieeja ir pamatotāka un loģiskāka. Statistika pēc tās arī rīkojas.

IKP nozaru struktūra. 2.2. tabula rāda, kādas nozares un apakšnozares praktiski piedalās Latvijas IKP radīšanā un kāds ir nozaru un apakšnozaru īpatnējais svars kopējā pievienotā vērtībā.

2.2. tabula

Kopējās pievienotās vērtības sadalījums pa darbības veidiem

I	1990	1995	1996		1997
			I - XII	I - VI	I - VI
2	3	4	5	6	
Kopējā pievienotā vērtība bāzes cenās, <i>no tās pa darbības veidiem:</i>	100	100	100	100	100
lauksaimniecība, medniecība un mezsaimniecība	21,1	10,4	8,7	7,8	6,6
zvejniecība	0,8	0,4	0,4	0,5	0,3
iegūstošā rūpniecība	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
apstrādājošā rūpniecība	34,5	22,4	22	22,3	21,5
elektroen., gāze un ūdensapgāde	1,8	5,5	5,6	6,6	5,5
būvniecība	9,7	5,1	4,9	4,1	4,1
pakalpojumi, <i>no tiem:</i>	31,9	56	58,2	58,5	61,8
vairum- un mazumtirdzniecība,					

automobiļu un motociklu, personisko mantu un mājsaimn. piederumu remonts	5,5	11,3	11,3	11,1	11,5

2.2. tabulas turp.

1	2	3	4	5	6
viesnīcas un restorāni	1,3	1,1	1,1	1,1	1,1
transports un sakari	10,9	16	16,4	16,9	19,2
finansu starpniecība	1,7	5,6	5,1	5	4,1
nekustamo īpašumu izmantošana, noma un komercdarbība	4,4	4,3	4,6	4,4	4,4
valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana	0,7	5,1	4,6	4,5	5,3
izglītība	2,6	5,3	5,3	5,7	5,6
veselības aizsardz. un soc. aprūpe	1,8	4	5	5	5,3
citi komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	3	3,3	4,8	4,8	5,3

2.2. tabula dod iespēju konstatēt tās pārmaiņas, kas, pārejot uz tirgus ekonomiku, Latvijā ir notikušas kopējās pievienotās vērtības sadalījumā pa darbības veidiem laikā no 1990.gada līdz 1997.gada I pusgadam:

- 1) ievērojami krities lauksaimniecības, medniecības un mežsaimniecības īpatnējais svars (no 21,1% līdz 6,6%);
- 2) apstrādājošās rūpniecības īpatnējais svars būtiski sarucis (no 34,5% līdz 21,5%);
- 3) elektroenerģijas, gāzes un ūdensapgādes pievienotās vērtības īpatnējais svars ir vērā ņemami pieaudzis (no 1,8% līdz 5,5%);
- 4) galvenās izmaiņas skar pakalpojumus, tā ir tirgus ekonomikai raksturīga strukturālā revolūcija, tās īpatnējais svars no 31,9% pieaudzis līdz 61,8% un ar lielu pārsvaru pār darbības veidiem nodrošina vairāk nekā pusi pievienotās vērtības;
- 5) gandrīz dubultojies ir transporta un sakaru ieguldījums pievienotā vērtībā;
- 6) ievērojami pieaugusi finansu starpniecības loma (no 1,7% līdz 4,1%);

- 7) neatkarīgā valstī krietni lielāks īpatnējais svars jaunrades rezultātā ir valsts pārvaldei un aizsardzībai, obligātajai sociālajai apdrošināšanai (no 0,7% līdz 5,3%);
- 8) vairāk nekā dubultojies izglītības īpatnējais svars (no 2,6% līdz 5,6%);
- 9) būtiski pieaudzis veselības aizsardzības un sociālās aprūpes ieguldījums pievienotā vērtībā (no 1,8% līdz 5,3%). Turpmāk mēs sniegsim skaidrojumu šim principiāla rakstura pārmaiņām.

Vai darbības veidu īpatnējais svars kopējā pievienotā vērtībā ir gadu gaitā salīdzināms? Atbilde ir negatīva. Inflācijas apstākļos 2.2. tabulas dati ir tverti faktiskās cenās. Cenu indeksi pa nozarēm šīnī septiņu gadu periodā ir krietni atšķirīgi. Tāpēc darbības veidu īpatnējais svars gadu gaitā atspoguļo ne tikai struktūras pārmaiņas, bet arī inflācijas stīķus. Pilnīgi skaidrs, ka IKP dinamiskās rindas veidot ar faktiskām cenām ekonomiski nav prāta darbs. Salīdzināt IKP vai pievienoto vērtību laika periodos var vienīgi ar salīdzināmām cenām.

Nominālais un reālais IKP. Lai iejustos problēmas būtībā, ieskatīsimies 2.3. tabulā¹.

2.3. tabula

Iekšzemes kopprodukts faktiskajās un salīdzināmās cenās, milj.

Ls

Gads	Faktiskās cenas	1993.g. vidējās cenās	1995.g. vidējās cenās
1993	1467,0	1467,0	-
1994	1914,1	1475,5	-
1995	2349,2	-	2349,2
1996	2768,4	-	2414,9

Nominālais IKP ir statistisks rādītājs, kas tiek lēsts attiecīga gada vidējās faktiskās cenās. Tā izmantošanas laiks ir īss, jo fiksē tikai konkrētā perioda faktisko stāvokli bez salīdzināšanas iespējas. Ar precizitāti šis rādītājs nesirgst, jo gada vidējo cenu aprēķināšana saistās ar mēģinājumu kaut daļēji nepieļaut inflācijas iespaidu. Janvāra, jūnija un decembra cenas

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 1/1996, 4.lpp; 8/1997, 4.lpp.

vienai un tai pašai precei atšķiras. Atšķirīgi gada gaitā ir arī ienākumu lielumi cenu dēļ, kas seko sauklim "mainies uz augšu".

Reālais IKP ir statistisks rādītājs, kas vairākus gadus tiek aprēķināts pēc viena gada vidējām cenām. Lai tuvotos saimniekošanas realitātēm, vidējās cenas izraugās pēc gada, kas tuvāks šodienai. Tā 2.3. tabulā 1993., 1995. gads lēsts 1993. gada vidējās cenās, bet 1995. un 1996. gada IKP - 1995. gada vidējās cenās. Pēdējās cenās lēsti arī 1997. gada ceturkšņi. Lai iegūtu salīdzināmus vidējos gada rādītājus, nepieciešams preču, t.sk. pakalpojumu grozs, uztverot groza ietvaros cenu izmaiņas, mēs varam aprēķināt gada vidējās cenas un tad pretstatīt tās pa gadiem. Tā ar 1995. gada vidējām cenām var noteikt 1997. gada reālo IKP, salīdzinot ar 1995. un 1996. gadu. Šāda veida darbietilpīgus pārrēķinus var veikt ar ne visai lielu precizitāti jebkuram gadam, arī 1990. gadam, ko, pārejot uz tirgus ekonomiku, uzskata kā bāzes gadu.

Deflatori un reflatori. Inflācijas apstākļos cenu salīdzinājumā (izmantojot preču grozu) iegūstam preču cenu indeksus. Šie indeksi tiek dēvēti par **deflatoriem** un tos sekmīgi izmanto, lai iegūtu reālā IKP salīdzināmu dinamisku rindu. Deflācijas apstākļos gada cenu indeksu dēvē par **reflatoru**. Šādi cenu indeksi ir lēšami arī par ceturkšņiem, pusgadu, pat mēnešiem. Salīdzinot IKP lielumu dažādos periodos, jāizmanto atbilstoši deflatori un reflatori. Iekšzemes un starptautiskos salīdzinājumos pa gadiem vai ceturkšņiem lieto reālo IKP.

Lai aprēķini būtu precīzāki, deflatori un reflatori tiek aprēķināti un lietoti IKP izlietojuma pamatgrupās. 2.4. tabulā skaidri redzam, ka deflatoris Latvijas IKP kopumā būtiski atšķiras no deflatora privātam patēriņam vai importam.

Latvijas iekšzemes kopprodukta deflatori¹
(pieaugums procentos salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu)

	1992	1993	1994
Iekšzemes kopprodukts	976	72	30
Privātais patēriņš	955	110	38
Valsts patēriņš	705	154	40
Pamatkapitāla veidošana	1683	113	49
Eksports	1284	72	-6
Imports	1760	89	4

Deflatorus var veidot arī pēc darbības veidiem, ienākumiem un izdevumiem. Tie ir darbietilpīgi procesi, kas prasa visai plašu, detalizētu datu bāzi. Pašreizējās statistiskās metodes palīdz minimizēt aprēķinu nepilnības radītās novirzes un iegūt pēc iespējas precīzāku nominālu un reālu IKP.

2.3. IKP un ēnu ekonomika

Kas ir ēnu ekonomika? Ražošana un pakalpojumu sniegšana, kad uzņēmējs likumu mērķtiecīgi apiet ar likumu un paveikto statistiski un oficiālajā grāmatvedībā neuzskaita, ir viens no ēnu ekonomikas paveidiem. Motivācija skaidrāka par skaidru - it visu nodokļu nemaksāšana, iedzīvošanās uz valsts likumīgo ieņēmumu rēķina. Šāda "kreisi" ražota prece, pakalpojumus ieskaitot, dod plašas iespējas manipulācijām algu jomā (alga tiek maksāta aploksnē bez neviena ienākuma un sociālā nodokļa santīma), veidojas uzkrājumi visdažādākiem maksājumiem skaidrā naudā bez jebkādas uzskaites, tiek rasti līdzekļi kukuļu došanai.

Lai šāda "sistēma" funkcionētu, nepieciešama tā sauktās kreisās preces ķēde: kreisā prece ražošanā, pakalpojumu sniegšanā, kreisā prece tirdzniecībā. Ēnu ekonomikas sevišķi bīstams paveids ir importa kontrabanda. Negatīvās sekas ir visai daudzpusīgas: valsts budžets zaudē muitas nodokli, caur legālo tirdzniecību neienāk pievienotās vērtības nodoklis un akcīzes nodoklis, samazinās iekšzemes kopprodukts, nelegāla tirdzniecība ar kontrabandu "griež ārā pogas" gan iedzīvotāju ienākuma

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1995, 21.lpp.

nodoklim, gan sociālam nodoklim, gan arī ienākuma nodoklim no uzņēmumiem. Noziedzīgā fantāzija ir bagāta, bet brīžiem arī tuvredzīga. Diezgan izplatīta prakse ir maksāt darbiniekam oficiāli minimālo darba algu, "godīgi" aplaimot budžetu ar ienākuma nodokli 25% no 17 Ls (21 Ls ir neapliekamais minimums) un saskaņā ar likumu 9% no grāmatvedībā fiskētās darba algas absolūti "godprātīgi" iemaksāt sociālajā budžetā. No 1998.gada 1.janvāra minimālā darba alga ir Ls 32. Tas piespiedīs maksāt lielāku ienākuma nodokli darba ņēmējiem un brangāku sociālo nodokli. Kāda ir šīs "godīgās šmaukšanās" būtība? Darbinieka faktiskā alga nebūt nav 28 Ls, bet varbūt 130 Ls, un lats pēc lata ripo budžetam garām. Mēdz teikt, ka šie "kreisie" lati tā kā tā nonāk darbinieku kabatās un kalpo pieprasījumam, pirkumiem. Nacionālo kontu tīkli šos ienākumus galu galā uztver, ja ne oficiālajos ieņēmumos, tad pilnīgi jaušamos izdevumos. Valsts budžets un tā paveidi, Latvijas iedzīvotāju pamatmasa, starp citu, arī pensionāri, ir zaudētāji. Tāpat kā zaudētājs ir oficiāli aprēķināts iekšzemes kopprodukts.

Situāciju glābj statistiķi. Cik liela ir ēnu ekonomika un par kādu summu tā apkrāpj konkrētas valsts IKP - to nezina pat visgudrākais analītiķis. Ir minējumi, vērtējumi, salīdzināšanas metodes. Un galu galā gudras galvas pēc asas diskusijas vienojas par to, par cik jāpalielina iekšzemes kopprodukts uz ēnu ekonomikas rēķina. Attīstītās tirgus ekonomikas zemēs šīs ēnu ekonomikas "piecepums" IKP parasti svārstās ap 6-7%. Latvijā statistiķi iekšzemes kopproduktu drošu roku bez šaubām sirdī un prātā palielina par 15-20%. Pastāv uzskats, ka ēnu ekonomikas "novirze" varētu pat sasniegt 30%.

Nav gan jāaizmirst viena elementāra patiesība. Ja ēnu ekonomikas īpatsvars IKP gadu no gada nemainās, ir stabils lielums, tad tempu aprēķinos, salīdzinājumos to var neievērot. Uztvert un aprēķinos ietvert vajag ēnu ekonomikas izmaiņas, tas ir darbiņš, ko pie vieglajiem statistiskiem uzdevumiem nepieskaitīsi. Tieši ēnu ekonomikas mainīgie rādītāji, it sevišķi kontrabandas apjomā, liek apšaubīt IKP kroņa lieluma precizitāti. $\pm 1\%$ IKP salīdzinājumos ir normāla statistiska kļūda. Ja IKP pārāug pieticīgo 1%, ieteicams atturēties no uzvaras bungu rībināšanas. Arī fanfaras jāpataupa krietni lielākiem sasniegumiem.

2.4. Iekšzemes kopprodukta izlietojums

IKP izlietojuma pamati. IKP ekonomiskais saturs, tā aprēķināšana gan no izdevumu, gan no ienākuma viedokļa dod pamatu noteikt IKP izlietojuma pamatvirzienus. Pirmkārt, IKP pārstāv gala produktu, tātad izmantojams patēriņam. Šis patēriņš ir dalāms privātā (privāto personu) patēriņā un valsts (valsts, pašvaldības iestāžu) patēriņā. Atziņa, ka daļu IKP izlieto privātam patēriņam, izriet arī no tādām IKP sastāvdaļām kā rente, darba alga, procenti no kapitāla, peļņas. Nomnieks, arī dabas resursu apsaimniekotājs vismaz daļu (lielāku vai mazāku) saņemamās rentes izlieto savas ģimenes izdzīvošanai, tātad privātam patēriņam. Tas, ka darba algas lielākajai daļai ir lemts pārvērsties privātā patēriņā, ne mazākās šaubas nerada. Īpašs divsejainais Januss ir procenti no kapitāla un peļņa. Vispārējā tradicionālā gadījumā procentu un peļņas daļa gribot negribot ir jāizlieto, lai nodrošinātu kapitāla īpašnieka un uzņēmēja (ražošanas resursu uzņēmējspēju īpašnieka) kopumā turīgo dzīvi. Dārgs dzīvoklis, lepns braucamais, garda pārtika, moderns apģērbs, atvaļinājums eksotiskās salās, bērnu skološana privātās skolās ārzemēs ir šī minētā Janusa viena seja. Ietaupījumi, kas turpmāk pārvēršas investīcijās nolūkā gūt vēl lielākus ienākumus, ir šī Janusa otra seja. Arī nauda, kas īsākā vai ilgākā laikā "atpūšas" bankā, ir investīciju avots. Eksportprece, vienalga vai produkcija vai pakalpojums, būtībā neatšķiras no pašmāju ražojumiem un pakalpojumiem, kad veidojas pievienotā vērtība. Pretējs raksturs ir importam. Pievienotā vērtība dzimst ārzemēs, zemē, kas importē, un tāpēc importa lielums rakstāms ar mīnus zīmi. Tā nonākam līdz tīram eksportam (eksports mīnus imports) no IKP izlietošanas viedokļa. Amortizācijas atskaitījumi kalpo pamatkapitāla atjaunošanai, tātad investīcijām. Netiešo nodokļu liktenis no izlietošanas viedokļa var būt visai atšķirīgs. Ieplūstot valsts budžetā, minētā nodokļa summas var kļūt par personiskā patēriņa vai valsts patēriņa objektiem, arī finansiālais avots investīcijām.

Dž. M. Keinsa formula. Klasiskā IKP izlietojuma formula līdz ar to sastāv no četriem elementiem un rakstāma šādi:

$$IKP = C + G + I + E$$

C - privātais patēriņš,

G - valsts patēriņš,

I - investīcijas,

E - tīrais eksports (pēdējais var būt ar plus vai mīnus zīmi).

Šo formulu makroekonomiskās analīzes praksē ieviesis izcilais šī gadsimta ekonomists Dž. M. Keins.

2.5. Latvijas IKP dinamika

Vispārējs raksturojums. Latvijas neatkarības atjaunošanas apstākļos IKP dinamika, kopējais lielums, lielums uz vienu iedzīvotāju gūst sevišķu nozīmi. Runa ir par rādītājiem, kas kompleksi raksturo republikas tautsaimniecības attīstības pakāpi.

2.5. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta dinamika¹
(1993. gada salīdzināmās cenas procentos pret 1990. gadu)

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997 (prognoze)
89,6	58,4	49,7	50	49,2	50,6	53

IKP krituma cēloņi. Strauja pāreja uz tirgus ekonomiku 90.gadu sākumā, kas sagrāva līdzšinējos tautsaimnieciskos sakarus, krasi samazināja Latvijas iekšzemes kopproduktu. Latvija kā neatkarīga valsts vairs nebija daļa no PSRS vienotā tautsaimnieciskā kompleksa, lielā mērā zaudēja noieta tirgus, t.sk. bijušās PSRS valstīs. Nenovēršamā inflācija "atbrīvoja" uzņēmumus no ievērojamas daļas apgrozāmo līdzekļu, kas kļuva par nopietnu šķērslī ražošanas turpināšanai. Privatizācijas sākumi, kas ne vienmēr bija saprātīgi organizēti, sekmēja uzņēmumu izlauptīšanu, kas vēl vairāk iegrožoja gan rūpniecisko, gan lauksaimniecisko ražošanu, apstādināja būvniecību. 1993.gada vidū IKP straujais kritums tika uz laiku apturēts. 1994.gads jau nodrošināja pieticīgu pieaugumu +0,6%. Komerbanku krīze 1995.gadā apstādināja Latvijas tautsaimniecības atveseļošanas procesu. Naudas bads (līdzekļi bija iesaldēti bankrotējošās un maksātnespējīgās bankās), naudas "bēgšana" no valsts, uzticības sabrukums uzņēmējdarbībai, labi saprotamas bailes no jaunu kredītu izsniegšanas nozīmēja tādus sprunguļus tautsaimniecības riteņos, ka 1995.gadā neatkarīgi no inerces spēka IKP samazinājās gandrīz par 1%.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1995, 12.lpp., 1997.g. jūnijs, 14.lpp, Latvijas statistikas ikmēneša biletens. - R.: SK, 8/1997, 26.lpp. Neprecizitātes izslēgtas sakarā ar pāreju uz 1995.gada salīdzināmām cenām.

Iekšzemes kopprodukta indeksi pa darbības veidiem¹

(1995.g. vidējās cenās; % pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)

	1996	1997		
	I - VI	I - III	IV - VI	I - VI
Iekšzemes kopprodukts, <i>tai skaitā:</i>	101,9	102,6	106,5	104,6
Kopējā pievienotā vērtība bāzes cenās, <i>no tās pa darbības veidiem:</i>				
lauks., medniecība un mežsaimn.	86,2	96,6	106,1	102,6
zvejniecība	106,6	70,5	71,6	71
iegūstošā rūpniecība	145	84,5	89,7	87,3
apstrādājošā rūpniecība	106,9	99,7	106,2	102,9
elektroen., gāze un ūdensapgāde	97	85,9	108,4	94,2
būvniecība	120,8	104,4	111,9	108,6
pakalpojumi, <i>no tiem:</i>	102,2	106,9	106,7	106,8
vairum- un mazumtirdzniecība, automobiļu un motociklu, pers. mantu un mājsaimn. piederumu remonts	99,2	104,7	113,1	108,6
viesnīcas un restorāni	102,1	105	105,6	105,3
transports un sakari	110,6	107,6	105,8	106,7
finansu starpniecība	79,2	97,2	102,4	99,9
nekustamo īpašumu izmantošana, noma un komercdarbība	106,5	124,4	108,5	115,9
valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana	104	99,1	107,5	103,4
izglītība	97,9	93,7	104,3	98,9
veselības aizsardz. un soc. aprūpe	99,6	110,6	102,3	106,7
citi komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi	117	128,2	104,2	116,8

Kā rāda 2.6. tabulas dati, Latvijas tautsaimniecībā reālā stabilizācija, pārvarot komercbankas krīzes sekas, sākās 1996.gadā. Gandrīz visas nozares uzrāda pieaugumu. Šī pozitīvā tendence nostiprinājās 1997.gadā. Lauksaimniecība, medniecība, mežsaimniecība, kam daudzus gadus bija

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. 9/1997, 26. lpp.

raksturīga lejupslīde, 1997.gada pirmo pusgadu noslēdza ar augšupeju, ko deva vispirms piena ražošanas pieaugums. Nepārspīlēsim: piena upes vēl netecēja ķīseļa krastos. 1996.gada pirmajā pusgadā nozarei bija raksturīgs būtisks kritums - 15,2%. Pacelties no zema līmeņa ir vieglāk nekā no augsta. Piena ražošana pieauga par 10%, bet joprojām atpalika par 18% no 1993.gada pirmā pusgadā sasniegtā. Būvniecība ir cieši saistīta ar investīcijām: 1997. gada II ceturksnī, salīdzinot ar 1996. gadu, tā pieauga par 11%.¹

Tie vēl nav tie "tīģera" lēcieni, ar ko lepojas Dienvidaustrumāzijas valstis. Bet izrāpšanās no ekonomiskā mūklāja jau ir sasniegums. Lauru vainags pienākas transportam, pateicoties tranzīta pieaugumam. Transporta un sakaru pievienotā vērtība 1997.g. I pusgadā, salīdzinot ar iepriekšējā gada rādītāju, pieauga par 6,7%. Mums jau nācās brīdināt, ka arvien straujāks transporta pieaugums nav gaidāms. 1996.gada I pusgadā pievienotā vērtība šinī nozarē pieauga par 10,6%. Dzelzeļa tranzīta pieaugums 1997. gada I pusgadā līdzinājās 14,2% - skaitlis, kas pelna ievērību. Tikai neaizmirsīsim, ka 1996.gada tranzīta pieaugums sasniedza 28%.²

IKP uz vienu iedzīvotāju. Šī rādītāja ekonomiskais saturs nav viennozīmīgs. Tā lielums un dinamika var atspoguļot visai atšķirīgus procesus. Pirmkārt, rādītājs ir izmantojams, lai raksturotu pievienotās vērtības daudzumu uz vienu iedzīvotāju. Vai tas nozīmē, ka šis rādītājs spējīgs informēt par sasniegto dzīves līmeni? Iekšzemes kopprodukts ir tikai potenciāls dzīves līmeņa avots. Viss atkarīgs no tā, kā IKP sadalās starp izlietošanas virzieniem. Iespējami arī paradoksāli gadījumi. IKP ir gaužām pieticīgs, bet privātā patēriņa īpatnējais svars "pievācis" gandrīz visu IKP lielumu. Un otrādi, IKP lielums ir brangs, bet tā lielāko daļu "aprijušas" investīcijas un valsts patēriņš. Privātajam patēriņam palicis pavisam maz. Rezultāts: liels IKP uz vienu iedzīvotāju, bet zems dzīves līmenis; un otrādi, mazs IKP uz vienu iedzīvotāju un relatīvi augsts dzīves līmenis. Tie ir hipotētiski piemēri. Politiskās demokrātijas mehānisms rūpēsies, lai šādi galēji varianti neīstenotos. Secināsim: IKP uz vienu iedzīvotāju nav reprezentatīvs dzīves līmeņa rādītājs. Vienlaikus nevar

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. 8/1997, 14.lpp.

² Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. 8/1997, 96.lpp.

noliegt, ka šī rādītāja dinamika un starpvalstu salīdzinājumi spēj raksturot noteiktas pozitīvas vai negatīvas tendences.

Vai valsts iedzīvotāju skaits iespaido IKP lielumu? Pastāvot zināmiem nosacījumiem, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits var tieši iespaidot IKP lielumu. Gan ar nosacījumu, ka bezdarbs ir mazs. Ja bezdarbs ir liels un turklāt nodarbināto skaits būtiski svārstās, rādītājs IKP uz vienu ekonomiski aktīvo iedzīvotāju atspoguļos bezdarba izmaiņas. Nestrādājošo pensionāru skaits IKP lielumu neiespaido tāpat kā nestrādājošie invalīdi. Tāpēc, iekams analizējam IKP uz vienu iedzīvotāju, rūpīgi jānoskaidro iedzīvotāju struktūra un dinamika.

Latvijas īpatnības. Tā vien pirksti niez Latvijas ekonomisko attīstību raksturot ar IKP uz vienu iedzīvotāju. Rādītājs būs pievilcīgāks nekā parastais IKP apjoma salīdzinājums. Latvijas iedzīvotāju skaits gadu pēc gada sarūk.

2.7. tabula

Iedzīvotāju skaits Latvijā¹

(perioda sākumā, tūkst.)

1993	1994	1995	1996	1997
2606,2	2565,8	2529,5	2501,7	2479,9

1997.gada sākumā Latvijas iedzīvotāju skaits bija par gandrīz 5% mazāks nekā 1993.gadā. Demogrāfiskiem cēloņi ir labi zināmi:

- 1) dabiskā pieauguma samazinājums (1993.g. iedzīvotāju skaits saruka par 12438; 1997.g. - 14538);
- 2) migrācijas negatīvais saldo (1993.g. - 27884; 1997.g. - 7252).

Dzimstības un mirstības dinamika iekšzemes kopprodukta lielumu konkrētā gadā praktiski neskar. Savu iespaidu principā var atstāt migrācija. Jāņem vērā vēl viens faktors: strādājošo pensionāru skaits. 1997.gada I ceturksnī to bija 58,8 tūkstoši darbinieku jeb 5% no strādājošo kopējā skaita. II ceturksnī strādājošo pensionāru skaits vērā ņemami samazinājās (par 11,3 tūkstošiem); to īpatnējais svars nedaudz pārsniedza 4%. Pastāvot ievērojamam bezdarbnieku skaitam (1997.gadā oficiāli atzītais bezdarba līmenis, kas neatspoguļo faktisko situāciju, formāli svārstījās no 7,5 līdz

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, 9/1997, 6.lpp.

7,1% no ekonomiski aktīviem iedzīvotājiem), iekšzemes kopprodukta rādītāja dinamika nav reprezentatīvs indikators un analītiskos nolūkos nav izmantojams. Tā 1997. gada II ceturksnī Latvijas iekšzemes kopprodukts, salīdzinot ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu, pieaug par 6,5%. Rēķinot šo pašu rādītāju uz vienu iedzīvotāju, IKP pieauguma temps jau līdzinās 7,3%. Kāds no šiem diviem skaitļiem reāli raksturo Latvijas IKP pieaugumu? Šaubas nost! Korekti izmantot var tikai pirmo rādītāju, starp citu, ēnu ekonomikas un arī uzskaites grūtību dēļ Latvijas IKP rādītājs nesirgst ar precizitāti. Novirze $\pm 1\%$ no realitātes nav uzskatāma par statistisku grēku, tāpēc pret IKP rādītāju jāizturas pietiekami piesardzīgi.

Ja aug iedzīvotāju skaits? IKP rādītājam uz vienu iedzīvotāju ir nozīme, ja valstī aug iedzīvotāju skaits. Šinī gadījumā ekonomikas attīstības stratēģijā jāparedz tāds IKP pieauguma temps, kas ir straujāks par iedzīvotāju pieauguma tempu. Pretējā gadījumā IKP uz vienu iedzīvotāju sarūk, dzīves līmenim draud lejupslīde. Ja kādā valstī iedzīvotāju skaits gadā pieaudzis par 5%, bet IKP par 2,5%, tad IKP uz vienu iedzīvotāju samazinājies par 2,4%.

Imigrantu un emigrantu problēma. Viens no faktoriem, kas palielina iedzīvotāju skaitu, ir imigranti. Tas prasa īpašus pasākumus, tostarp rūpes par darba vietu skaita palielinājumu, lai imigranti spētu papildus saražot tik lielu IKP, kas ar uzviju kompensētu IKP samazināšanos uz vienu iedzīvotāju. Negatīvajām noskaņām pret imigrantiem, ko atsevišķos novados brīžiem vērojam, piemēram, Vācijā, Francijā, Anglijā, ir nepārprotami ekonomiskas saknes.

Makroekonomiskajā praksē vērojama arī pretēja rakstura parādība. Kādas valsts emigranti, strādādami citā zemē, pelna pievienoto vērtību, kas kā naudas pārvedumi ģimenei atceļo uz šo emigrantu dzimteni. Tas palielina konkrētās valsts nacionālo kopproduktu, sekmē labklājības pieaugumu. Šāds piemērs ir Turcija. Vairāki miljoni turku strādnieku, arī sīki uzņēmēji, darbojas Vācijā. Uz Turciju pārsūtītās Vācijas markas palīdz šai zemei, kas atrodas uz Eiropas un Āzijas robežas, sekmīgi risināt vienu otru problēmu. Šāda veida emigrācija bagātina Turcijas, arī dažu Ziemeļāfrikas valstu GNP. Jaunākais piemērs ir emigrācijas ekonomiskās sekas no bijušās Dienvidslāvijas teritorijas. Ne vienmēr izdodas emigrantus nodarbināt, tos pārvērst par IKP aktīviem ražotājiem.

2.6. Latvijas IKP agregētais izlietojums

Būtu dziļi kļūdaini IKP vērtēt kā gala produkcijas un pakalpojumu kaudzi, kas pasīvi gaida savu likteni - izlietojumu. IKP izlietojuma attiecības ir aktīvs spēks, kas būtiski iespaido katras valsts ekonomisko struktūru, attīstības iespējas, dzīves līmeni.

Skopa statistika nedod iespēju plaši raksturot Latvijas IKP agregātā izlietojuma dinamiku, veidot vienotu statistisku rindu. Iedzīvotājus galu galā interesē **viņu tiesa** IKP, lielums, kas nonāk viņu patēriņā.

2.8. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta agregētais izlietojums¹

(1993.gada salīdzināmās cenās, milj.latu)

	1991	1992	1993	1994	1991 salīdz. ar 1990	1992 salīdz. ar 1991	1993 salīdz. ar 1992	1994 salīdz. ar 1993	1994 salīdz. ar 1990
Iekšzemes kopprodukts, <i>t.sk.</i>	2645,4	1723,2	1467,0	1475,5	89,6	65,1	85,1	100,6	50,0
Patēriņa fonds	1769,8	1150,5	1093,9	1115,4	76,9	65,0	95,1	102,0	48,5
Privātais patēriņš	1467,8	831,6	769,8	794,3	74,0	56,7	92,6	103,2	40,0
Valsts patēriņš	302,0	318,9	324,1	321,1	95,1	105,6	101,6	99,1	101,2
Kop. pamatkapitāla veidošana	36,4	239,7	201,8	203,5	36,1	71,3	84,2	100,8	21,8
Krājumu izmaiņas*	619,4	337,2	-67,2	2,8	263,6	54,4	-19,9	-4,2	1,2
Eksports	1205,2	1384,2	1074,4	984,0	67,8	114,9	77,6	91,6	55,4
Imports	1285,4	1388,4	835,9	830,2	56,1	108,0	60,2	99,3	36,2

* Kopā ar statistisko novirzi

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: EM, 1995. - 12.lpp.

2.8. tabulas aina prieku neviēš. Pieaudzis tikai valsts patēriņš. 1994. gada privātais patēriņš samazinājies pat vairāk nekā viss IKP. Ja pēdējais, salīdzinot ar 1990.gadu, līdzinās 50%, tad privātā patēriņa kritums sasniedzis 60 procentus. Par katastrofālu jāuzskata kopējā pamatkapitāla veidošana - tikai nedaudz vairāk par piekto daļu no 1990.gada līmeņa. Strauji sarucis eksports, it sevišķi imports. Šie pagātnes (1994.gada) rādītāji labi jāapzinās, lai novērtētu pēdējo gadu augšupejas panākumus.

Latvijas IKP agregētā izlietojuma struktūras izmaiņas raksturo 2.9. tabula. Tendences sakrīt ar iepriekšējās tabulas rādītājiem. 54% IKP kalpo privātam patēriņam, bet tas ir par 13 procentiem mazāk nekā 1990.gadā. Imports joprojām ir mazāks par eksportu. Ar kopumā nelabvēlīgiem 1994.gada rādītājiem maksājuma bilances tekošā konta saldo vēl ir pozitīvs. Gan iezīmējas jauna tendence: eksports sarūk, imports pieaug. Ja šai tendencei ļaus brīvi attīstīties, Latvija pēc pāris gadiem nonāks pie negatīvas maksājuma bilances.

2.9. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta agregētā izlietojuma struktūra¹
(1993.g. salīdzināmajās cenās, %)

	1990	1991	1992	1993	1994
Iekšzemes kopprodukts, <i>t.sk.</i>	100	100	100	100	100
Privātais patēriņš	67	55	48	53	54
Valsts patēriņš	11	11	19	22	22
Kop. pamatkapitāla veidošana	32	13	14	14	14
Krājumu izmaiņas*	8	24	20	-5	0
Eksports	60	46	80	73	67
Imports	78	49	81	57	54

* Kopā ar statistisko novirzi

Kā jau minējām, 1995.gads raksturīgs kā Latvijas komercbanku krīzes gads. IKP no jauna slīd uz leju. 1996.gads ir Latvijas IKP stabilizācijas gads - iekšzemes kopproduktam ir stabils pieaugums +2,8%. Kā tas iespaidoja IKP izlietojumu?

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: EM, 1995. - 13.lpp.

2.10. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta agregētais izlietojums¹

(1995.g. salīdzināmajās cenās, % salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu)

	1994	1995	1996
Iekšzemes kopprodukts	0,6	-0,8	2,8
Privātais patēriņš	3,2	0*	-3,9*
Valsts patēriņš	-0,9	7,7*	2,7*
Kopējā pamatkapitāla veidošana	0,8	5,2*	5,3*

*Ekonomikas ministrijas novērtējums.

2.11. tabula

Latvijas iekšzemes kopprodukta agregētais izlietojums un struktūra

(faktiskajās cenās)

	1993		1994		1995		1996	
	milj.Ls	%	milj.Ls	%	milj.Ls	%	milj.Ls	%
Iekšzemes kopprodukts	1467,0	100	2042,6	100	2349,2	100	2768,4	100
Privātais patēriņš	769,8	52,5	1199,1	58,7	1510,8*	64,3*	1707,2*	61,7*
Valsts patēriņš	324,1	22,1	410,6	20,1	521,8*	22,2*	631,3*	22,8*
Kop. pamatkap. veidošana	201,8	13,8	303,9	14,9	354,9*	15,1*	425,9*	15,4*
Krāj. izmaiņas**	-67,2	-4,6	86,9	4,2	18,5*	0,8*	266,3*	9,6*
Preču un pakalp. eksporta-importa saldo	238,5	6,3	2,0	2,1	56,7	-2,4	-262,3*	-9,5*
Eksports	1074,3	73,2	948,8	46,5	1101,0	46,9	1470,0*	53,1*
Imports	835,8	57,0	906,8	44,4	1157,8	49,3	1732,3*	62,6*

*Ekonomikas ministrijas novērtējums.

Divās pēdējās tabulās ir viena raksturīga iezīme. Neskatoties uz 1996.gada labvēlīgo rezultātu, IKP pieauguma privātais patēriņš turpina sašaurināties: -3,9% salīdzināmās cenās, -2,6% faktiskajās cenās. Šie skaitļi jāvērtē kritiski. Darba algas kroņa statistika neatbilst faktiskajam

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: EM, 1997.g. jūnijs - 14.lpp.

darba apmaksas līmenim. Neto darba alga daudziem darbiniekiem, pirmām kārtām komercstruktūrās ir krietni augstāka, nekā to uzrāda grāmatvedība un oficiālā statistiskā atskaite.

Zināma augšanas tendence ir investīcijām. Tomēr tās temps ir tik pieticīgs, ka tas nespēj nodrošināt IKP ikgadēju pieaugumu, kas pārsniegtu 5% robežu.

Nebūtībā aizgājis tas laiks, kad eksports, ieskaitot maksas pakalpojumus, apsteidza importu. Situācija krasi mainījies: imports arvien lielākā apmērā aprij eksportu, kas iegrožo IKP izlietošanas iespējas.

2.7. Nacionālais ienākums un tā izlietojums

Vistīrākais rādītājs. Nacionālā ienākuma rādītāju Latvijas oficiālajā statistikā neatrodam. Rodas jautājums, cik tas ir pamatoti, jo nacionālais ienākums ir "vistīrākais" makroekonomikas pamatrādītājs. Kā jau minējām, tanī neietilpst ne starpprodukts, ne netiešie nodokļi. Formulas veidā nacionālo ienākumu var attēlot šādi:

$$NI = SKP - SP - NN$$

SKP - sabiedriskais kopprodukts,

SP - starpprodukts,

NN - netiešie nodokļi.

Pēc naturāli lietišķās formas NI ir patēriņa priekšmeti, sadzīves pakalpojumi, investīciju preces, proti, it visas preces, ražošanas līdzekļi un ražošanas pakalpojumi uzņēmējdarbības paplašināšanai. No izlietošanas viedokļa $NI = C + I$, citiem vārdiem, valsts un privātais patēriņš plus investīcijas. NI līdz ar to ir rādītājs, kas nosaka dzīves līmeni un ekonomikas attīstības iespējas.

2.8. Patēriņa teorijas

Nacionālā ienākuma pilnīgāka analīze prasa sīkāk analizēt patēriņu un investīcijas tautsaimniecības attīstībā.

Dž. M. Keinsa galējā tieksme patērēt. Pētījumi liecina, ka, augot iedzīvotāju ienākumiem, aug arī privātais patēriņš, īpatnība ir tā, ka patēriņa pieauguma temps atpaliek no ienākumu pieauguma tempa. Tā, piemēram, iedzīvotāju ienākumi zināmā laika posmā pieauguši par 10%; iedzīvotāju patēriņš - par 6%. Šo cēloņsakarību (skaitļi izraudzīti patvaļīgi) Dž.M. Keinss nosaucis par galējo tieksmi patērēt un raksturojis kā

“psiholoģisko pamatlikumu”. Būtiski ir tas, ka palielinās tā nacionālā ienākumu daļa, kas spēj kalpot investīcijām.

Miltona Fridmena permanento ienākumu teorija. Šī teorija sasaista patēriņu ar ienākumiem, ievērojot patēriņa permanento raksturu, kas pārsniedz vienu gadu. Patēriņš ģimenes ietvaros nebūt nav tieši proporcionāls katra īsa perioda ienākumiem. Daļa ienākumu turpmāk kalpo konkrēto preču veidā ilgāku laiku, vairākus gadus. Vienreizēji lielāki patēriņa izdevumi turpmākos gados neatkārtojas. Pastāv iespēja, ka ienākumi samazinās, kāds strādājošs ģimenes loceklis saslimst. Tomēr ģimenes kārtējais patēriņš nesamazināsies, jo ir droša pārliecība, ka zaudējumi tiks turpmāk kompensēti. Secinājums ir šāds: ienākumus un patēriņu saista nevis īslaicīgs periods, bet patēriņa permanentais novērtējums; tiek izvērtēts patēriņš un ienākumi ilglaicīgā periodā. Tas atstāj iespaidu uz kārtējā perioda patēriņu.

Franko Modigliani dzīvescikla koncepcija. Uzvedību patēriņa jomā Franko Modigliani saista ar visu dzīves ciklu. No vienas puses, cilvēki novērtē savus ienākumus visa dzīves cikla garumā. No otras puses, no visas dzīves cikla viedokļa tiek prognozēti arī patēriņa izdevumi. Uzskatāms piemērs ir mājas iegāde uz kredīta, kad maksājumi jāveic divus un pat trīs gadu desmitus. Daudzās ģimenēs samērā agri tiek atlicināta nauda bērnu mācībām augstākajās mācību iestādēs. Jāizvērtē arī ienākumu un patēriņa izmaiņas, atstājot aktīvo darba lauku un pārejot pensionāru kārtā. Savlaicīgi ietaupījumi var būtiski izlīdzināt patēriņu visā dzīves ciklā neatkarīgi no konkrētiem ienākumiem kādā atsevišķā dzīves posmā. (Miltons Fridmens un Franko Modigliani ir Nobela prēmijas laureāti ekonomikā.)

Minētām patēriņa teorijām ir ciešs sakars ar nacionālā ienākuma izlietošanu, ar tā patēriņa daļu, un atstāj iespaidu uz makroekonomiskām proporcijām. Citas teorijas detalizē patēriņa sakarības. Vācu statistiķis Ernsts Engels pirms apmēram 120 gadiem pēc masveida datiem noskaidroja, ka līdz ar ģimenes ienākumu pieaugumu pārtikas izdevumu īpatsvars samazinās; izdevumi apģērbam, dzīvoklim, komunālajiem pakalpojumiem relatīvi maz mainās, bet tēriņš kultūras vajadzībām pieaug. Tika formulēts t.s. “Engela likums”. Saskaņā ar šo likumu ar pārējiem vienādiem nosacījumiem pārtikas izdevumu īpatsvars ģimenes budžetā ir labklājības indikators: jo relatīvi mazāki ir šie izdevumi, jo turīgāka ir ģimene. “Engela likums” ir izmantojams starptautiskos salīdzinājumos. Ar

zināmām īpatnībām šī likuma darbība vērojama arī pašlaik Latvijā. Jaunbagātnieku ģimenēs, augot ienākumiem, izdevumi pārtikai pēc īpatsvara samazinās. Vienlaikus, salīdzinot ar iepriekšējiem periodiem, parādās arvien jauni patēriņa objekti ar komforta raksturu. Komunālie pakalpojumi bieži vien pieaug (neatkarīgi no tarifu "uzbriešanas", jo jaunbagātnieks pārceļas no pieticīga mitekļa uz lielāku, lepnāku un krietni dārgāku dzīvokli vai savrupmāju pilsētas apkaimē).

2.9. Nacionālais ienākums: patēriņš (pēc mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem)

Ienākumi samazinās. Aprēķinu metodikas maiņa pašlaik nedod iespēju plašākiem salīdzinājumiem, piemēram, 1997.gada mājsaimniecību patēriņu ar 1990.gada atbilstošiem rādītājiem. Šī iemesla dēļ mums jāaprobežojas ar 1997. gada salīdzinājumu ar 1996.gadu.

2.12. tabula

Mājsaimniecību patēriņš¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)

	Visas mājsaimniecības	Tajā skaitā			
		pilsētās	no tām republikas pilsētās	Rīgā	laukos
1996.g. I pusgads	48,49	50,19	51,17	53,56	44,52
1997.g. I pusgads	53,12	55,08	56,78	59,75	48,47
1997.g. I pusg. % pret 1996.g. I pusg.	109,5	109,7	111,0	111,6	108,9

Bezkaislīgi mājsaimniecību budžeta kopsavilkuma rezultāti liecina: pētīšanas 12 mēnešos visās mājsaimniecībās ienākumi vidēji pieauguši par 9,5%. Tas nedaudz apsteidz atbilstošo inflācijas rādītāju 9,2%. Reāli ienākumi pieauguši par kriptiņu. Tālāk noskaidrojās, ka patēriņa kāpums salīdzināmā posmā nepārsniedz 5,6%, tātad vērā ņemami atpaliek no patēriņa cenu kopuma. Rezultāts gandarījumu nesniedz:

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem. 1997.gada I pusgads - R.: LVS, 1997. - 6.lpp.

- 1) mājsaimniecību patēriņa apjoms samazinājies;
- 2) pēc īpatsvara patēriņa izdevumos, absolūti sarucis pārtikas produktu patēriņš (sk. 2.13. tabulu).

Ienākumu dinamika pilsētās un laukos. Pareizu priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju ienākumiem mēs gūstam vienīgi tad, ja ievērojam ienākumu līmeni pilsētās un laukos, Rīgā, republikas pilsētās, piemēram, Ventspilī (2.12. tabula). Pilsētās ienākumu pieaugums bija tuvu 10%, bet laukos nerasniedza 9%. 1997.gada pirmajā pusgadā lauku mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi uz vienu tās locekli bija par 12% zemāki nekā pilsētu mājsaimniecībās. Lasītājs iebildīs, ka dzīve laukos naturālās saimniecības ievērojamu elementu dēļ ir krietni lētāka. Ieskatu problēmā dod nākamā tabula.

2.13. tabula

Mājsaimnieku ienākumi naudā un natūrā¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)

	Visas mājsaimniecības		Tajā skaitā			
			pilsētās		laukos	
	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.
Mājsaimn. rīcībā esošie ienākumi, t.sk.:	48,49	53,12	50,19	55,08	44,52	48,47
naudā	40,89	46,25	45,15	50,57	30,92	35,99
natūrā	7,60	6,87	5,04	4,51	13,60	12,48

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem. 1997.gada I pusgadā - R.: LVS, 1997. - 6.lpp.

2.13. tabulas dati liecina, ka mājsaimniecību ienākumu kāpums kā pilsētās, tā laukos notiek uz ienākumu pieauguma rēķina naudā: pilsētās ienākuma pieaugums naudā ir 12%; laukos - 18%. Tas vērtējams pozitīvi. Var tikai sveikt to apstākli, ka natūrā ienākums krities par 9,5% pilsētās, par 3,3% laukos. Vidējie rādītāji nedod mums pilnīgu patēriņa ainu, it sevišķi laukos. Joprojām liels ir to mājsaimniecību skaits, kur galvenais ienākumu avots ir naturālā saimniecība, kur vienīgais naudas ienākumu avots ir sociālie transferti: pensijas un pabalsti bērniem naudā.

Jāizvairās no pārspīļējumiem. Lauku darba rūķu ģimene 1997.gada I pusgadā natūrā saņēma nedaudz vairāk par $\frac{1}{4}$ (26%) visu ienākumu, pilsētās - 8,2%. Turklāt ienākumiem natūrā ir tendence samazināties. Vai šai tendencei izdosies nostiprināties, rādīs tuvākie gadi. Nedrīkst neņemt vērā to apstākli, ka gada laikā naudas ienākumi palielinājušies visām mājsaimniecībām vidēji par 13%. Pilsētnieku naudas ienākumu pieaugums līdzinājās 12%, laucinieku - 16%.

Ienākumu avoti. Droši var apgalvot, ka ne tikai pilsētās, bet arī laukos ģimeņu ienākumi lielākoties balstās uz diviem galvenajiem avotiem:

- 1) samaksā par algoto darbu naudā;
- 2) sociālie transferti (pensijas, pabalsti bērniem) naudā.

Lauku iedzīvotāju naudas ienākumi daudzos gadījumos veidojas tieši no sociālajiem transfertiem. Ieskatu mājsaimniecību ienākumu struktūras dinamikā dod 2.14. tabula.

Mājsaimniecību ienākumi vidēji uz vienu locekli mēnesī no algas un transfertiem pieauguši par 10-11% (to gandrīz visu aprija inflācija); tīrais ienākums no lauksaimnieciskās ražošanas samazinājās par 1,7%. Pēdējais skaitlis liek domāt par lauksaimniecības likteni.

2.14. tabulas dati vieš cerības par stāvokļa uzlabošanās tendenci. Zīmīgi, ka tīrais ienākums no privātās uzņēmējdarbības un amatniecības pieaudzis par 7%! Atliek secināt, ka sīkais bizness uzņem apgriezienus. Tomēr nav jāaizmirst inflācijas iespajds.

Mājsaimniecību ienākumu struktūra¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī)

	Ls		1997.g. I pusg. pret	Struktūra (naudā un natūrā), %	
	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg., %	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.
Mājsaimniecības rīcībā esošie ienākumi, <i>t.sk.</i> :	48,49	53,12	109,5	100	100
algotā darba samaksa	24,73	27,31	110	51,0	51,4
sociālie transferti (pārskaitījumi)	13,93	15,45	111	28,7	29,1
individuālie transferti	11,99	13,29	111	24,7	25,0
pensijas	11,44	12,73	111	23,6	23,9
sociālie transferti mājsaimniecībai	1,94	2,16	111	4,0	4,1
tīrais ienākums no lauks. ražošanas	4,18	4,11	98,3	8,6	7,7
tīrais ienākums no priv. uzņēmēj. un amatn.	0,54	0,79	146	1,1	1,5
citi ienākumi	5,11	5,46	106,8	10,6	10,3

Kas tad ir mājsaimniecību ienākumu pieauguma avots? Tie, kas domā, ka tie ir galvenokārt ienākumi no algotā darba vai uzņēmējdarbības, kļūdās. Mājsaimniecību ienākumu pieaugums 1997.gada I pusgadā salīdzinājumā ar pērnā gada atbilstošo periodu ir pirmām kārtām sociāla rakstura izmaksas - 11%. Algotā darba samaksa pieauga mazliet lēnāk - 10%. Mājsaimniecību ienākumos brangs ir pensiju īpatsvars - gandrīz 24%.

Par patēriņa pieaugumu liecina arī mājsaimniecību izdevumu struktūra (2.15. tabula).

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem. 1997.gada I pusgads - R.: LVS, 1997. - 7.lpp.

Mājsaimniecību izdevumu struktūra
(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī)

	Ls		1997.g. I pusg. pret	Procentos	
	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg., %	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.
Patēriņa izdevumi, <i>no tiem:</i>	44,75	47,26	105,6	100	100
uzturs	23,67	22,94	96,9	53,0	48,5
apgērbu un apavu iegāde	2,19	2,37	108,2	4,9	5,0
namīpašuma un dzīvokļa uzturēšanas izmaksas	7,18	7,92	110	16,0	16,8
mājas iekārtošana un ar dzīvokli saistītie izdevumi	1,07	1,19	111	2,4	2,5
izdevumi veselības aprūpei	1,89	2,02	106,9	4,2	4,3
transporta izdevumi	2,61	3,39	130	5,8	7,2
sakarņu izdevumi	0,60	0,84	140	1,3	1,8
atpūtas un brīvā laika pavadīšanas izdevumi	1,61	1,95	121	3,6	4,1
izdevumi izglītībai	0,36	0,45	125	0,8	1,0
viesnīcu, sab. ēdināšanas un ceļojumu izmaksas	1,09	1,25	115	2,4	2,6
maksa par pārējām precēm un pakalpojumiem	1,41	1,70	121	3,2	3,6

2.15. tabulas dati sniedz lasītājam nepievilcīgu ainu. Vienīgais rādītājs, kas ir samazinājies, ir izdevumi uzturam. Ņemot vērā inflāciju, tas nozīmē, ka iedzīvotāji vēl mazāk iegādājas minētos pirmās nepieciešamības patēriņa priekšmetus. Relatīvi liels ir pieprasījums pēc lētā lietotā apģērba (*second hand*). Visi pārējie izdevumi ir ievērojami pieauguši. Izdevumi sakarēm ir palielinājušies par 40%, transporta izdevumi - par 30%. Informācija nepārprotami liecina, ka šī pieauguma galvenais vaininieks nebūt nav izmaksu inflācija (ražotāju cenu indeksi rūpniecībā attiecīgajā laika posmā palielinājušies no 0,6% līdz 3,5%, patēriņu cenu indekss - 9,2%), bet gan monopolu diktāts. Kas attiecas uz

citiem izdevumu posteņiem, šeit mijas apjoma pieaugums ar cenu kāpumu. Pieauguši izdevumi veselības aprūpei un izglītībai.

Izdevumu koprādītāja pieaugums par 5,6%, kas par 3,2 procentiem atpaliek no patēriņa preču cenu indeksa, liecina par patēriņa sarukšanu. Šis izdevumu samazināšanās iekšējais mehānisms ir sarežģīts. Taupība pārtikas iegādē dažkārt kalpo, lai iegādātos citus patēriņa priekšmetus. Kopsavilkuma dati vēl liecina: 51% mājsaimniecību (mazliet vairāk par pusi) lielākā vai mazākā mērā nepietiek līdzekļu uztura iegādei; 10% mājsaimniecību cieš trūkumu.

Izmaksu inflācija ar regulāru izmaksu pieaugumu dzīvoķļa īrei, komunāliem pakalpojumiem nemitīgi maina mājsaimniecību patēriņa struktūru. Latvijas īpatnība ir tā, ka spilgti izteikta ir komunālo izdevumu augšanas tendence.

Mājsaimniecību struktūru pēc nodarbošanās un ienākumu veidiem sniedz 2.16. tabula.

2.16. tabula

Mājsaimniecību struktūra pēc nodarbošanās un ienākumu veidiem 1997.g. I pusgadā¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī)

Mājsaimniecības	Visas	Alg. darbu strādājošo	Zemnieku	Pensionāru	Citas
Mājsaimniecības rīcībā esošie ienākumi, Ls, t.sk. (%):	53,12	58,26	47,33	45,57	34,65
algotā darba samaksa	51,4	72,5	6,9	5,1	32,0
sociālie transferti (pārsk.)	29,1	13,8	43,6	79,3	25,0
no tiem pensijas	23,9	8,9	38,8	76,2	5,5
tīrais ienākums no lauksaimnieciskās ražošanas	7,7	4,1	42,4	4,1	6,0
tīrais ienākums no privātās uzņēmēj. un amatniecības	1,5	0,6	0,4	0,2	0,1
citi ienākumi	10,3	9,0	6,7	11,3	36,9

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem. 1997.gada I pusgads - R.: LVS 1997 - 11.lpp.

Algotu darbu strādājošo mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi bija par 9,7% lielāki nekā vidējais rādītājs. Zemākie ienākumi 1997. gada I pusgadā bija pensionāru un pie citas mājsaimniecību grupas piederošajām mājsaimniecībām. Augstais citu ienākumu īpatsvars pēdējā mājsaimniecību grupā (37%) saistīts ar to materiālo palīdzību, kuru tās saņem kā no citām mājsaimniecībām, tā arī no pašvaldībām un cita veida materiālo un humāno palīdzību.

2.16. tabulas dati republikas mērogā ļauj secināt: pirmkārt, algotā darba samaksa līdzinās tikai 51,4 Ls uz vienu iedzīvotāju, kas ir tikai 65% no viena iedzīvotāja iztikas minimuma un 95% no viena iedzīvotāja krīzes iztikas minimuma. Pagaidām visai mazs ir tīrais ienākums no privātās uzņēmējdarbības un amatniecības. Vai informācija, kas sniegta apsekojumos atbilst realitātei? Ir aizdomas, ka informāciju "korigē" VID baiļu sindroms. Raksturīgi, ka vērā ņemamas sociālos transfertus saņem zemnieku mājsaimniecības - 38,8 Ls uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī. Līdz ar to valsts budžeta sociālās izmaksas ir zemniecības iztikas balsts.

Vai dzīvojam no rokas mutē? Normālā saimniecībā tiek gādāts, lai veidotos kaut nelieli ietaupījumi gan lielākiem pirkumiem, gan rezerves, gan zārka nauda. Tas praktiski nozīmē izdevumus iegrožot citām vajadzībām. Ko šai jomā rāda mājsaimniecību budžeta statistika?

2.17. tabula

Mājsaimniecības ienākumi un izdevumi¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)

	Mājsaimniecību rīcībā esošie ienāk. (natūrā un naudā)		Mājsaimniecību izdevumi (naudā un natūrā)		Izdevumi pret ienākumiem, %	
	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.
Visas mājs., t.sk.:	48,49	53,12	46,92	49,70	96,8	93,6
pilsētās	50,19	55,08	48,93	51,96	97,5	94,3
laukos	44,52	48,47	42,26	44,33	94,9	91,5

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem. 1997.gada I pusgads - R.: LVS, 1997. - 10.lpp.

Kas ir šie taupīgie Latvijas iedzīvotāji? Runa galvenokārt ir par algoto darbu strādājošām mājsaimniecībām un zemnieku saimniecībām ar vērā ņemamiem ienākumiem. Atsakoties no daudzu vajadzību apmierināšanas, pilsētu un lauku mājsaimniecības ar stingru gribu ietaupa 6 -7% no saviem ienākumiem. Latvijā (ja neskaita jaunbagātniekus) tas nav lepnas dzīves rādītājs, bet materiāla nepieciešamība. Pensionārus mēs šo taupītāju kopā ar maz izņēmumiem neatradīsim. Pensija tiek patērēta pilnīgi. Pat santīms nepaliek pāri. Saprotams, ir pensionāri turīgās ģimenēs, kas savu pensiju krāj un dāsni iepiecinā bērnu un mazbērnu ar dāvanām.

Algotā darbā strādājošie, kam pietiek gribasspēka regulāri taupīt, līdz ar to nemitīgi kaut ko upurē un pazemina savu ikdienas dzīves līmeni. Daudzi dzīvo no rokas mutē. Tie bez minētiem pensionāriem ir bezdarbnieki, daudz bērnu ģimenes. Jauna rūpe ir savākt naudu, lai zinātkārā atvase, neizturējusi konkursu, tomēr varētu studēt augstākā mācību iestādē.

Izdevumu kopējā struktūra. 2.18. tabula dod vispārēju priekšstatu par mūsu izdevumiem.

2.18. tabula

Mājsaimniecības izdevumi¹

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)

	Visas mājsaimniecības		Tajā skaitā			
			pilsētās		laukos	
	1997.g. I pusg.	% pret 1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	% pret 1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	% pret 1996.g. I pusg.
Mājs. izdevumi, <i>t.sk.:</i>	49,70	105,9	51,96	106,2	44,33	104,9
patēriņa izdevumi	47,26	105,6	49,28	105,9	42,45	104,7
citi izdevumi	2,44	112	2,68	112	1,88	109,9

Ņemot vērā inflāciju (patēriņa cenu indekss 1997.gada I pusgadā pret 1996. gada pirmo pusgadu pieauga par 9,2%), mājsaimniecību personiskā patēriņa apjoms analizējamās 12 mēnešos salīdzināmās cenās

¹ Ziņojums par mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem. 1997.gada I pusgads - R.: LVS, 1997. - 14.lpp.

turpināja samazināties. Patiesība ir konkrēta. Katrai mājsaimniecībai ir savas īpatnības. Turīgākās ģimenes dažkārt palīdz trūcīgākiem radiem. Kā liecina 2.18. tabulas dati, mājsaimniecību citi izdevumi ir auguši straujāk nekā personiskā patēriņa izdevumi.

Pārtikas patēriņš natūrā. Skaidrību pārtikas patēriņā radīs dati natūrā, kad inflācijas iespaids ir izslēgts.

2.19. tabula

Svarīgāko pārtikas produktu patēriņš natūrā

(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, kg)

	Visas mājsaimniecības		Tajā skaitā			
			pilsētās		laukos	
	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.	1996.g. I pusg.	1997.g. I pusg.
Maize un labības izstr. (pārreķināti miltos)	7,33	6,85	6,90	6,38	8,01	7,72
Gaļa un gaļas produkti (pārreķināti svaigā gaļā)	4,78	4,63	4,78	4,64	4,76	4,62
Zivis un zivju produkti (pārreķināti svaigās zivīs)	1,49	1,27	1,52	1,30	1,37	1,20
Piens un piena produkti (pārreķināti pienā)	24,56	23,09	22,64	21,24	29,55	27,58
Taukvielas	1,24	1,25	1,25	1,25	1,23	1,24
Olas (ieskaitot izlietotās pārtikas izstr.), gab.	17	17	17	16	17	17
Augļi un ogas (pārreķināti svaigos augļos un ogās)	2,70	2,99	2,80	3,36	2,32	2,31
Dārzeņi (pārreķināti svaigos dārzeņos)	6,14	6,57	5,67	5,98	7,19	7,98
Kartupeļi	10,94	11,28	8,59	9,14	16,49	16,40
Cukurs (ieskaitot izlietoto pārtikas izstrādājumos)	2,25	2,23	2,07	1,97	2,66	2,79

2.19. tabula atspoguļo elementāru likumsakarību. Ja pārtikas produkta cena pieaug, samazinās tā pieprasījums un patēriņš. Un otrādi. Ja pārtikas produkta cena krītas, pieaug tā pieprasījums un patēriņš. Piemēri

nav tālu jāmeklē. Sāksim ar dienišķo maizi. Maizes un labības izstrādājumu cenas 1997.gada I pusgadā, salīdzinot ar 1996.gada I pusgadu, pieauga par 9,4%. Rezultāts bija viegli prognozējams: to patēriņš saruka par 6,5%. Līdzīga cēloņsakarība izpaudās ar zivīm un zivju produkciju. To cenām pieaugot par 7,5%, patēriņš samazinājās par 15%. Iztikt bez maizes ir krietni grūtāk nekā bez zivīm, tāpēc arī atšķirība patēriņa sarukšanas procentos. Pretējs piemērs. Kartupeļu cenas kritās par 40%; patēriņš pieauga nedaudz - par 3,1%. (Kartupeļi vienmēr bijuši trūcīgo iedzīvotāju pamatbarība.) Augļu un ogu cenām samazinoties par 14%, to patēriņš pieauga par 11%. Tirgus likumi darbojas precīzi, cēloņsakarība ir loģiska. Bet nobeigumā izvirzās jautājums: kāpēc iekšzemes kopprodukta pieaugums pāri par 6% nepalielināja Latvijas iedzīvotāju patēriņu kaut vai par pāris procentiem graudā. Atbildēt ir grūti. Pirmkārt, nav pamata apgalvot, ka darbojas Engela likums. Pārtikas patēriņš samazinās absolūti. Cēlonis nebūt nav ienākumu pieaugums un citu patēriņa priekšmetu īpatsvara pieaugums. Otrkārt, starp iekšzemes kopproduktu un iedzīvotāju patēriņu ir vairāki starposmi ar saviem sarežģītiem un brīžiem pretrunīgiem mehānismiem. Viens no šādiem mehānismiem ir valsts un pašvaldību budžeta sistēma. Šai sistēmai jābūt orientētai nevis vienkārši uz ekonomisko izaugsmi, bet uz cilvēku ekonomisko un sociālo vajadzību pilnīgāku apmierināšanu. Latvijā tas vēl nav panākts. Bet tas ir neatliekams tuvākās nākotnes uzdevums. Minimālās algas pieaugums ar 1998.gadu ir pozitīvs solis. Elektroenerģijas tarifu pieaugums 1998.gada jaungada naktī atkal cirtīs robu iedzīvotāju reālos ienākumos un atbilstoši izdevumos. Izmaksu inflācija savu plauju vāks!

2.10. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāds ir sakars starp pievienoto vērtību un iekšzemes kopproduktu?
2. Kāpēc tieši iekšzemes kopprodukts raksturo kādas valsts ekonomisko attīstību?
3. Kas veido iekšzemes kopproduktu?
4. Kāpēc amortizācijas atskaitījumi ir IKP sastāvdaļa?
5. Kādās nozarēs veidojas IKP?

6. Kur neveidojas IKP un kāpēc?
7. Kāds ir tūrā iekšzemes kopprodukta saturs?
8. Ar ko atšķiras nacionālais ienākums no iekšzemes kopprodukta?
9. Ar ko atšķiras nacionālais kopprodukts no iekšzemes kopprodukta?
10. Kā aprēķināt IKP pēc izdevumiem un pēc ienākumiem?
11. Ar ko atšķiras reālais IKP no normālā IKP?
12. Kāds ir deflatora ekonomiskais saturs?
13. Paskaidrojiet IKP izlietojuma formulu!
14. Kādi faktori noteica Latvijas IKP dinamiku kopš 1990.gada?
15. Kādas izmaiņas raksturīgas Latvijas IKP izlietojumam kopš 1990.gada?
16. Kā tiek izlietots nacionālais ienākums?
17. Kāds ir Dž. M. Keinsa teorijas par galējo tieksmi patērēt saturs?
18. Kāds ir M. Fridmena permanento ienākumu teorijas saturs?
19. Kas raksturīgs Franko Modigliani dzīves cikla koncepcijai?
20. Kādas raksturīgas iezīmes atklāj Latvijas mājsaimniecību budžeta pētījumu rezultāti 1997.gada I ceturksnī, salīdzinot ar 1996.g. I ceturksni?

2.11. Diskusijas jautājumi

Valsts pakalpojumi. Vai ekonomiski pamatota ir tēze, ka iedzīvotāju dzīves līmenis ir tieši proporcionāls iekšzemes kopprodukta vai nacionālā ienākuma apjomam? Nekādā gadījumā! Mēs šo jautājumu jau skārām. Šāda tēze neatbilst galējai tieksmei patērēt. Vienkāršotā veidā problēmu izšķir attiecība starp patēriņu un investīcijām. Lielas investīcijas dotajā periodā var būtiski samazināt patēriņa iespējas. Pilnīgi reāls ir variants: IKP aug, patēriņš samazinās. Ar to problēma vēl nav galā. Patēriņš dalās privātajā patēriņā un valsts patēriņā. Turklāt daļa privātā patēriņa ir ierēdņu, valsts

kalpotāju ienākums. Skaidrs, ka valsts patēriņa lielums (bez valsts kalpotāju privātā patēriņa) iespaido privātā patēriņa apjomu iedzīvotājiem. Ieroču iegādes pieaugums valsts aizsardzībai ar pārējiem vienādiem nosacījumiem samazina privāto patēriņu. Izvirzās vairāki diskusijas jautājumi. Piemēram, vai valsts patēriņa pieaugums vienmēr liecina par IKP pieaugumu? Vai nenotiek IKP pārdales process, kas pievienoto vērtību ne par santīmu nepalielina? Cits jautājums. Vai valsts aparāta birokrātiska uzbriešana līdz ar attiecīgiem ienākumiem automātiski nozīmē IKP un NI pieaugumu? Ideālā variantā valsts aparāts veic pakalpojumus un ir IKP avots. Bet vai šim procesam ir sava racionāla robeža, kad neattaisnoti valsts pasākumi, lieku valsts orgānu un apakšvienību darbība nozīmē nevis IKP pieaugumu, bet pievienotās vērtības izsaimniekošanu, būtībā samazināšanu? Diskusijas objekts ir it kā tēze, vai jebkurš pakalpojums neatkarīgi no mērķa funkcijas palielina IKP? Cits skats uz šo problēmu ir no valsts un pašvaldību budžeta viedokļa. Budžeta ieņēmumi tiek pārdalīti. Pārdalīta līdz ar to tiek arī daļa no IKP. Līdzekļu budžeta izdevumiem vienmēr trūkst. Tas liek pārdomāt, kur un kad tiek radīts IKP? Vai IKP veidošanas teorijā mēs nepamatoti ignorējam jau saražotās pievienotās vērtības pārdales iespēju un praksi?

Cenu problēma. Vai augstas monopolcenas gala produktam vai pakalpojumiem palielina IKP? Šeit veidojas problēma, kuras dēļ vērts krustot šķēpus. Vai monopolcena nepārdala ienākumus? Kontrarguments: cik garš, tik plats. Monopolcenas par tādu pašu summu samazina citus ienākumus. $Bilance = 0$. Vai šī loģika iztur kritiku? Monopolcena augstu jo augstu paceļ gala produkta cenu. Tas IKP lielumā atspoguļojas. Toties ienākumu samazināšanās var skart starpproduktu, kas IKP lielumu neiespaido. Var iebilst, ka gala produktu pērk par gala ienākumiem. Ir vērts padiskutēt par cenu iespaidu uz IKP lielumu, ņemot vērā, ka problēmai ir daudz aspektu.

Valūtas kursa iespaids. Ja IKP dinamisko rindu uzskaita nacionālajā valūtā (Latvijā latos), rodas šī makroekonomiskā rādītāja precizitātes problēma saistībā ar deflatora vai reflatora atbilstības pakāpi ekonomiskajai realitātei. IKP plaši lieto starptautiskos salīdzinājumos. Šim nolūkam IKP parasti pārrēķina pēc oficiālā kursa USD. Valūtas kursa svārstības gadu gaitā un gada ietvaros sniedz mums citu IKP dinamiku nekā nacionālajā valūtā salīdzināmās cenās. 1995.gadā Latvijas IKP salīdzināmās cenās līdzinājās 2349,2 milj. Ls, 1996.g. - 2414,9 milj. Ls;

pieaugums 2,8%. Šis pats IKP rādītājs USD 1995.g. - 4444,9 milj. USD, 1996.g. - 4383,0 milj. USD. Latos IKP pieaudzis par 2,8%, USD - samazinājies par 1,4%. Jāizdiskutē, vai IKP USD ir reprezentatīvs rādītājs un vai tas lietojams starptautiskos salīdzinājumos. No otras puses, ārējā tirdzniecība nenotiek latos, bet brīvi konvertējamā valūtā. Īsta riņķa deļa! Kādā nacionālajā valūtā uztvert eksportu un importu, lēšot IKP dinamiku?

3. EKONOMISKĀ IZAUGSME

Pēc piecdesmit padomju okupācijas gadiem, pārejas perioda saimnieciskā sabrukuma, virknes stratēģisku un taktisku kļūdu Latvijas tautsaimniecības normālā sociāli orientētā tirgus ekonomikas nākotne ir tieši atkarīga no tālākās izaugsmes tempa. Latvijai nav lemts kļūt par Baltijas "tīģeri", kas vareniem lēcieniem vēsturiski īsā laikā sasniegtu to iedzīvotāju labklājības un sociālās drošības līmeni, kas raksturīgs ES kaimiņvalstīm. Latvijai, kas tikai 1997.gada nogalē *de jure* kļuva par ES asociēto valsti ar perspektīvu tikt uzņemtai ES saimē, strauji izaugsmes tempi nav garantēti. Jāizcīna nosacījumi, kas ļautu paātrināt soli, lai gaismā garajā attīstības tuneļa galā kļūtu arvien spilgtāka. Nav runa par optimismu un pesimismu. Tās nav makroekonomikas kategorijas. Attīstības tempi prasa noteiktu cēloņsakarību, obligātus nosacījumus, spēcīgu motivāciju. Pašplūsmā tas nenotiek. Nepieciešams zinātniski pamatots stratēģisks plāns, par kuru katra līdzšinējā Latvijas valdība čakli plāpāja, bet neko nedarīja. Taktiski soļi brīžiem atgādināja dzīvošanu no rokas mutē. Tranzīta panākumu apjūsmošana nav saistīta ar samilzušo problēmu radikālu risinājumu. Bez teorētiska ceļveža draud briesmas braukt no grāvja uz grāvi, bet nevis līdzināt platu un stingru izaugsmes lielceļu.

3.1. Ekstensīvā izaugsme

Stratēģija. Makroekonomikas teorija ir bagāta cēloņsakarībām, kas nodrošina ekonomisko izaugsmi. Attīstības līmenis ir atkarīgs no izmantoto ražošanas resursu daudzuma, bet pievienotās vērtības tautsaimnieciskais lielums ir ražošanas resursu funkcija. Primitīvā veidā ekonomiskos sakarus var izteikt formulā:

$$\Delta IKP = \Delta C + \Delta G + \Delta I + \Delta E$$

Tam pamatā ir elementāra atziņa: vairāk resursu, lielāks rezultāts. Šī atziņa nebūt nav precīza. Ražošanas resursiem jābūt noteiktās proporcijās. Ja mēs visus resursus palielināsim vienādā mērā, piemēram, par 20%, tad tas vēl nenozīmē, ka IKP arī pieaugs tieši par 20%. Ekstensīvais ekonomikas izaugsmes variants nozīmē tikai vienu: resursi palielinās, jauna tehnika, tehnoloģija, organizācija netiek pielāgota; ražošanas pakalpojumu

sniegšanas līmenis, arī kvalitāte paliek iepriekšējā. Būtiski ir tas, ka ražošanas resursi tiek palielināti noteiktā saskaņotā proporcijā. Jaunrades spēks un ražīguma spēks nemainās. Resursu atdeve nepieaug. Palielinot kapitālu par noteiktiem procentiem, darbaspēka daudzums var kļūt nepieciešams citā vietā. Variantu ir atliku likām. Stratēģiskiem aprēķiniem ir jāatrod vislētākais nākotnes variants. Vai vienmēr atbilstoši darba vietu papildu skaitam ir jāpalielina ēku un būvju apjoms? Papildu izejvielu daudzums vēl automātiski neprasa proporcionālu pārvaldes darbinieku skaita pieaugumu.

Ekstensīvajai izaugsmei, kur panākumu kritērijs ir rezultāta pieaugums, ir sava efektivitātes stratēģija. Var principiāli iebilst, ka ekstensīvā izaugsme ir nepieņemams attīstības variants, jo konservē atpalcību, dod vislētāko pieauguma tempu. Vienlaikus šis variants var izrādīties vislētākais. Nav nepieciešams darbs ar elektroniku bruņotu iekārtu, datori, kvalificēts darbaspēks, speciāli gatavotas izejvielas, materiāli, augsta precizitāte visiem resursiem.

Pievienotās vērtības pieauguma formula ir šāda:

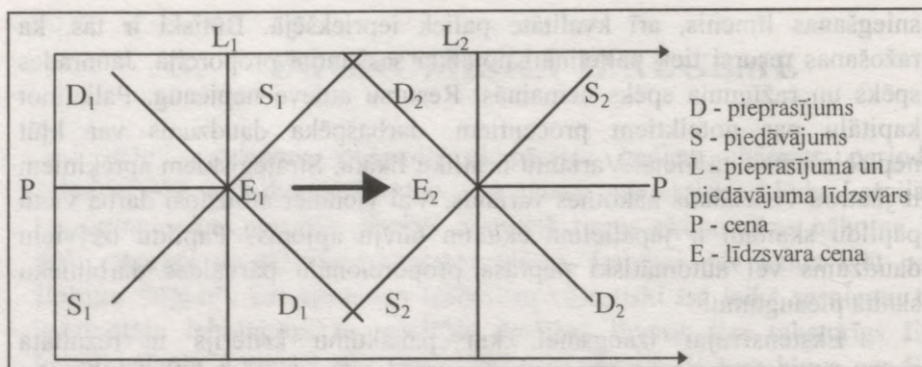
$$\Delta PV = \Delta IR + \Delta DA + \Delta\% \text{ no } K + \Delta P \text{ no } U_{Sp}$$

Pievienotās vērtības pieauguma formula prasa stingru proporcionalitāti elementu starpā.

Šī proporcionalitāte savukārt prasa resursu proporcionalitāti.

$$\Delta RR = \Delta DR + \Delta D_{Sp} + \Delta K + \Delta U_{Sp}$$

Lielāks piedāvājums prasa lielāku pieprasījumu. Šī proporcionalitāte attīstās. Nepieciešams papildu pieprasījums, lai ekstensīvā variantā būtu vajadzīgs papildu piedāvājums. Ekonomiskā izaugsme ir piedāvājuma izvēršanās, bet tas kļūst iespējams, vienīgi palielinoties visai konkrētam pieprasījumam. 3.1. attēls rāda šādu ainu vispārējā veidā.

3.1. attēls. IKP pieaugums (milj. Ls, cenas nemainīgas).

3.1. attēls sastāv no divām daļām. Kreisajā pusē ir mazāks piedāvājums un pieprasījums (līdzsvarots), labajā pusē $D_2 > D_1$; $S_1 > S_2$; $L_2 > L_1$. Šis attēls atspoguļo ekstenzívā ekonomisko izaugsmi tai ziņā, ka pieaug gan piedāvājums, gan pieprasījums. Paliek nenoskaidrots pieprasījuma pieauguma avots. Variantu diapazons ir plašs (cenas nemainīgas): kredīts, budžeta deficīts, papildu naudas emisija; arī piedāvājuma pieaugums ir konkrētā pieprasījuma iekšējais katalizators.

3.1. attēla darbība ir iespējama vienīgi tad, ja ekonomika ir bagāta ar brīviem papildu resursiem. Visticšāk tas saistās ar konkrēto specialitāšu bezdarbu. Grūtības var radīt ierobežoti dabas resursi, kas liedz palielināt kapitāla elementus, izejvielas, materiālus, kurināmo, iekārtas. Šī atziņa ir vairāk teorētiskas dabas nekā praktiskās ekstenzívās paplašināšanas šķērslis.

3.2. Intensīvā izaugsme

Ekonomiskais saturs. Kādas valsts IKP intensīvā izaugsme nozīmē, ka ražošanas apjomi, pakalpojumu sniegšana paplašinās uz intensīvu faktoru rēķina. Tiek lietota jauna tehnika, moderna tehnoloģija, efektīvāka organizācija, aug ražošanas resursu atdeve, tiek kāpināta kvalitāte. Citiem vārdiem, darbojas jaunrades spēki, aug ražīgums. Variantu skaits, kas nodrošina intensīvu ekonomisko izaugsmi, ir visai liels. Minēsim tikai dažus tipiskus piemērus:

- 1) ražošanas resursu daudzums paliek nemainīgs, bet jaunrades spēks, resursu atdeves pieaugums, darba ražīgā spēka

kāpinājums, kapitāla tīrā ražīguma kāpums, uzņēmējdarbības veiksmē konkurences jomā palielina pievienoto vērtību;

- 2) lietoto ražošanas resursu daudzums pieaug, bet saimniekošanas rezultāts apsteidz resursu pieaugumu;
- 3) lietotie ražošanas resursi samazinās, bet, pateicoties jaunajai tehnikai un tehnoloģijai, ražošanas vai pakalpojumu sniegšanas apjoms vērā ņemami apsteidz sākotnējo līmeni.

Visiem šiem variantiem nepieciešami konkrēti nosacījumi, kas brīžiem ir pietiekami sarežģīti un saistās ar sazarotiem sakariem daudzās tautsaimniecības nozarēs. Atkārtoti izvirzās jau iepriekš minētā problēma: nepieciešams atbilstošs koppieprasījums. Neiekļausim analīzē inflācijas iespaidu. Ražošanas vai pakalpojumu izvēršana pēc pasakas formulas "galdiņ klājies!" nenotiek. Noteicošais faktors, kas spēj nodrošināt saimniekošanas rezultāta jūtamu izaugsmi, ir investīcijas. Vienoti tiek nodrošināts apjoma pieaugums un intensīvā paplašinātā atražošana.

3.3. Investīciju multiplikatora un akseleratora mehānisms

3.3.1. Nodarbinātības multiplikators

Bezdarba apogēja. 1929. - 1933.gadā vispasaules ekonomiskā krīze izraisīja bezdarbu, kādu līdz šim kapitālisma pasaule nebija piedzīvojusi. Ilgāku vai īsāku laiku konkrētās valstīs katrs trešais, brīžiem pat katrs otrais darba ņēmējs bija bez darba. Ekonomiskā doma drudzaini meklēja izeju no sociāli traģiskā stāvokļa. Starp angļu ekonomistiem aktīvi darbojās P. Kāns. 1931.gadā, kad vairākās valstīs bezdarbs sasniedza maksimumu, parādījās P. Kāna raksts, kur bija iztirzāta nodarbinātības multiplikatora formula.

Nodarbinātības multiplikatora formula. P. Kāns savu formulu veidoja tikai no diviem rādītājiem. Pirmais rādītājs ΔN - visas nodarbinātības pieaugums t periodā. Otrais rādītājs ΔN_1 - sākotnējais nodarbinātības rādītājs. Attiecinot pirmo rādītāju pret otro, P. Kāns noteica nodarbinātības multiplikatoru (reizinātāju) K_n^1 :

$$K_n^t = \frac{\Delta N}{\Delta N_1}$$

Ekonomiskā jēga. Sākotnējās nodarbinātības pieaugums ievada nodarbinātības ķēdes reakciju. Papildu darba vietas (darbarokas) palielina darba ņēmēju kopējos ienākumus. Aug pieprasījums pēc patēriņa priekšmetiem. To saražošanai nepieciešama papildu nodarbinātība utt. Nodarbinātības multiplikators noteiktam laika periodam t sniedz šī procesa skaitlisko raksturojumu. Variējot laika periodu t , var prognozēt darba vietu pieaugumu (bezdarba samazināšanos) jebkuram laika sprīdim. Tīri praktiska nozīme ir samēram starp ΔN_1 un sagaidāmo ΔN lielumu t laika periodā. Līdz ar to nodarbinātības multiplikators K_n^t ir ekonomiskās un sociālās politikas nozīmīgs ierocis. Šo multiplikatoru var arī izmantot bezdarba prognozēšanai.

3.3.2. Dž. M. Keinsa investīciju multiplikators

Izcilais XX gs. ekonomists pievērsa uzmanību P. Kāna rakstam, nodarbinātības multiplikatora veidošanas loģikai. Dž. M. Keinsam radās ideja līdzīgā veidā sasaistīt investīcijas ar iekšzemes kopprodukta pieaugumu. P. Kāna nodarbinātības multiplikators izsaka kopumā primitīvas sakarības, bet Dž. M. Keinss radīja vispusīgi argumentētu investīciju un izaugsmes teoriju.

Galējā tieksme patērēt. Šī jautājuma pamatus jau analizējām iepriekšējā nodaļā. Atgriezīsimies pie šīs problēmas, sniedzot plašāku sakarību virkni, argumentāciju.

Pamats analīzē ir Dž. M. Keinsa IKP izlietošanas formula $IKP = C + G + I + E$. Ja pieņemsim, ka imports līdzinās eksportam, un apvienosim privāto un valsts patēriņu, tad formula pārveidojas:

$$IKP = C + I$$

Ietaupījumu avots ir ietaupījumi un $IKP = C + S$, kur S ir ietaupījumi. Ja ietaupījumi transformējas tieši vai caur kredītsistēmu investīcijās, tad $S = I$ un pamatota ir iepriekšminētā formula $IKP = C + I$. No kā ir atkarīgs I lielums IKP sastāvā? Atbilde ir skaidrāka par skaidru: no C lieluma. $I = IKP - C$. Jo mazāk ienākumu un resursu un mazāk patērē C , jo vairāk ienākumu un resursu var izlietot investīcijām.

Šai sakarā Dž. M. Keinsa atklātais psiholoģijas pamatlikums "galējā tieksme patērēt" sekmē investīciju pieaugumu. Atgādināsim: pieaug ienākums, palielinās patēriņš, bet dilstošā proporcijā. Minēsim piemēru:

IKP vai nacionālā ienākuma pieaugums, %	Patēriņa pieaugums, %
10	8
20	14
30	12

Formulas veidā:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

ΔC - patēriņa pieaugums,

ΔY - IKP vai nacionālā ienākuma pieaugums,

MPC - starptautisks apzīmējums galējai tieksmei patērēt - *marginal propensity to consume*.

Matemātiski: $1 > \frac{\Delta C}{\Delta Y} > 0$

Galējā tieksme taupīt. Galējā tieksme patērēt ir medaļas viena puse; šīs medaļas otra puse ir galējā tieksme taupīt, kuras starptautiskais apzīmējums ir MPS - *marginal propensity to save*.

Tieši pretēji MPC galējā tieksme taupīt izpaužas attiecībās, kad, pieaugot IKP, vēl lielākā mērā relatīvi pieaug ietaupījums. Piemēram, $\Delta IKP = 10\%$; $\Delta S = 14\%$.

Matemātiski to var izteikt kā $\frac{\Delta S}{\Delta Y} > 1$, kur S ir ietaupījums.

No iepriekšējām formulām izriet vienādojums:

$$MPC + MPS = 1.$$

Dž. M. Keinsa investīciju multiplikatora vienkāršā formula. Investīcijas ir ekonomikas izaugsmes dominante. Visvienkāršākā veidā to var izteikt formulā:

$$K_I^t = \frac{\Delta IKP}{\Delta I}$$

Šī formula ir veidota pilnīgi neatkarīgi no MPC un MPS, tātad no porporcijām, kādā IKP dalās patēriņā un uzkrāšanā (investīcijās). Šai formulai līdz ar to trūkst skaitliskās noteiktības.

Dž. M. Keinsa investīciju multiplikators, ievērojot psiholoģisko pamatlīkumu. Veidojot investīciju multiplikatoru, ievērojot konkrētos lielumus $MPC = \Delta C/\Delta Y$ un $MPS = \Delta S/\Delta Y$, kā arī $MPC + MPS = 1$, iegūstam investīciju multiplikatora formulas.

$$K_1^t = \frac{\Delta Y}{\Delta I} = \frac{\Delta Y}{\Delta S}, \text{ jo } \Delta I = \Delta S$$

Atvasināti:

$$\Delta Y (\text{IKP}) = K_1 \times \Delta I$$

Investīciju multiplikatoru var reprezentēt arī kā pretēju lielumu.

$$K_y^t = \frac{1}{MPS} = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{1 - \Delta C/\Delta Y}$$

Šīs investīciju multiplikatoru formulas balstās uz pietiekami elementārām sakarībām: $MPC + MPS = 1$. Piemēram, $\frac{3}{4} + \frac{1}{4} = 1$ vai $\frac{4}{5} + \frac{1}{5} = 1$.

$$K_y^t = \frac{1}{1 - \frac{3}{4}} = 4 \text{ vai } K_y^t = \frac{1}{1 - \frac{4}{5}} = 5;$$

$$\Delta Y = 4 \times \Delta I \text{ vai } 5 \times \Delta I.$$

Rezultāts ir iespaidīgs: investīciju multiplikators līdzinās 4 vai 5. Tas praktiski nozīmē, ka iekšzemes kopprodukts t laika sprīdī pieaugs 4 vai 5 reizes, salīdzinot ar investīciju pieaugumu. Īstenosies ekonomiskā izaugsme. Jautājums, vai īstenosies ekstensīvā vai intensīvā paplašinātā atražošana, netiks skarts. Mums ir darīšana ar visvienkāršāko investīciju multiplikatora variantu. Bet šim multiplikatoram ir principiāla nozīme: izmantojot daļu IKP vai nacionālā ienākuma investīcijām, mēs palielinām iekšzemes kopproduktu, nacionālo ienākumu, avotu jaunām investīcijām.

Investīciju multiplikatora darbība

	Izmaiņas nac. ienākumā, ΔY	Izm. galējā patēriņā, ΔC MPC = 3/4	Izm. galējā ietaupījumā, ΔS MPS = 1/4
Sākotnējais pieaugums	$\Delta 5,00$	$\Delta 3,75$	$\Delta 1,25$
Otrais cikls	$\Delta 3,75$	$\Delta 2,81$	$\Delta 0,94$
Trešais cikls	$\Delta 2,81$	$\Delta 2,11$	$\Delta 0,70$
Ceturtais cikls	$\Delta 2,11$	$\Delta 1,58$	$\Delta 0,53$
Piektais cikls	$\Delta 1,58$	$\Delta 1,19$	$\Delta 0,39$
Visi pārējie cikli	$\Delta 4,75$	$\Delta 3,50$	$\Delta 1,19$
Kopā	$\Delta 20,0$	$\Delta 15,0$	$\Delta 5,0$

$$\text{Investīciju multiplikators } K_I = \frac{\Delta Y}{\Delta I} = \frac{20}{5} = 4$$

Sarežģītais investīciju multiplikators. Reālā saimniekošana ir krietni sarežģītāka par attēloto piemēru 3.1. tabulā. Praktiski mums ir darīšana ar sarežģītu multiplikatoru:

- 1) jāņem vērā nodokļu lielums, kas iekļaujas budžetā un samazina nacionālā ienākuma ietaupījuma iespējas;
- 2) daļa no nodokļiem tieši caur budžetu pārvēršas investīcijās, liek darboties multiplikatoram. Samērs starp valsts budžeta nodokļiem un valsts budžeta investīcijām no ekonomiskās izaugsmes viedokļa ir nozīmīga makroekonomiskā proporcija;
- 3) līdzīgi nodokļiem darbojas muitas tarifi;
- 4) akcīzes nodokļa izlietojums ir viens no investīciju multiplikatora darbības faktoriem. Ja akcīzes nodokli izlieto ceļu celtniecībai, tad mums ir darīšana ar investīcijām un izpaužas multiplikatora efekts;
- 5) multiplikatoru sarežģīt imports dinamika, it sevišķi negatīvs ārējās tirdzniecības saldo. Daļa peļņas un līdz ar to ietaupījumi paliek svešā zemē un nevar kalpot investīcijām dotajā valstī;

- 6) multiplikatoru sarežģī jebkurš faktors, kas iespaido patēriņu, ietaupījumu, investīcijas;
- 7) sarežģītas attiecības multiplikatora darbībā veidojas, kad investīcijām izmanto ārzemju kredītus. Pēc kāda laika peļņas daļa jāatdod kreditoram līdz ar procentiem. Tas samazina investēšanas iespēju rīt un parīt, nākotnē;
- 8) lai sekmīgi īstenotu aktīvu investīciju politiku, Dž. M. Keinss ierosināja mērķtiecīgi izmantot valsts budžetu: jāsekmē patēriņš, lai investīciju ietekmē palielinātai produkcijai būtu noiets, rūpīgi jāpārdomā subsīdiju piešķiršana investīcijām; ar nodokļu politiku jāsekmē ietaupījumi, fiskālā (budžeta) politika jāsaista ar efektīvu kredīta politiku, kam ir ātra atdeve;
- 9) jāīsteno antiinflatorka politika, jo inflācija negatīvi iedarbojas uz multiplikācijas rezultātu. Multiplikācijas rezultātu tāpat grauj lieli iekšējā un ārējā parāda maksājumi;
- 10) investīciju multiplikācijas pozitīvu rezultātu visniknākais ienaidnieks ir negatīva maksājumu bilance. Nauda aizplūst no valsts un samazina ietaupījuma un investīciju iespējas;
- 11) jo lielāks ir patēriņa apjoms nacionālajā ienākumā, jo lielākas ir iespējas taupīt, tātad investēt;
- 12) investīciju multiplikators ne tikai palielina iekšzemes kopproduktu, bet arī spēj to strauji samazināt, darbojoties pretējā virzienā. Tas atkarīgs no tā, vai investīcijas pieaug vai samazinās. Mehānisma darbība ir viena, tikai funkcionēšanas virziens un rezultāts pretējs.

3.3.3. Investīciju multiplikatora darbības problēmas Latvijā

Postsociālistiskais sabrukums. Vēsturiski īsā laika periodā, pāris gados, Latvijas iekšzemes kopprodukts saruka par pusi. Korelatīvs sakars ar investīciju samazināšanu šaubas nerada. 1994.gadā, salīdzinot ar 1990.gadu, Latvijas IKP līdzinājās 50%, kopējā pamatkapitāla veidošana

(būtībā investīcijas) - 21,8%¹. Tā bija investīciju multiplikatora darbība. Virziens - investīciju samazināšana, rezultāts - IKP vēl ātrāka sarūkšana. Savijās vairāki procesi. Iekšējā un ārējā tirgus sašaurināšana, bezdarba straujš pieaugums, zemais peļņas procentu līmenis ražošanas nozarēs, augsta inflācija. Kredītprocentu līmenis strauji pieaug, investīcijas neganti sadārdzinās un sarūk. Saskaņā ar investīciju multiplikatoru kā šagrēnāda līdz stabilizācijai samazinās iekšzemes kopprodukts. Grimšanu mūklājā veic šokterapijas ķēdes reakcija.

Investīciju multiplikatora virziena maiņa. Stabilizācija pretēji dažu autoru apgalvojumiem (faktiski vēlmēm) iestājās nevis 1994.gadā, bet gan tikai 1996.gadā. Iekšzemes kopprodukts pieauga par 2,6%. Aktivizējās investīcijas. Investīciju multiplikators deva pirmo IKP ražu. 1997.gadā process turpinājās - IKP jau pieauga par 5% (vērtējums). Investīciju multiplikators bija šīs pozitīvās norises aktīvs spararats.

Ilgtermiņa un īstermiņa rezultāti. Nav ne mazāko šaubu, ka tautsaimniecības attīstības stratēģijai jābūt orientētai uz perspektīvu, jācīnās par projektiem ar ilgtermiņa atdevi. Tam ir tiešs sakars ar investīciju multiplikatora darbības ilgumu. Analizēsim salīdzinājumam vairākus projektus.

Projekts Nr. 1. Administratīvu ēku kompleksa jumta remonts (nomaiņa). Abstrahēsimies no investīciju apmēriem. Pieņemsim, ka skārds ir ražots Latvijā. Sāk darboties investīciju multiplikators. Darbā iesaistās darba ņēmēji, speciālisti jumīķi. Viņu darba alga rada pieprasījumu patēriņa priekšmetiem. Visi ražošanas resursi rod izmantojumu. Veidojas zemes rente, darba alga, procenti no kapitāla, peļņa no uzņēmējspējām, tiek maksāti netieši nodokļi, uzkrāti amortizācijas atskaitījumi. Citiem vārdiem, top iekšzemes kopprodukts.

Process attīstās pēc ķēdes reakcijas principa. Jāražo jumta skārds, dažas būvkonstrukcijas. Iekšzemes kopprodukts vērsas plašumā. Bet tad - stop! Darbi pusgada laikā tiek paveikti. Investīcijas raženi izlietas, izsmeltas. Darbi tiek pārtraukti. Mērķis sasniegts. Iekšzemes kopprodukts vairs netiek radīts. Investīciju multiplikators darbojas ar laika ziņā ierobežotu atdevi. Rezultāts no iekšzemes kopprodukta veidošanas viedokļa ir īslaicīgs.

---

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LEM, 1995. - 12.lpp.

Projekts Nr. 2. Tiek apgūts jauns kūdras purvs, kas prasa visdažādākās investīcijas, arī pievedceļu celtniecībai. Purva ekspluatācija lēsta 8 gadiem. Tiek izmantota ārzemju tehnika. Investīciju multiplikators sekmēs iekšzemes kopprodukta radīšanu ar diviem būtiskiem ierobežojumiem:

- ◇ pēc astoņiem gadiem kūdras purvs būs izsmelts. Darbi apstāsies. Iekšzemes kopprodukts vairs netiks radīts;
- ◇ ārzemēs radīta tehnika iegrožos iekšzemes kopprodukta ražošanu tepat Latvijā. Attiecīgai IKP daļai būs cita dzimšanas valsts.

Projektam Nr. 2 ir būtiskas priekšrocības, salīdzinot ar projektu Nr. 1. Galvenokārt 16 reizes ilgāks IKP radīšanas periods, kas pozitīvi iespaido katru IKP veidojošo elementu.

Projekts Nr. 3. Nolemts uzcelt jau pastāvošās ēkās sievietes apģērba šūšanas fabriku. Ēku konstrukcijas darbiem tiks izmantots vietējais celtniecības materiāls un darbaspēks. Iekārtas - ārzemju. Izejvielas, furnitūra līdz pēdējai pogai - imports. Gatavās produkcijas piegāde vairumtirgotājam - ārzemju; kravas automašīnām - ārzemju transportuzņēmumu šoferi. Šūšanu ārzemju tehnologu vadībā veic pašmāju šuvējas. Uzņēmuma darbība aprēķināta 12 gadiem. Šāds projekts prasa minimālu vietējo investīciju daudzumu - ierobežotus rekonstrukcijas darbus. Šeit arī vairākus mēnešus veidosies iekšzemes kopprodukts. To vairo arī šuvēju un vietējo administratoru alga, netiešie nodokļi, amortizācijas atskaitījumi. Turklāt šie procesi "baros" iekšzemes kopproduktu 12 gadus. Ja audumus (turklāt vēl no Latgales līnīm) piegādātu pašmāju linu vērptuve un austuve, investīciju multiplikators būtu krietni lielāks.

Projekts Nr. 4. Iecerēts celt lielas jaudas celulozes rūpnīcu. Kopējais investīciju apjoms ir 1,2 miljardi USD. Iekārtas tiks importētas. Viss pārējais - celtniecības materiāli, izejvielas, enerģija, transporta pakalpojumi - pašmāju produkcija. Darbaspēks, izņemot dažus speciālistus, vietējais. Aprēķinātais jaudu izmantošanas laiks (ieskaitot remontu) - trīsdesmit gadu. Šis projekts, salīdzinot ar citiem projektiem, nodrošinās vislielāko multiplikatoru. To noteiks nevis miljardu investīcijas, bet tas apstāklis, ka ražošanas resursu lielākā daļa ilgu gadus tiks iegūta un pārstrādāta tepat Latvijā. Neizbēgami zaudējumi IKP jomā saistīsies vienīgi ar specializētu iekārtu un ar dažām ķīmikālijām.

Saprotams, Latvijas ekonomikas augšupeju nodrošināt vienīgi ar investīcijām, kam ir liels multiplikators, ir sapnis, utopija. Tas nenozīmē, ka pret investīciju multiplikatoru varam izturētis vienalīdzīgi. Nepieciešama ekspertīze. Salīdzinošās efektivitātes aprēķins, izraugoties par kritēriju iekšzemes kopprodukta apjomu noteiktā laika posmā. Šāds vērtējums atļaus izvēlēties visizdevīgākos projektus no iekšzemes produkta lieluma viedokļa. Citu kritēriju spēks ar to tiek spēcīgi papildināts. Kļūs iespējams zinātniski pamatoti izstrādāt Latvijas tautsaimniecības konkrēto stratēģiju, paredzot objektus, kam ir liels investīciju multiplikators. Latvijas attīstības aģentūras speciālisti apgalvo, ka investīciju piedāvājumu esot atliku likām, trūkstot tikai sagatavotu investīciju projektu. Šādos apstākļos jābūt mērķtiecīgiem un izvēlīgiem. Viens un tas pats investīciju lielums spēj nodrošināt visai atšķirīgu iekšzemes kopprodukta apjomu. Mūsu tiešā interese - lai iekšzemes kopprodukts būtu lielāks un pieaugtu raitāk.

Investīciju multiplikators un Latvijas realitāte. Dž. M. Keinsa zinātniskām abstrakcijām vienmēr ir praktiska ievirze: meklētais nezināmais - nacionālais ienākums, patēriņa un investīciju avots. Pārejas periodā uz tirgus ekonomiku galējā tieksme patērēt un galējā tieksme taupīt Latvijā nedarbojas pilnā apjomā. Zemais dzīves līmenis ir būtisks taupīšanas šķērslis. Tas nozīmē, ka investīciju avoti Latvijā pilnā mērā neveidojas pēc formulas $MPS = 1 - MPC$:

- 1) daļa ietaupījumu S drošības dēļ tiek pārskaitīti ārzemju bankās un uz vietas ar kredītu investīciju starpniecību netiek izmantoti;
- 2) 1995.gada kormercbanku krīze iedragāja uzticību bankām. Kādu laiku ietaupījumi nenonāca Latvijas komercbankās, kas krietni iegrožoja investīciju iespējas;
- 3) Latvijas Bankas stingrie kontroles soļi kredīta jomā komercbankām radīja "kredītbaļu sindromu". Bankas ļoti atturīgi piešķīra kredītus un līdz ar to nopietni kavēja investīcijas. Minēto "baļu sindromu" pārvarēja pakāpeniski. Kredītiestāžu ārzemju pasīvi tikai no 1995.gada decembra beigām līdz 1996.gada novembra beigām pieauga par 119 milj.Ls jeb par 50% un turpināja pieaugt. Kretīti iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām no 1994.gada beigām līdz 1996.gada novembra beigām ir samazinājušies par 164 milj. Ls jeb par 45%;

- 4) investīcijām ir galvenokārt ārzemju izcelsme un tām nav sakara ar galējo tieksmi patērēt un taupīt tēpat Latvijā;
- 5) pakāpeniski atzīrta arī Latvijas kredīts: laikā no 1996.gada decembra beigām līdz 1997.gada oktobra beigām vietējie kredīti iekšzemes uzņēmumiem un privātpersonām pieauga no 211,5 milj. Ls līdz 331,8 milj. Ls jeb par 57%. Šo procesu sekmēja kredītlikmju pazemināšana.

3.2. tabula

Vidējās procentu likmes gadā, %

	1996. XII	1997. X
Latvijas Bankas refinansēšanas likme	9,5	4,0
Uzņēmumiem un privātpersonām latos izsniegtajiem kredītiem:		
īstermiņa	21,9	12,6
ilgtermiņa	20,9	14,0

Tāds pats efekts bija valsts iekšējā aizņēmuma parādzīmju procenta ievērojama krišanās. Komercbanku kredīti kļuva par visizdevīgākiem līdzekļu ieguldījumu veidiem, kaut arī ar noteiktu riska pakāpi.

Kavēšanas laiks. Laiku no investēšanas sākuma brīža līdz nacionālā ienākuma reālam pieaugumam var raksturot kā investīciju kavēšanas laiku. Šis laiks būtiski iespaido investora motivāciju. Viena no Latvijas īpatnībām ir tā, ka investīcijas konkrētā objektā ir ne tikai mazas pēc apjoma, bet arī galvenokārt ar īsu kavēšanas laiku. Tas stimulē maza apmēra kapitālieguldījumus.

Investīciju motīvi Latvijā. Katram potenciālam investoram pasaulē ir bezgala daudz alternatīvu saviem ieguldījumiem. Šīs alternatīvas aptver gan valstis, gan uzņēmējdarbības veidus. Latvijai ir gan savas priekšrocības, magnēti, kas pievelk investorus, gan negatīvi faktori, kas investorus atbaida. Magnētisks spēks ir Latvijas neaizsalstošām ostām, orientētām uz tranzīta nodrošināšanu starp Rietumiem un Austrumiem. Šo ostu attīstība piesaista efektīvas investīcijas. Cits faktors ir Latvijas meži lētas mežizstrādes apstākļos. Relatīvi lēts un kvalificēts darbaspēks

piesaista investīcijas nozarēs, kam ir vidējs tehniskais līmenis. Kokapstrāde ir mežizstrādes organisks turpinājums. Uzņemšanas perspektīva ES ir nosacījums, kas liek investoriem savlaicīgi apsvērt investēšanas iespējas Latvijā. Lētais darbaspēks ES valstu starpā tuvākos desmit gados būs Latvijas pievilksanas spēks investīciju jomā ES saimē.

Diemžēl Latvijai ir garš saraksts to negatīvo faktoru, kas liek potenciāliem investoriem LR apiet ar likumu. Latvijas iekšējais tirgus ir tik šaurs, ka krietni izdevīgāk ir preces importēt, nekā investēt līdzekļus preču ražošanai vietējam tirgum. Investīciju motīvs var būt tikai preces plašam eksportam uz Rietumu un Austrumu tirgiem. Pasaulē ir ne mazums valstu ar vēl lētāku darbaspēku un bez nepieciešamības nest sociālās aprūpes slogu. Nodokļu nasta liek vienam otram investoram izvairīties no ieguldījumiem Latvijas teritorijā. Birokrātija, sarežģītas muitas procedūras, ko papildina tradicionāla kukuļošana, brīžiem rekets, vispārējā kriminogēnā situācija investīcijas neveicina. Atkārtosim vienu būtisku faktoru: naudīgi investori būtu, sagatavotu investīcijas projektu trūkst.

Investīciju jomā aktīvi darbojas konkurence. Lielais celulozes kombināta projekts arī nonācis konkurences knaiblēs. Neskatoties uz lielo miljardu investīcijas apjomu, investoru konsorcijs organizācija problēmas nerada. Naudas likviditāte nerastu grūtības, pasūtot projektu un unikālu vismodernāko iekārtu. Bet Latvijai nav speciālistu pārvaldnieku, kas spētu šādu celtniecību vadīt un pēc tam nodrošināt tehnoloģiskos procesus. Izrādās, ka Skandināvijas valstu celulozes ražotāji nebūt nav ieinteresēti, lai Latvijā rastos jaudīgs konkurents. Konkurences asi trīs zobens šoreiz ir nevis cena un kvalitāte, bet pavisam cita rakstura ierocis. Vareni celulozes kombināti liedz saviem speciālistiem slēgt līgumus ar topošo Latvijas gigantu. Mērķis - neļaut konkurentam piedzimt speciālistu trūkuma dēļ. Tas ir bīstamāks ierocis nekā tradicionāli konkurences paņēmieni. Speciālistu piesaiste var prasīt prāvus naudas līdzekļus, kas sadārdzina projektu, daļēji iegrožo tā priekšrocības.

Ietaupījumu pastarpināšana. $S = I$ ir ideāls variants, kas sastopams visai reti. S pārvēršas I galvenokārt pastarpināti. Ja atmetam vecmodīgo uzvedību glabāt ietaupīto naudu zeķē, zem matrača, lādē, tad S vispirms nonāk bankā beztermiņa vai termiņa noguldījumu veidā. Banka šos noguldījumus cenšas ar kredītu palīdzību pārvērst investīcijās. Pēdējā gadījumā sāk darboties investīciju multiplikators. Latvijā kredīta procenti ir joprojām relatīvi augsti (ap 10% - 14%), kas aprij daļu investīciju un

nacionālā ienākuma. Attīstītās tirgus ekonomikas zemēs ir zemāka procentu likme un veiksmes gadījumā augstāka peļņas norma. Tas nozīmē, ka LR investīciju multiplikators ir pagaidām mazāks nekā "vecajā tirgus Eiropā". Izmaksu inflācija, pret kuru Latvijas valdība un Latvijas Banka izturas kopumā pasīvi, neļauj tālāk pazemināt kredīta procentu vidējo likmi. Nepieciešama izmaksu inflācijas iedarbīga mazināšanas programma, tad secīgi pazemināsies kredīta procentu likmes un palielināsies investīciju multiplikators Latvijā.

Līdzekļu likviditāte. Motivācijas mehānismā, kas sekmē vai iegrožo investīcijas un līdz ar to regulē investīciju multiplikatora lielumu un pastarpināti nacionālo ienākumu, sava loma ir līdzekļu likviditātei. Likvidie līdzekļi ir tie, kurus bez grūtībām var pārvērst precēs vai naudā. No šī viedokļa būtiski atšķiras ietaupījumi, ko glabā mājās, banku beztermiņa kontos, no tiem līdzekļiem, kas glabājas termiņieguldījumos, vērtspapīros vai ir tieši investēti ražošanas resursos. Inflācijas apstākļos nelikvidie līdzekļi, kas kā investīcijas tiek dēvēti par sasaistītiem fondiem, var to īpašniekiem radīt ievērojamus zaudējumus. Tāpēc Latvijā ir ne mazums uzņēmēju, kas dod priekšroku likvidiem fondiem, atturas no ieguldījumiem piesaistītos fondos, labprāt nodarbojas ar tirdznieciskām operācijām, importa apkalpošanu, valsts parāda zīmju iegādi. Uzņēmēji, kas gatavi riskēt, pērk un pārdod akcijas Rīgas fondu biržā, retāk nodarbojas ar valūtas spekulācijām komercbanku dīlinga centros. Šādi motivēta ekonomiskā rīcība Latvijā ir izplatīta. Visi šie daudzpusīgie apstākļi valstī iespaido investēšanas aktivitāti un apmērus, sarežģītā investīcijas multiplikatora darbību, pastarpināti mazina rezultātu - iekšzemes kopprodukta un nacionālā ienākuma pieaugumu. Šo sakarību zināšana, mērķtiecīga ekonomiskā politika uz tā pamata spēj Latvijā līdz ar tirgus neredzamo roku palielināt investīciju multiplikatoru. Tas ir viens no ceļiem, kas sekmē ekonomikas izaugsmi.

3.3.4. Akseleratora darbība

Multiplikators un akselerators. Investīciju multiplikatora darbības rezultāts ir iekšzemes kopprodukta un nacionālā ienākuma pieaugums. Tas rada jaunu investīciju iespēju $\Delta IKP = \Delta C + \Delta S$. Mēs līdz šim uzsvērām, ka investīciju izmaiņas ir dominante, kas nosaka IKP un nacionālā ienākuma pieaugumu vai samazināšanos. Vienlaikus makroekonomiskā teorija

saduras ar nozīmīgu parādību, kad ienākumu lielums regulē investīciju dinamiku. Te mēs sastopamies ar akselerācijas principu. Akselerators izsaka attiecības:

- 1) starp ienākumu lielumu un investīciju lielumu;
- 2) papildu investīciju iedarbību uz IKP un nacionālo ienākumu pieaugumu.

Multiplikators un akselerators cieši jo cieši saistīti vienotā mehānismā, kas darbojas pēc atgriezeniskās saiknes principa. Multiplikatora darbības rezultāts ir IKP un nacionālā ienākuma pieaugums. Tas dod iespēju palielināt investīcijas. Papildu investīcijas iedarbina investīciju multiplikatoru. Tādējādi mēs no jauna gūstam Δ IKP un Δ nacionālo ienākumu. Multiplikatora un akseleratora kopējā darbība ir tautsaimniecības izaugsmes mehānismi.

Akselerācijas principa saturs. Vispirms jāatšķir autonomas un atvasinātas investīcijas. Autonomas investīcijas nav atkarīgas no nacionālā ienākuma apjoma izmaiņām. Šo investīciju katalizators ir visjaunākās modes prasības, tehnikas un tehnoloģijas novitātes konkurences pātagas iespaidā. Cēlonis var būt arī iedzīvotāju skaita pieaugums vai neatliekamu ekoloģisku problēmu risināšana, postošu dabas katastrofu seku pārvarēšana.

Atvasinātas investīcijas īstenojas atkarībā no nacionālā ienākuma pieauguma. Te parasti vienoti darbojas iespējamība un nepieciešamība. Nav pastāvīgas cēloņsakarības vai tendences, stabilu nosacījumu, kas regulētu autonomas investīcijas.

Atvasināta investīciju teorija, kas pēta un atklāj cēloņsakarību starp nacionālā ienākuma pieaugumu un papildu investīcijām, tiek raksturota kā akselerators jeb akselerācijas princips. Investīciju atkarība no nacionālā ienākuma dinamikas veido akselerācijas saturu. Saskaņā ar akselerācijas principu jebkurš nacionālā ienākuma pieaugums vai samazinājums atbilstoši palielina vai sašaurina investīcijas tautsaimniecībā. Sprotams, runa ir par vispārēju tendenci. Katram laika posmam ir savas īpatnības. Lēmums par investīcijām tiek pieņemts, obligāti izpētot tirgus pieprasījumu.

Akseleratora formula. Minētās cēloņsakarības var it vienkārši izteikt formulā:

$$I_t = v (Y_t - Y_{t-1})$$

Tā izsaka I atkarību no akceleratora $v. Y_t - Y_{t-1}$ raksturo nacionālā ienākuma pieaugumu noteiktā laika periodā. Lielums $Y_t - Y_{t-1}$ var būt gan pozitīvs, gan negatīvs. Investīcijas, ņemot vērā šo rezultātu, atspoguļo akceleratoru.

Kad jāpalielina investīcijas? Latvijas pašreizējos apstākļos atbilde ir viena un stingri noteikta: permanenti. Bet analizēsim normālu tirgus ekonomikas situāciju. Tautsaimniecībā ir brīži, kad dotā perioda raksturīgas tehnikas un tehnoloģijas jaudas ir normāli noslogotas. Pieprasījuma pieaugums līdz zināmai robežai sekmē jaudu intensīvāku izmantošanu. Ja minētā robeža ir pārsniegta, sākas pārslodzes ar negatīvām ekonomiskām sekām, piemēram, pazeminās produkcijas vai pakalpojumu kvalitāte, pieaug remontizdevumi, iespējama tehnikas iziešana no ierindas, pat avārijas. Nobriest neatliekama vajadzība īstenot papildu investīcijas, lai nodrošinātu normālu jaudu izmantošanu bez tehniskā riska. Jaušami nobriest atvasinātais akcelerācijas princips. Saprotams, uzņēmējs ir gatavs izvērst investīcijas vienīgi gadījumā (atskaitot avārijas situāciju), ja ienākuma un pieprasījuma pieaugumam ir stabila tendence, nevis tā ir īslaicīga, pārejoša parādība. Iespējams arī variants, ka jauno investīciju pabeigšanas brīdī iepriekš augošais pieprasījums jau ir krities, atgriezies vecajās sliedēs. Tāpēc uzņēmēji, lemjot par investīcijām, ir maksimāli piesardzīgi.

Akcelerācija un kavēšanas laiks. Mēs jau minējām kavēšanas laika nozīmi, īstenojot investīcijas, izvērtējot to efektivitāti. Savas īpatnības ir kavēšanas laikam saistībā ar akceleratoru. Maldīgi būtu uzskatīt, ka investori nekavējoties reaģē uz nacionālā ienākuma pieaugumu. Veidojas kavēšanas laiks ar šādām sastāvdaļām:

- 1) nacionālā ienākuma nobriešana, laiks, līdz S sasniegs iecerētām investīcijām vajadzīgo lielumu (mēs abstrahējamies no kredītu piesaistīšanas);
- 2) situācijas novērtēšanas laiks pirms lēmuma pieņemšanas;
- 3) investīciju objekta projektēšanas laiks;
- 4) investīciju objekta uzcelšanas laiks;
- 5) dažkārt vēl jaunu jaudu apgūšanas laiks.

Daži speciālisti apgalvo, ka nav vajadzīgs nekāds speciāls jaudu apgūšanas laiks, ka tas ietilpināms projekta īstenošanas periodā. Teorijā tas skan prātīgi. Praksē bez speciālā jaudu apgūšanas laika ne vienmēr var iztikt. Objektīvi nepieciešamais kavēšanas laiks prasa akceleratora formulas precizēšanu:

$$It = v(Y_{t-1} - Y_{t-2})$$

Formulas daļa $(Y_{t-1} - Y_{t-2})$ tieši norāda uz kavēšanas laiku.

Akceleratora darbības īpatnības Latvijā. Multiplikatora darbības īpatnības Latvijā papildina akceleratora īpatnības. Nacionālā ienākuma pieaugums sekmēs ΔS palielināšanos un darbosies multiplikatora - akceleratora mehānisms. Līdz 1996.gadam par akceleratoru kā investīciju veicinātāju nenācās runāt. Nacionālā ienākuma straujš kritums, dziļa struktūrkrīze, nestabila ekonomiska vide, 1995.gada komercbanku krīze, izmaksu inflācija ar tai raksturīgu spirāli nespēja sekmēt akceleratora pozitīvo darbību. Akceleratora mehānisms veicināja investīciju samazināšanos. Tam bija divas izpausmes:

- 1) investīcijas saruka tieši (reizē arī strauji). Pēc Ekonomikas ministrijas publicētiem datiem, laikā no 1990.gada līdz 1994.gadam investīcijas Latvijas tautsaimniecībā samazinājās gandrīz 5 reizes. Šinī pašā laika posmā iekšzemes kopprodukts un nacionālais ienākums saruka par pusi. Nosacīti var pieņemt, ka akceleratori līdzinājās -2,5 reizēm $(-5 I \times 0,5 IKP)$. 1996.gadā IKP pieauga par 2,6%. Šis palielinājums vēl nespēja iekustināt akceleratora darbību - būt par avotu jaunām investīcijām, jo kopieprasījums (mazumtirdzniecības apgrozījums, reāla darba alga tautsaimniecībā nodarbinātiem) samazinājās par 10%. Pat, ja augtu kopieprasījums, to ievērojamā mērā nosegtu imports un neizmantotās jaudas;
- 2) daudzas iekārtas Latvijas tautsaimniecībā bija ne tikai morāli, bet arī fiziski nolietotas vai vienkārši nevajadzīgas no attiecīgo preču tirgus pieprasījuma viedokļa. Šie pamatkapitāla elementi bija jānoraksta, kas vēl vairāk samazināja akceleratora darbību. Cerams, ka ar 1998.gadu sāksies Latvijas IKP un nacionālā ienākuma stabila augšupeja (gada pieaugums ap 5%). Tas radīs nosacījumus multiplikatora - akceleratora mehānisma normālai darbībai.

3.3.5. Makroekonomiskās izaugsmes modelis

IKP paplašinātā atražošana. Makroekonomikā pazīstami daudzi ekonomiskas izaugsmes modeļi. Pakavēsimies tikai pie tiem, kam pamati likti, studējot mikroekonomiku. Noskaidrosim visvienkāršāko modeli.

Pieņemsim, ka kāda gada pievienotā vērtība līdzinās 1 miljardam Ls: 200 miljoni Ls zemes rente (ZR); 350 miljoni Ls darba alga (DA); 400 miljoni Ls procenti no kapitāla (% no K) un 50 milj. Ls peļņa no uzņēmējspējām (P no Usp). Investora kopējie ienākumi līdzinās 650 miljoniem Ls. Šo summu investors izlieto šādi: 50 miljoni Ls personīgam patēriņam, 100 milj. Ls rezerves kapitālam, 500 miljoni Ls papildu investīcijām. Lai iegūtu šādu pievienoto vērtību, jāinvestē 4375 miljoni Ls RR. Formulas veidā minētās sakarības fiksēsime šādi:

4375 miljoni Ls investīciju (I) → 4375 miljoni Ls ražošanas resursu (RR).

4375 miljoni Ls RR			
2000 milj. Ls dabas resursu (DR)	350 milj. Ls darba algas (DA)	2000 milj. Ls kapitāla (K)	25 milj. Ls uzņēmējspēju (Usp)

Līdz ar ienākumiem formula izskatās šādi:

4375 milj. Ls I → 4375 milj. Ls RR			
2000 milj. Ls DR	350 milj. Ls DA	2000 milj. Ls K	25 milj. Ls Usp
+			
ienākumi			
200 milj. Ls ZR	350 milj. Ls DA	400 milj. Ls % no K	50 milj. Ls P no Usp
investīcijas + ienākumi			
2200 milj. Ls DR + ZR	350 milj. Ls DA	2400 milj. Ls K + % no K	75 milj. Ls Usp + P no Usp

Nākamā gadā investori papildus iegulda ražošanā un pakalpojumos.

500 milj. Ls papildu investīcijas ΔI

$\Delta 100$ milj. Ls DR	$\Delta 30$ milj. Ls DA	$\Delta 345$ milj. Ls K	$\Delta 25$ milj. Ls Usp
↓	↓	↓	↓
<i>ienākumi</i>			
$\Delta 10$ milj. Ls ZR	$\Delta 30$ milj. Ls DA	$\Delta 75$ milj. Ls % no K	50 milj. Ls P no Usp

Nākamā gadā pievienotā vērtība = 1 milj. Ls sākotnējās pievienotās vērtības + 185 milj. Ls jaunās pievienotās vērtības = 1185 miljardi pievienotās vērtības; ekonomiskā izaugsme pēc pievienotās vērtības - 185 milj. Ls. Šāda izaugsme var turpināties arī nākamajos gados.

3.3.6. Investīcijas Latvijas tautsaimniecībā un ekonomiskā izaugsme

Jau iepriekšējie paragrāfi rādīja, ka investīcijas ir ekonomiskās izaugsmes obligāts nosacījums. Multiplikatora - akseleratora mehānisms, ekonomiskās izaugsmes modeļi, IKP pieauguma prognozes tieši balstās uz investīcijām. Investīcijas ir tehniski tehnoloģiska progresa pamats, sekmē iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Tādā kārtā investīcijas nodrošina ekonomisko izaugsmi gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi.

Kopējais pamatkapitāla veidošanas fonds. Izvērtējot investīciju pieaugumu, galvenokārt vadās pēc rādītāja, ko dēvē par kopējo pamatkapitāla veidošanas fondu. Tā ir investīciju būtiskākā sastāvdaļa, ko parasti sauc par kapitālieguldījumiem. Latvijas pašreizējos apstākļos minētais fonds, pēc ekonomikas izaugsmes kritērija, ir mazs - nepārsniedz 15% no IKP. Citu valstu pieredze liecina: lai radītu nosacījumus augstiem pieauguma tempiem, kopējā pamatkapitāla veidošanas fondam jāpārsniedz 20% no IKP. Diemžēl LR Centrālās statistikas pārvalde un Ekonomikas ministrijas vērtējumi (n) nesniedz pilnu un skaidru ainu par investīciju pieaugumu Latvijā. Formāli investīciju pieaugumu un struktūru sniedz 3.5. tabula.

Nefinansu investīcijas¹

(procentos)

Investīciju veidi *	Pieaugums 1995.g. laikā* (n)	Struktūra 1995.g. beigās (n)	Pieaugums 1996.g. laikā*	Struktūra 1996.g. beigās
Ilgtermiņa nemater. ieguldījumi	36,2	5,4	-7,4	4,6
Dzīv. mājas, būves un celtnes	5,3	54,2	8,3	54,8
Tehnoloģiskās mašīnas un iekārtas	7,4	21,0	7,1	20,8
Pārējie pamatlīdz. un inventārs	18,2	12,9	12,2	13,6
Pamatlīdzekļu izveidošana un nepabeigto celtniecības objektu izmaksas	24,8	6,5	4,4	6,2
Nefinansu investīcijas - pavisam (bez zemes)	9,7	100,0	7,5	100,0
Nefinansu investīcijas - pavisam (bez zemes un nemater. ieguld.)	8,5	94,6	8,3	95,4

* Investīciju apjomi gada beigās pret gada sākumu.

Pētot nefinansu investīciju cēloņus un avotus, jākonstatē maz iepriecinošs fakts, ka šo investīciju ievērojama daļa ir pārcenošanas rezultāts. Reāla pamatfondu pieauguma tiesa ir pieticīga. Par to liecina arī skaitļi. 1995. gadā nefinansu investīciju statistiski formāli fiksētais kopējais apjoms palielinājās par 10,8%; datu atšifrēšana liecina, ka reālais pieaugums lēšams tikai par 1,1%. 1996.gadā kapitālieguldījumi pārsniedza 1995.gada līmeni. Skaties un brīnies! Reālās nefinansu investīcijas ne par matu nepieauga. Kāpēc tā? Lieta vienkārša. Šinī gadā ievērojamu apjomu nefinansu investīciju likvidēja un norakstīja. Patiešām, kāpēc uzskaitīt vecas grabažas, kam vieta nevis modernajā ražošanā, bet vecās tehnikas muzejā. Brīžiem šī fiziski un morāli nolietotā tehnika bija arī privatizācijas traucēklis.

Nozaru struktūra. Vairāku tautsaimniecības nozaru sabrukums 90.gadu sākumā sekmēja nefinansu investīciju visai nevienmērīgu sadali pa

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1997. VI - 27.lpp.

nozārēm. Aktīvākā investora čempiona gadā gadu no gada turas nozare "Transports un sakari". Puse visu nozares kapitālieguldījumu kalpo tieši sakaru modernizācijas uzņēmējdarbībai visai nepieciešamās infrastruktūras attīstībai (SIA "Lattelekom"). Ārzemju investīcijas sakaros ir galvenokārt tiešās investīcijas.

3.6. tabula
Nefinansu investīcijas tautsaimniecības nozarēs¹
 (procentos)

	Pievienotās vērtības reālais pieaugums 1996 / 1995	Nefinansu investīciju pieaugums*	
		1995 (n)	1996
Lauksaimniecība, medniecība, mežsaimniecība un zvejniecība	-9,4	-8,7	-51,2
Apstrādājošā un iegūstošā rūpniecība	3,3	-0,5	-3,4
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde	2,2	16,0	2,2
Celtniecība	5,3	18,5	-25,0
Transports un sakari	13,5	25,7	12,4
Tirdzniecība	-3,4	19,8	16,0
Pārējie pakalpojumi	3,1	6,0	28,5
Kopā	2,8	8,5	8,3

* Investīciju apjomi gada beigās pret gada sākumu.

3.6. tabula ir spilgta ilustrācija valsts ekonomiskajai politikai. Grūst lauksaimniecība, apstrādājošā rūpniecība, sarūk celtniecība, pirmrindnieks ir "Transports un sakari".

Vērtējot nefinansu investīciju dinamiku, jāievēro divas īpatnības:

1) nav tiešā korelatīvā sakara starp investīcijām un ražošanas (pakalpojumu) pieaugumu. Investīciju potences ne vienmēr tiek reāli izmantotas. Ne mazums grūtību ir tirgus apgūšanas jomā.

Vilšanās attur no jaunām investīcijām vienu otru uzņēmēju, kas

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1997. VI - 28.lpp.

konkurences ringā bieži izjūta, ko nozīmē ekonomiskais *knock - down*;

- 2) nav tiešas sakarības starp finansu līdzekļu apjomiem un investīciju apmēriem. 1996.gadā kredīti vietējiem uzņēmējiem pieauga tikai par 10,1%, neskatoties uz to, ka Latvijas banku ārzemju aktīvi palielinājās par 76%. Pēc Ekonomikas ministrijas vērtējuma, pašreizējā Latvijas finansu konjunktūra nav labvēlīga kapitālieguldījumiem. Situācija var spēji mainīties, it sevišķi sakarā ar tām iespējām efektīvu investīciju jomā, ko pavērs perspektīva, iestājoties ES.

Privatizācija un investīcijas. Tuvojas brīdis, kad privatizācijā tiek iesaistīti vislielākie Latvijas uzņēmumi, tai skaitā vairāki dabiski monopoli. Privatizācijas pirmais nosacījums - investīcijas, jāmaina privatizējamo uzņēmumu tehniski tehnoloģiskā seja.

Starts ir dots. Privatizēts dabiskais monopols "Latvijas gāze" (Krievijas un Vācijas kapitāls). Ārzemju investori apņēmušies ar savām investīcijām plaši izvērst šī lieluzņēmuma darbību. Viens no privatizācijas gardajiem objektiem ir "Ventspils nafta". Runa ir ne tikai par uzņēmuma privātiem saimniekiem, bet par investoriem, kas spētu reāli palielināt šī uzņēmuma jaudu, radīt jaunas iespējas tranzītpārvadājumiem. Ne mazums strīdīgu problēmu aptvērušas dabisko monopolu "Latvenergo". Šeit jautājums ir visai ass: privatizēt vai neprivatizēt Daugavas Kaskādes hidrostacijas un ūdenskrātuves. Ja galīgais lēmums būs privatizēt, tad gaidāmi investori ar varenlielām investīcijām. Privatizācijas jomā saistībā ar investīcijām daudz kas jau nokavēts. Pirms četriem gadiem šo rindiņu autors ierosināja privatizēt samērā lielus Latvijas uzņēmumus, kurus aktīvi nepieprasīja par Ls 1 ar nosacījumu nākt ar lieliem kapitālieguldījumiem un nosacījumu radīt jaunas darba vietas. Šo priekšlikumu virkne ekonomistu kategoriski noraidīja ar argumentu, ka nedrīkst Latviju izpārdot. Pagāja četri gadi. Nīkuļojošiem uzņēmumiem parādi krājās kaudžu kaudzēm, uzņēmumus praktiski izlaupīja un tagad tos piedāvā privatizēt par Ls 1 ar nosacījumu apmaksāt parādus un vēl ieguldīt investīcijas. Privatizētāji investori parādus maksāt nevēlas. Šādi maksājumi būtībā ir investīciju samazināšana.

Sertifikāti nedod investīcijas. Privatizācijas sertifikāti saistās ar cēlu iedju: Latvijas iedzīvotājiem kompensēt tos lielos zaudējumus, ko tiem

nodarīja okupācijas vara. Sen zināms, ka ar cēliem nodomiem ceļš uz elli klāts. Privatizējot uzņēmumus par sertifikātiem, mainot sertifikātus pret akcijām Ls 28 apmērā, valsts zaudē divkārti, vai pat trīskārti:

- 1) akcija, kas apmainīta pret privatizācijas sertifikātu, ir bezmaksas dāvana, un valsts zaudē privatizācijas izpiršanas naudu;
- 2) īpašnieki, kas par tādiem kļuvuši ar sertifikātu palīdzību, neiegulda uzņēmumā ne santīma;
- 3) līdzīpašnieki, kas par tādiem kļuvuši ar sertifikātu palīdzību, alkt ātrāk gūt labumu no saviem sertifikātiem, tagad akcijām. Kā pilntiesīgi akcionāri tie akcionāru kopsapulcēs cenšas peļņu vispirms novirzīt dividenžu izmaksai, nevis investīcijām, šodienas ienākumiem, nevis rītdienas attīstībai. Šāda nostāja no perspektīvas viedokļa nes tikai ļaunumu, ir investīciju naidnieks.

3.4. Valsts investīciju programma (VIP)

Pieredze it visās, arī attīstītās tirgus ekonomikas zemēs, rāda, ka visas problēmas ar privātām investīcijām risināt nav iespējams. Ekonomikas izaugsme ir kompleksa problēma ar daudziem virzieniem un pasākumiem. Viens no nosacījumiem, kas sekmē ekonomisko izaugsmi, ir infrastruktūru attīstība. Īpaša loma ir vides aizsardzībai. Šo problēmu risināšana prasa valsts budžeta līdzekļus. Tāpēc tiek īstenota Valsts investīciju programma, kas paredz ik gadus no valsts budžeta līdzekļiem novirzīt ne mazāk kā 1% no IKP minētiem pasākumiem. No ārvalstu garantētiem kredītiem Valsts investīciju programma saņem 2% no IKP. Kādi ir galvenie objekti, ko aptver šī nozīmīgā programma? Pirmkārt, enerģētiskā jomā ir paredzēts uzlabot siltuma un gāzes apgādi, veikt spēkstaciju rekonstrukciju. Otrkārt, transporta jomā ir trīs pamatvirzieni:

- 1) atjaunot Latvijas galveno ceļu segumu;
- 2) pilnveidot lielo un mazo ostu infrastruktūru;
- 3) vides un aizsardzības jomā nodrošināt notekūdeņu attīrīšanas iekārtas būvi.

Līdzekļu avotu struktūru VIP redzam 3.7. tabulā.

VIP līdzekļu struktūra 1995. - 1997.gadā.¹

(milj. Ls)

Finansējuma avots	1995	1996	1997 (plāns)
VIP - kopā, <i>t.sk.</i> :	28,5	47,4	134,0
valsts pamatbudžets	13,8	14,3	31,5
kredīti	10,3	12,3	62,5
citi resursi (pašvaldību budžeti, valsts speciālais budžets un projekta realizētāju pašu resursi)	4,4*	20,8	39,9
(procentos no iekšzemes kopprodukta)			
VIP - kopā, <i>t.sk.</i> :	1,2	1,7	4,3
valsts pamatbudžets	0,6	0,5	1,0
kredīti	0,4	0,4	2,0
citi resursi (pašvaldību budžeti, valsts speciālais budžets un projekta realizētāju pašu resursi)	0,2	0,8	1,3

*Tikai valsts speciālo budžetu līdzekļi.

1996.gadā VIP ietvaros tika īstenoti 145 projekti, no tiem 23 objekti finansēti no valsts budžeta mērķdotācijām pašvaldībām. Pārējo objektu finansēšanas avots bija pamatbudžets vai kredītresursi.

3.7. tabula rāda, ka VIP līdzekļi strauji pieaug. Visai zīmīgi, ka šo līdzekļu īpatsvars no IKP ir pieaudzis 2,5 reizes. Pieaugot IKP, varēs palielināt līdzekļu daudzumu Valsts investīciju programmai.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1997. VI - 30.lpp.

VIP 1996. - 1997.gadam sektoru griezumā¹

Nozare	1996			1997 (plāns)						
	Kopā		īpat-svars %	Kopā		Budžets		Kreditis	Spec. budžets	Citi resursi
	milj. Ls	īpat-svars %		milj. Ls	īpat-svars %	milj. Ls	īpat-svars %			
Enerģētika	7,9	16,7	18,71	14,0	0,4	1,3	16,08	0	2,23	
Saiksme	18,99	40,1	42,79	31,9	2,42	7,7	30,62	3,37	6,38	
Vides aizsardzība	8,85	18,7	37,01	27,6	3,66	11,6	14,08	0,32	18,95	
Labklājība	2,24	4,7	12,98	9,7	6,43	20,4	0	0	6,55	
Izglītība un zinātne	0,78	1,6	2,36	1,8	2,14	6,8	0	0	0,22	
Zemkopība	1,05	2,2	0,99	0,7	0,98	3,1	0	0	0,01	
Kultūra	1,72	3,6	2,68	2,0	2,59	8,2	0	0	0,09	
Iekšlietas	1,44	3,0	8,97	6,7	8,88	28,2	0	0	0,09	
Tieslietas	0,27	0,6	0,1	0,1	0,1	0,3	0	0	0	
Aizsardzība	0,60	1,3	0,53	0,4	0,53	1,7	0	0	0	
Projekti Finanšu ministrijas pārziņā	1,46	3,1	4,16	3,1	2,44	7,7	0	0	1,72	
Citi sektori	2,07	4,4	2,7	2,0	0,94	3	1,76	0	0	
Kopā	47,37	100	133,98	100	31,51	100	62,54	3,68	36,25	

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM. 1997. VI - 31.lpp.

Ārvalstu investīcijas. Latvijai kā mazai valstij ar šauru vietējo tirgu un zemu iedzīvotāju dzīves līmeni nav potenciāla, lai plaši izvērstu pašmāju investīcijas. 1995.gada komercbanku krīze, sekojošie Latvijas Bankas stingrie noteikumi par kredītu izsniegšanu vēl vairāk iegrožoja vietējās investīcijas. Latvijas tautsaimniecība ir orientēta uz ārvalstu investīcijām, kas nemitīgi pieaug.

3.9. tabula

Ārvalstu tiešās investīcijas Latvijā¹

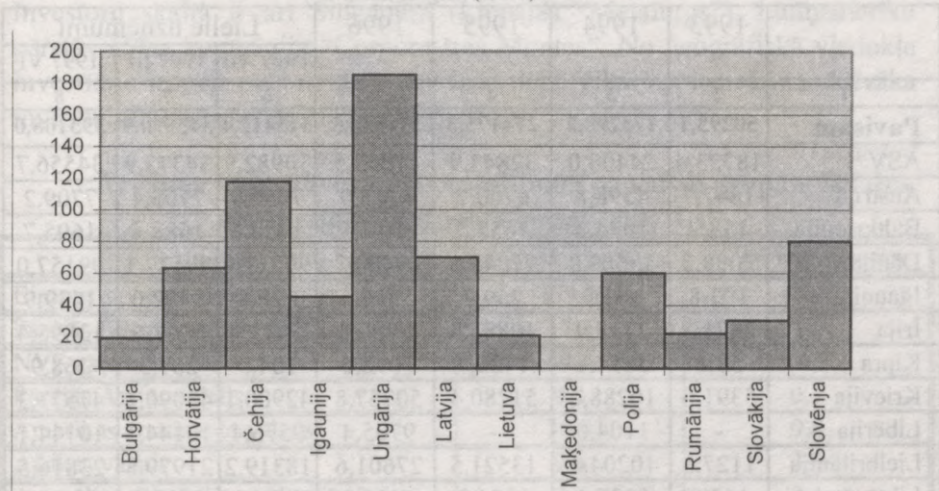
(kumulatīvi, gada beigās, milj. Ls)

Gads	Investīciju apjoms
1992	22,5
1993	50,3
1994	173,3
1995	274,2
1996	369,2

Ārvalstu investīciju piesaiste Latvijā starptautiski tiek vērtēta pozitīvi. Speciāli pētījumi rāda, ka 1996.gadā Latvija ar ārvalstu tiešajām investīcijām uz 1 iedzīvotāju ieņēma 4.vietu centrālajā un Austrumeiropā, ierindojoties 1.vietā Baltijas valstu starpā.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1997. VI - 32.lpp.

Ārvalstu tiešās investīcijas uz 1 iedzīvotāju 1996.gadā¹
(USD)

Kas sekmēja ārzemju investīciju aktīvu pieaugumu Latvijā? Vispārējā veidā atbilde skan tā: investīciju klimata liberalizācija, šķēršļu novākšana kapitālieguldījumiem. Praktiski ir atcelti ierobežojumi ārvalstu investīcijām Latvijā. Pieņemti būtiski grozījumi likumā Par ārvalstu investīcijām Latvijā. Vairākus gadus ārzemniekiem bija praktiski slēgts zemes tirgus. Tas ārvalstu investīcijām bija nopietns kavēklis. Zemes tirgus pēdējā laikā ir pakāpeniski liberalizēts, kas sekmēja ārzemju investoru ienākšanu Latvijā. Prognozes liecina, ka 1997. un 1998.gadā ārvalstu investīcijas turpinās pieaugt. Viens no nozīmīgiem cēloņiem būs lielo investīciju gaidas sakarā ar lielu uzņēmumu privatizāciju. 3.11. tabula sniedz informāciju par ārvalstu investīcijām pēc izcelsmes zemēm.

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - R.: LR EM, 1997. VI - 32.lpp.

Ārvalstu investīcijas¹
(perioda beigās, tūkst. Ls)

	1993	1994	1995	1996	Lielie uzņēmumi		
					1996 XII	1997 III	1997 VI
1	2	3	4	5	6	7	8
Pavisam	50295,1	173298,2	274175,0	371528,5	315415,4	345590,9	393108,0
ASV	18723,4	24406,0	32843,9	41045,5	30982,9	34373,9	34556,7
Austrija	1847,7	4598,8	6700,7	8745,0	7956,9	7705,4	7709,2
Baltkrievija	138,7	1084,8	1652,5	2013,5	1757,4	1683,4	1695,7
Dānija	2099,8	45689,8	71346,5	99400,3	99211,9	99127,1	99157,0
Igaunija	197,8	361,5	759,7	5356,6	428,8	1472,0	1439,9
Īrija	2471,3	7718,9	10882,6	5905,8	5623,9	5031,4	13896,4
Kipra	58,1	3894,1	1420,7	2092,6	104,5	267,3	268,9
Krievija	5391,6	10288,6	51280,4	50757,8	42900,1	43090,1	47573,3
Libērija	-	1104,0	-	9705,4	9576,4	10144,1	10144,1
Lielbritānija	1127,6	10204,4	13521,5	27601,6	18319,2	21979,8	23816,5
Lihtenšteina	143,0	2337,6	1284,2	6416,0	5524,2	5512,7	5556,6
Nīderlande	2764,2	8454,3	10638,2	5629,8	5524,0	5083,1	6403,6
Norvēģija	73,0	36,1	52,0	1498,1	1485,7	1520,7	1865,0
Somija	1522,7	3817,6	7760,1	10371,5	8581,0	9187,9	11364,4
Spānija	167,4	1022,6	1195,1	1542,7	1349,1	2592,0	2592,0
Šveice	3081,8	9922,8	9932,5	14937,8	10101,7	10829,3	11759,6
Ukraina	254,3	888,5	1154,3	1217,6	369,2	507,0	508,0
Vācija	3663,4	12002,1	16369,8	17791,0	13419,7	20903,1	28002,7
Zviedrija	4106,7	5001,3	7600,8	18473,8	14506,0	16122,4	16317,4
Citas valstis	2462,6	8514,4	12015,0	24192,9	5092,8	7852,0	8229,1
Bez sadal. valstīs	-	11950,0	15764,5	16833,2	32600,0	40606,2	60251,9

3.11. tabulā ir pārstāvētas 20 valstis, kuru uzņēmēji investē resursus Latvijā. Pirmo vietu pēc investīciju apjoma 1997.gadā ieņem Dānija. Krievija pārstāvēta ar lielu investoru skaitu, samērā nelieli kapitālieguldījumi ir daudzās nozarēs. Var runāt par Krievijas investīciju diversifikāciju. Pēdējā laikā ir aktivizējušies Zviedrijas un Norvēģijas investori. Pēdējie izvēršas un nostiprinās mazumtirdzniecībā

¹ Latvijas statistikas ikmēneša bijetens, 10/1997. - 40.lpp.

(universālveikals "Dole", Rīgas centrālais universālveikals u.c.). Investē arī Somijas uzņēmēji, brīžiem izmantojot sev pakļautas Igaunijas firmas. Investoru skaitā ir arī Singapūra (Liepājas "Metalurģis"), Latīņameriku pārstāv Čīles kompānija "Corpora tres Montes". No ģeogrāfiskā viedokļa investīciju iespējas vēl ne tuvu nav izsmeltas. Tikai nepieciešama aktīvāka investīciju piesaistes veicināšanas politika.

3.12. tabula

Ārvalstu tiešās investīcijas sadalījumā pa valstu grupām lielajos uzņēmumos 1996.gada beigās, milj. Ls¹

Investors	Invest. apjoms	% no kopapjoma
Eiropas savienības valstis	171,0	55,9
Pārējās Eiropas valstis	17,2	5,6
NVS valstis	44,9	14,7
Pārējās Āzijas valstis	0,4	0,1
Amerikas kontinenta valstis	30,0	9,8
Āfrikas valstis	9,6	3,1
Austrālija, Okeānija un pārējās valstis	0,4	0,1
Nav sadalīts pa valstīm	32,6	10,7
Kopā	306,0	100

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - Rīga, 1997.g.VI.

Latviju, saprotams, interesē liela apjoma investīcijas lielos uzņēmumos (3.12. tabula).

No perspektīvas viedokļa liela nozīme tikt uzņemtiem ES ir tāpēc, ka gandrīz 60% no investīciju kopapjoma nāk no ES valstu saimes. NVS valstis investē nepilnus 15%.

Tiešo ārvalstu investīciju nozaru struktūra. No ekonomiskās izaugsmes viedokļa nozīmīga ir investīciju sadale pa nozarēm (3.13. tabula).

Laikā no 1993.gada līdz 1996.gada beigām ārzemju investīcijas pieaugušas 7,4 reizes. Skaitlis ievērojams, pieauguma temps it kā augsts. Bet atcerēsimies, ka tieši šajos gados (izņemot 1996.g.) Latvijas ekonomika rāpoja pa krīzes dūksnāju un galvenokārt slīdēja lejup. Investīcijas trūka rūpniecībai, lauksaimniecībai, būvniecībai, nozarēm, kas nespēj sekmīgi attīstīties bez nopietniem kapitālieguldījumiem. Raksturīgu ainu sniedz lielākie ārvalstu investori Latvijā.

3.14. tabula

Lielākie ārvalstu investori Latvijā, milj. USD¹

Investors	Valsts	Latv. uzņēmums	Darbības sfēra	Invest. apjoms
1	2	3	4	5
ABB	Zviedrija	ABB Energoremonts	Energoiek. uzstād., remonts	4
Hartwall Pripps Ringness AB	Somija, Zviedrija	Aldaris Brewery	Dzērienu ražošana	7
Finish Telecom Cable & Wireless	Somija, Lielbritānija	SIA Lattelekom	Telekomunikācijas	160
Corpora Tres Montes	Čīle	Proexpo SIA	Sausie dzērieni	15
Kellogg	ASV	Kellogg Latvia	Pārtikas produktu pārstrāde	22
Knauf	Vācija	Sauriešu būvmateriālu kombināts	Būvmateriāli	4
Statoil	Norvēģija	Statoil Latvia	Naftas produkti	25
Royal Dutch Shell	Nīderlande, Lielbritānija	Shell Latvia	Naftas produkti	22

¹ Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - Rīga, 1997.g.VI - 33.lpp.

3.14. tabulas turp.

1	2	3	4	5
Neste	Somija	Neste	Naftas produkti	8
BEK	ASV	Radisson SAS Daugava	Viesnīcu pakalpojumi	21
SAS	Starptautisks konsorcijs	Air Baltic	Avio pakalpojumi	3
AB Chippsi	Somija	Latfood	Pārtikas produktu pārstrāde	4
Karl Danzer Furnierwerke	Vācija	Zunda	Koka izstrādājumi	15
Enso	Somija	Pakenso Baltica	Gofrētais iepakojums	12
House of Prince	Dānija	Rīgas tabakas fabrika	Tabakas izstrādājumi	10
Culor Oy	Somija	Hanzas maiznīca	Pārtikas produktu pārstrāde	10
Coca Cola	Austrija	Coca Cola Dzērieni	Dzērienu ražošana	3
Teledisk GmbH Handelgezelshaftung Mit Beschrinkter Haftung	Austrija	Sandriko and Co	Pārtikas produktu pārstrāde, dzērienu ražošana	5
GEIT BV	Šveice	Kālija Parks AS	Minerālmēslu tranzīts	2

Starp lielākiem ārzemju investoriem Latvijā mēs pagaidām neatrodam Rietumu rūpniecības līderus, kas būtu gatavi Latvijā investēt industrijas pamatnozarēs, kam mūsdienu konkurences apstākļos nepieciešama modernā tehnika un tehnoloģija. Latvijas zinātnes un tehnikas kadru potenciāls netiek izmantots. Latvijas rūpniecību pārstāv pārtikas ražošana, kokrūpniecība, tabakas ražošana. Līderis ir un paliek telekomunikācijas. Tieši no investīciju viedokļa Latvijas ekonomika tuvākos 20.gados attīstīsies relatīvi lēni. Labi, ja IKP ikgadējais pieaugums nenoslīdes zem 5% gadā. Neaizmirsīsim, ka tajā posmā, kad mēs centīsimies atjaunot IKP augstāko pagātnes līmeni, mūsu Rietumu partneri spers jaunu soli uz priekšu.

Latvijas ekonomikas izaugsmes prognozes. Vesela virkne pazīmju liecina, ka Latvijā, sākot ar 1996.gadu, ir radīti stabili augšupejas

nosacījumi. Var pat runāt par aktivitātes kāpumu. Latvijas ekonomikas augšupejas pozitīvas iezīmes ir šādas:

- 1) pārvarētas 1995.gada postošās banku krīzes sekas, banku sistēmas darbība no jauna normalizējas, krities kredīta procentu līmenis, izvērsies pats kredīts;
- 2) stabilizējusies finansu sistēma; 1997. un 1998. gadam izdevās sastādīt valsts pamatbudžetu bez deficīta, saglabājot nelielu fiskālu deficītu (ap 1,5% no Latvijas IKP);
- 3) 1997.gada IKP pieaugums sasniedza 5% līmeni;
- 4) samazinājusies inflācija, var prognozēt, ka, sākot ar 1997.gadu, izdosies pāriet uz vienzīmju inflāciju; stingra monetāra politika, neļāva atjaunoties pieprasījuma inflācijai, saglabājot izmaksu inflāciju relatīvi zemā līmenī;
- 5) Latvijai piešķirts augsts kredītreitings;
- 6) darbību sāk izvērst Rīgas vērtspapīru birža;
- 7) nostiprinās nekustamā īpašuma tirgus;
- 8) Latvijas Bankai izdevās kopumā stabili noturēt lata valūtas kursu; perspektīvā ir lata pakāpeniska sasaiste ar Eiropas monetāro sistēmu, ar *euro*;
- 9) labas perspektīvas ir tranzītpārvadājumiem caur Latvijas teritoriju;
- 10) pārvarēta stagnācija rūpniecībā, rūpnieciskā ražošana soli pa solim sāk lēnu augšupeju.

Šīs pozitīvās pārmaiņas deva iespēju Ekonomikas ministrijas speciālistiem izstrādāt bez fantāzijas devas kaut cik reālu Latvijas IKP prognozi līdz 2010. gadam. Prognoze izstrādāta divos variantos - optimistiskajā un pesimistiskajā, ņemot vērā iespējamo inflācijas iespaidu. Šīs prognozes ļauj kaut cik reāli spriest par Latvijas izaugsmes perspektīvām.

Latvijas iekšzemes kopprodukta prognoze līdz 2010.gadam²
(milj.Ls)

Gads	1.variants				2.variants			
	Faktiskās cenās	Pieaugums (%) uz			Faktiskās cenās	Pieaugums (%) uz		
		uz apjoma rēķina	% pret 1990.g.	uz cenu rēķina		uz apjoma rēķina	% pret 1990.g.	uz cenu rēķina
1996	2768	2,8	52	14,6	2768	2,8	52	14,6
1997	3115	4,0	54	8,2	3115	4,0	54	8,2
1998	3417	3,0	56	6,5	3523	5,2	57	7,5
1999	3376	4,0	58	6,0	3977	6,0	60	6,5
2000	4094	3,0	59	5,5	4469	6,0	64	6,0
2001	4555	4,0	62	7,0	5164	7,0	68	8,0
2002	5022	4,0	64	6,0	6023	8,0	71	8,0
2003	5510	4,5	67	5,0	6928	7,0	76	7,5
2004	6075	5,0	70	5,0	7785	6,0	81	6,0
2005	6825	6,0	75	6,0	8583	5,0	85	5,0
2006	7561	5,5	79	5,0	9462	5,0	89	5,0
2007	8257	5,0	83	4,0	10333	5,0	93	4,0
2008	9017	5,0	86	4,0	11283	5,0	97	4,0
2009	9753	4,0	90	4,0	12203	5,0	103	3,0
2010	10447	3,0	93	4,0	13072	4,0	107	3,0

3.15. tabulas dati liecina, ka pēc 1.varianta faktiskajās cenās IKP pieaugums laika posmā no 1996.gada līdz 2010.gadam 2,8 reizes, pēc otrā variantā - 4,7 reizes. Šie rādītāji atrodas inflācijas iespaidā un tāpēc vairākkārt pārspilē reālo izaugsmi. Nemainīgās cenās (pēc apjoma) aprēķinātā aina ir pavisam citāda: pēc 1.varianta izaugsme līdzinās 1,7 reizes, bet otrajā variantā - 2 reizes. Rezultāts: 2010.gadā pēc pesimistiskā variantā Latvijā IKP pat nesasnies 1990.gada līmeni. Arī optimistiskais variants kalnus negāž: 2010.gadā IKP līmenis tikai par 7% pārsniedz iepriekšējo gadu (1990.gada) apogeju. Lai nodrošinātu ātrāku izaugsmi, nepieciešamas papildu investīcijas un ievērojami augstāka saimniekošanas efektivitāte.

² Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. - Rīga, 1997.g.VI - 111.lpp.

3.5. Pašpārbaudes jautājumi

1. Kāpēc nepieciešama Latvijas ekonomikas strauja izaugsme?
2. Kādi faktori nosaka ekonomikas izaugsmi?
3. Ar ko atšķiras intensīvā izaugsme no ekstensīvās izaugsmes?
4. Kādi ir intensīvās izaugsmes faktori?
5. Kā darbojas nodarbības multiplikators?
6. Kāds sakars ir galējai tieksmei patērēt un galējai tieksmei taupīt?
7. Kāds sakars ir galējai tieksmei patērēt ar investīcijām?
8. Kā pamatojama investīciju multiplikatora formula?
9. Kādi papildu faktori raksturo sarežģītu investīciju multiplikatoru?
10. Kādi faktori raksturo investīciju multiplikatora lielumu?
11. Ar ko atšķiras akselerators no multiplikatora?
12. Kā mijiedarbojas multiplikators un akselerators?
13. Kā darbojas investīciju multiplikators un akselerators mūsdienu Latvijā?
14. Kāds ir paplašinātās atražošanas mehānisms?
15. Kas veido kopējo pamatkapitāla veidošanas fondu?
16. Kāds sakars ir starp privatizāciju un investīcijām?
17. Kāds ir valsts investīciju fonda saturs un avoti?
18. Kāda loma ir ārzemju investīcijām Latvijas ekonomikas izaugsmē?
19. Kādas ir Latvijas ekonomikas izaugsmes prognozes?
20. Kādi secinājumi izriet no Latvijas izaugsmes prognozes līdz 2010.gadam?

Ārvalstu investīcijas pa darbības veidiem¹

(perioda beigās, tūkst. Ls)

	1993					1994			1995			1996			Lielie uzņēmumi		
	1993	1994	1995	1996	1997 VI	1996 XII	1997 III	1997 VI	1996 XII	1997 III	1997 VI	1996 XII	1997 III	1997 VI	1996 XII	1997 III	1997 VI
Pavisam	50295,1	173298,2	274175,0	371528,5	315415,4	487,4	364,7	393108,0	315415,4	345590,9	393108,0	487,4	364,7	542,3			
Lauksaimn., medniecība, mežsaimn.	1435,9	216,4	278,0	520,0	315415,4	487,4	364,7	393108,0	315415,4	345590,9	393108,0	487,4	364,7	542,3			
Zvejniecība	0,2	65,4	0,6	5,6													
Rūpniecība	9087,4	39220,4	49890,4	59639,4	57095,9	71439,2	93388,6		57095,9	71439,2	93388,6						
Būvniecība	1443,3	2401,8	2718,9	2737,6	2574,8	2646,0	2868,9		2574,8	2646,0	2868,9						
Vairumt., mazumt., automaš., motociklu, sadz. preču un pers. lietoš. priekšm. remonts	19533,4	10208,6	12338,5	34755,7	32005,9	34171,5	38293,5		32005,9	34171,5	38293,5						
Viesnīcas un restorāni	438,9	476,7	6322,9	7711,2	7358,1	7561,0	7562,4		7358,1	7561,0	7562,4						
Transports un sakari	3495,6	54386,9	116634,3	170405,9	169031,6	174932,3	176252,2		169031,6	174932,3	176252,2						
Finansu starpniecība	11837,5	49431,8	60865,4	63647,1	32953,9	40773,8	60421,4		32953,9	40773,8	60421,4						
Nekust. īpaš. izmantoš., noma un komercdarb.	1537,6	1181,8	1621,5	9048,2	7838,4	7794,1	7827,7		7838,4	7794,1	7827,7						
Valsts pārв. un aizsardz., obligātā soc. aizsardz.	-	-	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4		1,4	1,4	1,4						
Izglītība	9,5	101,6	80,9	539,7	538,6	537,7	537,7		538,6	537,7	537,7						
Veselības aizsardzība, sociālā aprūpe	1023,9	2543,7	6610,4	4304,1	4277,5	4272,7	4284,9		4277,5	4272,7	4284,9						
Citi komunālie, soc. un indiv. pakalp.	451,9	1113,1	1047,3	1379,4	1251,9	1096,5	1127,0		1251,9	1096,5	1127,0						
Nav sadalīts pa darbības veidiem	-	11950,0	15764,5	16833,2	-	-	-		-	-	-						

¹ Latvijas statistikas ikmēneša biļetens 10/1997. - 39.lpp.

Saturs

1. TILTS UZ MAKROEKONOMIKU	3
1.1. Makroekonomikas priekšmets	3
1.2. Ražošanas resursu izlietošanas alternatīvas un izvēle	5
1.3. Motivācija makroekonomikā	7
1.4. Ekonomisko sistēmu nomaiņas problēma	10
1.5. Atgriezeniskā saikne makroekonomikā	19
1.6. Alternatīvās izmaksas	20
1.7. Citi tilta balsti	23
1.7.1. Pozitīvā un normatīvā makroekonomika	23
1.8. Ekonomikas teorijas izstrādāšana	23
1.9. Makroekonomikas teorija un ekonomiskā politika	25
1.10. Ceļš, kas savieno tilta galus	27
2. MAKROEKONOMISKIE PAMATRĀDĪTĀJI	30
2.1. Iekšzemes kopprodukts (IKP)	30
2.2. Makroekonomisko pamatrādītāju sistēma	34
2.3. IKP un ēnu ekonomika	44
2.4. Iekšzemes kopprodukta izlietojums	45
2.5. Latvijas IKP dinamika	46
2.6. Latvijas IKP agregētais izlietojums	52
2.7. Nacionālais ienākums un tā izlietojums	55
2.8. Patēriņa teorijas	55
2.9. Nacionālais ienākums: patēriņš (pēc māsaimniecību budžeta pētījumu rezultātiem)	57
2.10. Pašpārbaudes jautājumi	66
2.11. Diskusijas jautājumi	67
3. EKONOMISKĀ IZAUGSME	70
3.1. Ekstensīvā izaugsme	70
3.2. Intensīvā izaugsme	72
3.3. Investīciju multiplikatora un akselatora mehānisms	73
3.3.1. Nodarbinātības multiplikators	73
3.3.2. Dž. M. Keinsa investīciju multiplikators	74
3.3.3. Investīciju multiplikatora darbības problēmas Latvijā	78
3.3.4. Akselatora darbība	84
3.3.5. Makroekonomiskās izaugsmes modelis	88
3.3.6. Investīcijas Latvijas tautsaimniecībā un ekonomiskā izaugsme	89
3.4. Valsts investīciju programma (VIP)	93
3.5. Pašpārbaudes jautājumi	104

0302040739

1.95

- Uzņēmējdarbības pamati ■
- menedžments ■ mārketinga ■
  - ekonomikas pamati ■
  - saskarsmes māksla ■
  - grāmatvedība ■ datori ■
- lietvedība un lietišķā sarakste ■
  - likumdošana ■
- lietišķā etiķete un protokols ■

**studentam izdevīgā
laikā, vietā, tempā un apjomā!**

Tā ir Jūsu tālmācības studiju programma

PRAKTISKĀ UZŅĒMĒJDARBĪBA

Zvaniet, un mēs jums izsūtīsim
bezmaksas informāciju!

Rīga, Salaspils iela 14 - 303, LV-1057,

Tālr.: 261182, 7135516

(darba dienās plkst. 8 - 19, sestdienās plkst. 10 - 14)

Liepāja, Lielā iela 14 - 237, LV-3401,

Tālr.: 34 26293 (piektdienās 8 - 19)

98-3
107

*The Centre for
Euro-Asian Studies*

The twenty-first century will become an era for politicians, economists, businessmen and diplomats, because it will be an era of new opportunities in Central and Eastern Europe. Join us today - be quick!

*MA, MPhil, PhD Programmes in:
Euro-Asian Studies
Development Beyond Central Planning
Banking in Transition Economies
Eastern and Central European Studies
Diplomacy (Special Stream for Central and Eastern Europe)*

Advantages:

1. The Centre for Euro-Asian Studies is a unique place for study and research. The multi-national team, excellent academic staff, great academic and business connections of the Centre will help you to establish your name in this environment.
2. You will be able to receive an interdisciplinary education through our unique programmes.
3. Follow a unique future career as a diplomat, politician, economist or businessman in Central and Eastern Europe.
4. Unrivalled opportunity to build your career in the Centre through academic education and practical experience.

Contact: Nick Tucker, Administrator
The Centre for Euro-Asians Studies, GSEIS
The University of Reading PO Box 218
Reading RG6 6AA, UK
email: n.d.tucker@reading.ac.uk
Worldwide Web (WWW) <http://www.rdg.ac.uk/EIS>
PHONE: +44 (0) 118 931 6637 FAX: +44 (0) 118 975 5442
Contact in Riga: Silva Omarova
tel. 2392488

ISBN 9984 - 9058 - 9 - 1